

Erik von Ehrenheim. Foto: Grönsöö gårdsarkiv.

5 Grönsöö park och trädgård i Erik von Ehrenheims levnadsminnen

5.1 Källmaterialet, frågor och kapitelupplägg

I Erik von Ehrenheims anteckningsböcker speglas 1800-talet på många sätt. Samhälleliga förändringar såsom representationsreformen, framväxten av en välbärgad borgerlig samhällsgrupp och järnvägens ankomst nämns. Påverkan av tidstypisk litteratur, seder och vanor präglar minnena från uppväxttiden under 1860- och 1870-talen. En brytning mellan det gamla och nya är hela tiden närvarande, både i samhället i stort och vid Grönsöö. Här finns resonemangsäktenskap och moderna äktenskap, kvarhållande av det gamla och strävanden mot nytt. Herrgårdslivet bildar ramen för minnen som omfattar ingredienser från alla livets skeden. Genom Eriks minnen finns möjligheten att på nära håll studera hur 1800-talet tedde sig i en parkanläggning där många människors viljor och uppfattningar skulle samsas. Likt 1800-talet i stort är Grönsöö i sig självt en miljö där flera parallella spår löper mot framtiden. Modernt och gammalt möts, suget efter nya grepp i parken tar sig uttryck samtidigt som det gamla vårdas och aktas.

Källmaterialet

Samtliga 36 anteckningsböcker har en rubrik eller numrering på omslaget. Titelförteckningen visar samtliga rubriker. Några rubriker är snarlika. Flera rubriker har i efterhand ändrats något och försetts med notering om bokens huvudsakliga innehåll och tillkomsttid. Tilläggen har gjorts av Erik von Ehrenheims son Pehr samt ytterligare någon person. I detta kapitel notapparats används förkortade versioner av titlarna. Dessa kortversioner är markerade med **fet** stil i titelförteckningen.

Anteckningsböckernas titlar eller nummer

"Pehrs Saga" I. Skriven 1917.

"Pehrs Saga" II. Skriven 1917.

"Pehrs Saga" III. 1899-1900. Skriven 1917

"Pehrs Saga" IV Vårt bohag 1901. Skriven 1918?

"Pysens Saga." V. 1900. Skriven mars 1919.

VI. Pehrs Saga. 1897. 1899 och 1900. Skriven mars 1919

VII. Pehrs Saga de tio första åren 1889-1899. Skriven nov. 1919-jan 1920

VIII Pehrs Saga. 1901-1902 Skriven 1920?

Några Minnen. I. 1857-1863. – Före Friesen. –

Eriks minnen. I. Till hösten 1879 1905

Eriks minnen. II. 1/11 79 – 27/1 85. 1905

II 1857-1865.

III Efter inflyttningen.

III. Fr. 27/1 85 till 11/5 88. "Eriks minnen" 1905

Del IV. Efter inflyttningen. Från 1868.

V. SKOLAN, KAMRATER M.M.

VI. Theater. Skolan. Rudin. Student.

VII. MARIENBAD M.M.

VIII.

IX. UPPSALA.

X GUDHEM M.M.

XI. ÖVERSIKT. 1878-1903. FORSMARK.

XII. GRÖNSÖ 1879. M.M.

XIII. 1879-85. M.M.

XIV. 1885-87. M.M.

XV ULTUNA ALMAS SAGA M.M

XVI BREV.

XVII. MUSEITIDEN.

XVIII. BREV. M.M.

XIX. BREV M.M.

XX.

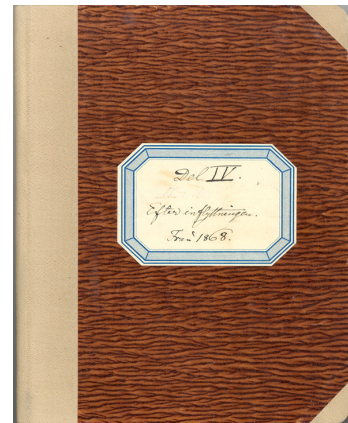
XXI:1. Italien.

XXI:2. DIVERSE.

XXII BREV.

XXIII. BREV M.M.

XXIV.

van och daglig jagas. Han tog då
med sig afseende på att han skulle
kunna sköta jagten från i maj då man
får komma ut och bli långt in på
hösten väl. I November då för-
mos inflyttade till Vippula. I full
bottel fanns och sålades på fronten.

Bakom Stallet låg en
stor dam eller bäddare f. d. dam.
Der växte alla möjliga grannat
blommande växter såsom t. ex
Syrinchia vulgaris, *Stachys pa-*
lustris, *Tris pseudocorus* hvar af
samma en mängd varianter i
alla möjliga skatteringar och broki-
ga färger. Går man nästan tror att
den stora Blomsterfursten Farfar
planterat in dem der, vidare
Butomus umbellatus samt öfverliga
andra i olika varianter.

En stycke högre upp från
stranden af dammen växte två
(2) *Frangula*-träd, af olika
art, som botaniker värderade.

Exempel på en textsida ur Erik von Ehrenheims anteckningsböcker, där "Blomsterfursten Farfars" växter beskrivs.

Några av böckerna bygger på Erik von Ehrenheims dagboksnoteringar. Till exempel använde han sig av sina dagböcker då han skrev böckerna om sonen Pehr, det vill säga de titlar som handlar om "Pehr" och "Pysen". Erik von Ehrenheim ansåg själv att dagboksnoteringarnas direkta länk till dåtiden var av särskilt värde.²³⁰ Sonen Pehr von Ehrenheim kommenterade själv i en anteckning sin fars version av renskrivning, och menade att vad som kallats "avskrift" eller "renskrift" av äldre anteckningsböcker var en sanning med stor modifikation. I själva verket var de inte ordagrant återgivna, och ibland var de i stor utsträckning kompletterade med tillägg och reflektioner.²³¹ Således kan de 36 böckerna sägas vara levnadsminnen med stöd i dagboksanteckningar.

Frågor

Erik von Ehenheims levnadsminnen har använts för att kunna belysa användningen av parken, främst under perioden 1820–1925. Det självbiografiska materialet kan på ett individrelaterat sätt belysa på vilket sätt parkanläggningen var av betydelse för såväl vuxna som barn. Anteckningarna skall kunna svara på hur anläggningen användes, när och av vem. De skall också så långt möjligt svara på vad som ansågs viktigt, vilka bevekelsegrunderna var för olika beslut rörande parken, samt hur anläggningen fysiskt såg ut och framträdde för dem som vistades där.

Kapitlets innehåll och upplägg

Kapitlet är indelat i ett flertal avsnitt vars innehåll och rubricering i hög grad styrs av de företeelser och händelser som Erik von Ehrenheim skildrar i levnadsminnena. Avsnitten spänner över en mängd aspekter, som sammanlagda skall förmedla den rika och diversifierade miljö Grönsöös parkanläggning utgjorde. Människorna som levde där och då är i naturligt fokus. Men levnadsminnena har också kunnat användas för att få en viss kronologisk klarhet i byggnaders, växters eller hela parkdelars utveckling och historia.

---

²³⁰ I inledningen till *VII. Pehrs Saga* skriver E.v.E. att "Dessa minnen från Pehrs barndomsdagar äro Dagboks-anteckningar; icke på gamla dagar, vid mina 65 år, nedskrifna minnen. De hafva derfor så stort värde! Jag nedskref dem med fin stil, så tätt, så tätt jag kunde i årets almanacka dag efter dag. /.../ Den 27 Februari 1896 började jag att nedskrifva alla dessa anteckningar i den af mig kallade: Gröna boken /.../.

²³¹ Pehr von Ehrenheims anteckning 26 maj 1974 i inledningen till "*Pehrs Saga*" I.

Ramen för livet vid Grönsöö

De centrala personerna i levnadsminnena är Erik von Ehrenheims mor Augusta Leijonhufvud, systemen Ulla och så småningom hustrun Alice och barnen. Det var modern Augusta Leijonhufvud som i Eriks barndom gjorde Grönsöö till "Lycksalighetens ö". Hon hade härskat över barnkammaren, hela stora huset, handkammaren, köket, salongen, trädgårdarna och fyrspannet. Augusta Leijonhufvud hade, menade Erik, varit "fullkomligt främmande för alla Föreningar, sammanslutningar och möten, hvilka vid den tiden började såväl i staden som på landet".²³² Hon trivdes väl ute på landet. Eriks barndom präglades i hög grad av lillasyster Ulla. De var nära i ålder, det skilde knappt 1 ½ år mellan dem. Deras bror Fredrik som var flera år yngre figurerar sällan med namn i barndomsskildringarna och var sannolikt oftast för liten för att delta i samma lekar som de två äldre syskonen.

Erik von Ehrenheims syskon Ulla von Ehrenheim och Fredrik von Ehrenheim.

När Erik von Ehrenheim bestämde sig för att Alice Blomstedt skulle bli föremål för ett frieri var hon sedan många år bekant för honom. Ett angenämt minne fanns redan från januari 1863, då han som åttaåring för

---

²³² *Några Minnen I*. s. 232

första gången besökte Alices barndomshem Hornö. Där hade den fyraåriga Alice och hennes bror Henrik gjort intryck på honom. Beviset för detta, menade Erik, var han hemkommen från Hornö hade gjort en anteckning om besöket. Efter mötet med Hornö-syskonen blev Alice i hans tankevärld "Hornö-flickan", och brodern blev "Hornö-gossen", vilket Eriks informator Carl von Friesen uppfattade och omvandlade till sago-stoff. Friesen såg till att "Hornö-flickan" blev hjältinnan i de sagor, som om sommaren lästes för Erik och Ulla inne i lövverket på Drottning Christinas lind.²³³

Syskonen Blomstedt, från vänster Helga, Henrik, Alice och Ida.

Alice Blomstedt var under årens lopp gäst hos familjen von Ehrenheim på Grönsöö. Den 8 september 1887 bevistade Erik von Ehrenheim ett bröllop i

---

²³³ XIII, s. 76-77.

Orrefors. Såsom ogift man hade han förärats uppdraget att såsom många gånger förr vara marskalk vid bröllopet. Den sortens uppdrag var dock Erik, som då var 32 år gammal, ”grundligt uppledsen” på. På grund av sin ålder fick han visserligen övernatta i ett riktigt rum, medan de yngre marskalkarna fick sova i ett orangeri. Orreforsbröllopet kom ändå att bli, som han själv uttryckt det, sista gången han släpades omkring som marskalk. Vid samma sejour i Småland såg han Alice Blomstedt i Växjö. Vid det tillfället hade Erik då sagt sig själv att hon var en ”stilig flicka, van vid lifvet på landet!”. Kort därefter reste han till Hornö, och den 2 oktober friade han till Alice. I sina levnadsminnen skrev han, att han aldrig ångrat denna förening.²³⁴

Alice von Ehrenheim kom som nygift den 12 maj 1888 till Grönsöö, och var då 29 år gammal. Erik von Ehrenheim var några år äldre, 33 år. Ända från början var Alice von Ehrenheim en drivande person. Hon och hennes syskon Henrik, Ida och Helga hade växt upp på Hornö herrgård i Vallby socken, Enköpings län. Godset var relativt litet och inköpt av föräldrarna. På faderns sida, släkten Blomstedt, fanns militärer och fadern August Blomstedt (1820–1884) var överstelöjtnant vid Upplands regemente. Han skall även ha haft en militärisk disciplin hemma på Hornö.

På moderns sida, släkten von Baumgarten, fanns säteriet Ryningsnäs utanför Kalmar, där ett stort, kultiverat och rikt hem och hushåll drevs under morfar hovmarskalken Samuel von Baumgartens (1797–1879) och mormor Henriette Klingströms (1809–1887) tid. Själv hade Alice von Ehrenheim uppfostrats till att kunna sköta och driva ett större hushåll, och då hon kom till Grönsöö hade hon därmed både disciplin, ett visst ekonomiskt välstånd och lämplig bakgrund och uppfostran för ett lanthushåll. På Hornö och vid besöken på det betydligt större Ryningsnäs lärde sig Alice von Ehrenheim hushållsskötsel och traditioner passande en blivande husmor vid ett större gods.

Hornös trädgårdsanläggning var i mindre format, men redan som liten flicka fick Alice hjälpa föräldrarna med fruktträdgården.²³⁵ Sammantaget var hennes uppväxt som gjord för att hon skulle kunna ta hand om ett lanthushåll. Textilintresset fanns från Ryningsnäs, och liksom många andra flickor på bemedlade gods kunde Alice von Ehrenheim spela, väva, brodera, diskutera litteratur och beskära träd. De fyra syskonen utövade olika intressen. Ida Blomstedt var engagerad i scoutrörelsen och ordförande i Stockholms pistolskytteförening för kvinnor. Helga Blomstedt var en skicklig pianist och brukade Accompanjera operasångaren Karl Fredrik

---

²³⁴ XI, s. 31.

²³⁵ Uppgift i intervjureportage i tidningen *Idun* (1937) nr. 23, årg. 50. Artikel ”Det blommar på Grönsöö” s. 6–7, 17, 19. Se särskilt s. 19.

Lundqvist. Brodern Henrik Blomstedt blev jurist och häradsdomare vid Orust. Av de tre systrarna gifte sig endast Alice, som också var den enda av de fyra syskonen som fick barn.

Familjemedlemmars minnesbild och uppfattning av Alice von Ehrenheim vid Grönsö är tämligen entydig. I hushållet var hon en mästare, en disciplinerad och ganska dominant person. Hon kunde markera distans och hon kallades Hennes nåd så sent som 1943 av sin omgivning och de flesta yngre människor som träffade henne gjorde detta med stor respekt och viss rädsla. Men hon hade samtidigt en stor förmåga att bilda kontakter som ledde många människor till Grönsö.

Mycket av livet vid Grönsö kretsade kring den egna familjen efter giftermålet 1888 med Alice von Ehrenheim. De två makarna kan beskrivas som varandras motsatser i många avseenden. De kompletterade varandra och arbetade var och en utifrån sitt sätt för att bevara Grönsö för eftervärlden.

I Erik von Ehrenheims levnadsminnen finns många episoder och händelser som han klädde i ord som tacksamhet och frid. I äktenskapet föddes fyra barn, alla omskrivna av fadern och en del i hans känsla av denna tacksamhet inför livet och inför hustrun. Alice von Ehrenheim å sin sida strödde knappast många känsloladdade ord omkring sig. Barnens ankomst i familjen påverkade starkt bägge föräldrarna. Moderns allt överskuggande enskilda intresse var fruktodling. För en kvinna under 1800-talets slut, som likt Alice von Ehrenheim både levde upp till traditionella roller och ville arbeta, fanns situationer då kombinationen upplevdes som svår, åtminstone för hennes närmaste omgivning. Men hon fick också avsevärd beundran och uppskattning. Ur ett genusperspektiv är hon intressant. Hennes kombination av traditionellt värdinneskap, moderskap och en mycket stark individuell hållning i de egna intressena var avgörande för Grönsös historia och den utveckling godset fick.

Uppbrott – verkliga och befarade

Genom Erik von Ehrenheims svit av anteckningsböcker löper de ofrivilliga uppbrotten från Grönsö som en anledning till oro. Verkliga och befarade uppbrott började redan i barndomen och fortsatte genom uppväxten och långt upp i sen ålder.

Orsakerna till uppbrotten skiftade från tid till tid. Familjen pendlade mellan olika hem. Grönsö var ibland bara sommarvistelse. I hans tidiga barndom delades även sommarperioden mellan Grönsö och bruket Malingsbo i Dalarna. Den egna skolgången och barnens utbildningar var andra orsaker till att han periodvis över året blev stadsbo. Under långa tider levde han på Grönsö medan godset fortfarande ägdes av hans far. I flera

decennier upplevde Erik von Ehrenheim ett återkommande hot om försäljning av Grönsöö. Det förstärkte och aktualiserade hans idé om det försvinnande ideala hemmet. Närhelst någon av familjemedlemmarna visade sentiment och förankring i Grönsöö, registrerade han detta tacksamt. Likaså noterade han med besvikelse eller förundran då de visade sig ha en annan hållning till platsen än han själv.

1921 flyttade Erik och Alice von Ehrenheim för gott ut till Grönsöö för ett permanent beonde.

Syskonen von Ehrenheim, från vänster: Gustaf, Pehr, Harriet och Louise.

5.1.2 Religionen

Erik von Ehrenheim var troende genom hela livet. Religionen upptog en stor del av hans tankar och den präglade hans ställningstaganden och synsätt. Den var till stort stöd för honom, men orsakade också tvivel. Han funderade mycket på förhållningssätt i livet, Skapelsen, allvarsamhet, odödlighet och att alltid stå inför Gud.²³⁶ I hans levnadsminnen figurerar många ordspråk och utdrag ur poesi och litteratur, där han funnit särskilt tankvärda rader.²³⁷ Han var uppfylld av att göra det rätta, att bli vis, att få ”den godhet som kommer mig att göra det rätta på det rätta sättet, ett sätt som ej stör andra”. Och han fortsatte: ”Jag är nog en, som gör det rätta, bjuder till, men jag gör det rätta för det rättas egen skull, jag är ju en Dikedyrkare, jag lika väl som Ulla!”²³⁸

Liksom i så många andra delar av livet, ville Erik rörande sin tro agera ”riktigt” och han reflekterade ofta kring tron och sitt förhållningssätt till Gud. Han klandrade i viss mån sin oförmåga att hämta stöd i tron då han mötte motgång, och stod undrande inför det.

1879 hade Erik gjort en anteckning om att människan fanns på jorden för att provas, ja, luttras, för att slutligen förenas med Gud. Vad som än hände i det jordiska livet, fanns alltid det som var större. Anteckningen var gjord utifrån Eriks fundering om något av det värsta tänkbara skulle inträffa: att förlora Grönsöö. Vid denna tid hade hans far, statsrådet, en god ekonomisk ställning och Erik menade, att det just för stunden inte fanns fog för en försäljning av Grönsöö av ekonomiska skäl. Men – omständigheterna kunde förändras, och vilken skulle hans, Eriks, reaktion bli i händelse av förlusten?²³⁹

Grönsöö kan jag förlora ehuru väl ju min älskade Fader nu anses, allmänt, vara rik; men stora ekonomiska förluster måste människan alltid vara beredd på här i detta ombytliga lifvet, – – om än i detta fall otroliga! –

Kan jag bära detta slag, denna förlust, utan att blifva galen? – Tyvärr, tror jag det icke, men jag hoppas alltid på Guds nåd!

---

²³⁶ Ett av många exempel är ett brev, skrivet till föräldrarna den 28 maj 1895, återgivet i *XXIII*, s. 1,3, 5.

²³⁷ Ordspråken och textutdragen var sparade på små lappar, och så många att de kunnat fylla flera volymer, enligt EvE. Då detta var uteslutet, valde han att ta med ett fåtal som prov i levnadsminnena. *XXI*:2,, s. 107ff.

²³⁸ *XXI*:2., s. 91, 93. *Dike*, rättvisans gudinna i grekisk mytologi.

²³⁹ *XXI*:2., s. 147. E.v.E. återgav sin egen anteckning i levnadsminnena, eftersom innehållet i noteringen var så typisk för hans tankebanor detta år, 1879. Oron för att fadern, ägaren till Grönsöö, skulle sälja godset fanns alltid.

Den konservativa läggningen

Under Erik von Ehrenheim levnadstid förändrades generellt såväl jordbruksmetoder, försörjningsätt som levnadssätt i Sverige. De starkt konservativa miljöer som herrgårdarna utgjorde var under förändring. Systemet med gårdsfolk som både var en del av gården men ändå flyttbara och utbytbara anställda människor var ett förfarande som ännu vid denna tid var självklart. Vid ett mindre familjegods som Grönsö blev det kanske lättare än vid större gods att knyta personliga band till tjänstefolk och anställda. Beroende på de anställdas yrke och ställning vid gården, kunde de vara en del av upprätthållandet av det aristokratiska levernet. Erik von Ehrenheim hade noterat hur Grönsös kusk Gustaf Sundqvist varit en mycket "stark aristokrat". Sundqvist, som var född vid Grönsö, kunde inte tänka sig att lämna gården, och själv sa han, att han aldrig varit annat "än under Grönsö bröd", varpå han brukade tillägga att "i Grönsö bröd vill jag dö".²⁴⁰

Vidare funderade Erik von Ehrenheim kring vedhuggare Forsberg, som arbetat i vedboden till sin sista levnadsvecka, då han varit över 80 år. Erik menade, att en sådan "kärnkarl" inte klarat att gå en dag utan arbete. Men när vedboden flyttades från gårdsplanen till en undanskym plats på Ektomten, hade Forsberg tagit illa upp. Erik, som liksom Forsberg inte ville ha förändring, höll med och insåg att det hade varit en prövning för Gubben Forsberg, som hade hört till den "gamla skolan" och den "gamla stammen", enligt Erik. Den sortens gubbar hade det funnits fullt av vid Grönsö i hans barndom.²⁴¹

Erik von Ehrenheim kom under sin levnadstid att uppleva hur många gamla familjegods såldes till nya ägare. Hans föreställde sig att detta måste vara det svåraste av allt, att tvingas lämna ett "gammalt älskat barndomshem i främmande händer, och kanske, ja! troligen få upplefva att se det "vandaliserat" af människor, som blott spekulera i pengar!!" Han exemplifierade med de skånska herrgårdarna, vilka ofta hade gått i arv från far till son i många generationer. Mot denna bakgrund, och scenariot om penninghunger, var Erik von Ehrenheim övertygad om att ett gott patriarkaliskt förhållande gjorde människor lyckliga, och inbegrep då det gamla invanda och oföränderliga gårdssystemet.²⁴²

---

²⁴⁰ VI. S. 71.

²⁴¹ VI. s. 111, 113, 115

²⁴² VIII. s. 22.

Familjeliv och traditioner

Levnadsminnena tar gång på gång upp händelser och episoder då barnen varit i särskilt fokus som en självklar del av hans liv och vardag. I sin barndoms 1860-tal hade han noterat hur andra barns fäder varit sträva mot sina barn. Detta var inte ens ovanligt, utan regel. I skolan hade han blivit varse hur många fäder inte sagt ett enda ord till sina söner.²⁴³ Som exempel på ”sträfvä Familjefäder” mindes han General von Knorring på Målhammar, vars barn inte fick sätta sig medan fadern vistades i rummet. Erik hade till och med hört talas om andra hem, där barnen stod upp under måltiderna.²⁴⁴

I stark kontrast framträder Eriks skildringar om vad umgänge med barnen borde vara och hur han själv satte värde på barnens livfullhet, personligheter och tankar.

I hela sitt liv värnade Erik von Ehrenheim stora högtider såsom jultiden, familjehögtider och allehanda seder och vanor. Han refererade i detalj sin barndomstids vanor och sin önskan att föra det vidare. Han gjorde vad han kunde för att vidmakthålla och vidarebefordra detta för honom så betydelsefulla levnadssätt. I sina anteckningar förlorade han sig ibland i detaljer om hur möblerna såg ut, var de stod placerade, vaser, blommor, klockslag, maträtter och presenter, allt det som hört till det gamla Grönsöö och dess livfulla innehåll.²⁴⁵

Även värnandet om traditioner och sociala tilldragelser som inbegrep den utvidgade familjens och gårdens alla personer och gäster löper genom hela Erik von Ehrenheims samlade anteckningar. År 1864, då Erik var 10 år, hände ett par saker som fick stor betydelse. Dels dog Eriks ”älskade rara Farmor”, dels fick Grönsöö nya grannar, då baron Carl Hermelin flyttade in på sin gård Torsvy (Thorsvi), som varit i släktens ägo sedan en tid. Umgänget med familjen Hermelin blev sedan en viktig del av umgänget; de kom åkande i enkla fordon, ridande, seglande och någon gång även gående, till Grönsöö.²⁴⁶ I gengäld kunde Farbror Hermelin komma åkande med en höskrinda – något som var nytt för Grönsöö och kanske hela Trögden – och hämtade upp Grönsöobarnen, deras informator och deras fransklärare för vidare skjuts tillbaka mot Thorsvi och deras gästfrihet.²⁴⁷ Innan dess mindes Erik hur umgänget mellan Grönsöö och dess grannar varit ”rätt trögt”, med

---

²⁴³ II, s. 45.

²⁴⁴ II, s. 44.

²⁴⁵ Se t.ex. skildring av sonen Pehrs födelsedag 1899 och vanor kring födelsedagsfirande, i *VII Pehrs Saga*, s. 337f eller barndomens minnen från Orden Vänskapsbrödernas Grönsööbesök, II, s. 155ff.

²⁴⁶ II, s. 57.

²⁴⁷ II, s. 67.

undantag av kontakten med Ekolsund och familjen Adlercreutz, dit man åkte i fyrspann. I gengäld brukade Adlercreutzarna gästa Grönsö, rikligt utökade med ett sällskap av skottar.²⁴⁸

Efter giftermålet med Alice Blomstedt 1888 och barnens ankomst blev han helt hängiven familjelivet. Även i detta fann han ett idealt exempel vid Hermelinarnas Torsvy (Thorsvi):²⁴⁹

Min innerliga önskan, mitt lefnadsmål och mitt ideal har varit att få framlefva mitt lif på mitt älskade Grönsö, så som "Familjen på Torsvy" och med en sådan maka som Tante Elise!

Farbror och Tante Hermelin hade berättat för Erik att deras familj i alla år delat julhelgen med Grönsö-borna genom att besöka Grönsö varje juldag; detta så länge Hermelins funnits vid Torsvy och Grönsö varit bebott vid jultid. Erik kunde därför, mellan år 1856 och 1899 räkna 31 gemensamma jular.²⁵⁰

Även vid Grönsö kom dock Erik under åren som familjefar att möta den strävhets mot barn i allmänhet och kanske mot de egna barnen i synnerhet. För Erik var barnens närvaro en högst påtaglig del av det glättiga och medryckande, sociala livet som han uppskattade så högt. Han kunde konstatera, att alla inte upplevde barnens närvaro likadant. En "svår misräkning" hade det varit för Erik att under 1897, då han mest legat till sängs, inte kunnat delta under gästers besök vid Grönsö, och då inte heller system Ullas besök med alla hennes fyra barn som var jämngamla med Eriks och Alices egen fyrväppling. Han fick inte se kusinerna leka tillsammans, och han hörde knappt något av det hela heller. Hans mor Augusta tyckte liksom Erik om att ha alla små släktingar omkring sig; hennes släkt Leijonhufvud hade under årens lopp ända från Eriks barndom, genererat små kusiner i mängd, vilka långgästade Grönsö på somrarna.²⁵¹ Denna idé att ha de små springande omkring sig och trivas med det, omfattades inte av Eriks hustru Alice.²⁵²

Alice har varit besvärad af denna kusin-skara och har ofta nog kommit in till mig under min sjukdom och beklagat sig öfver allt besvär och allt bråk.

---

²⁴⁸ II, s. 59.

²⁴⁹ "Pehrs Saga" III, s. 35. Boken skrevs 1917. Själva tanken kan dock ha varit skriven tidigare, eftersom EvE till stor del excerperade sina egna tidigare anteckningar då han skrev rent de böcker som hade rubricerade Pehrs eller Pysens Saga.

²⁵⁰ "Pehrs Saga" III, s. 33.

²⁵¹ "Pehrs Saga" IV, s. 7.

²⁵² "Pehrs Saga" IV, s. 9.

Erik däremot hade den läggningen att han redan från den dagen då äldsta barnet föddes hade omfattet familjelivet med den romantiskt lagde familjefaderns sinne. Den 31 mars 1889 kom sonen, vars födelse Erik mindes med jubel och strax därpå en känsla av stort ansvar. ”Han beundras af alla, men naturligtvis mäst af mig själf!”, skrev han.²⁵³ När han förstod att sonens födelse vara nära gick han runt i huset och tände lampor och ljus i nästan alla rum, dels av praktiska skäl i nattmörkret, men också för att såsom de gjort i barndomen vid julottan, tända inför en väntad ankomst. Då hade det varit kyrkfolket som vände hem från ottan, nu var det sonen. ”Guds nåd är stor!”, skrev den nyblivne fadern, som konstaterat att inget jämrande hade hörts från modern, trots lyhörda väggar.²⁵⁴

Alice von Ehrenheim med sin
förstfödde son Pehr 1889. Foto i
Grönsöo gårdsarkiv.

Denna söndag, när sonen fötts, kom stararna tillbaka till sina gamla hästkastanjer på Grönsöo. Stararna hade varit Eriks favoritfåglar ända sedan barndomen, och nu när de kommit på en sådan betydelsefull dag, var de i särskilt välkomna. Samma dag hade Erik företagit en liten promenad ute på Stallängen och plockat vårens första tussilago på väg till en gammal favoritbänk. På denna bänk hade Erik och Alice suttit första dagen som Alice

---

²⁵³ *VII Pehrs Saga*, s. 31.

²⁵⁴ *VII Pehrs Saga*, s. 32f, 35, 37.

vaknat på Grönsöö, som nygift. Där hade han lyssnat på hur hon pratat ”med sin förtjusande, rent bedårande förmåga att prata”.²⁵⁵

Alice själv, som låg inne i huset och vilade ut, hade dock handfasta planer i huvudet trots sonens födelse. Hon hade länge yrkat på rivning av mejeriflygeln nere på gården. Denna plan hade mött motstånd både hos Erik och hos svärfadern. Nu var sonen född, och Eriks motstånd helt krossat. Dagen efter sonens ankomst började huset rivas, och Alice hörde inifrån sin sängkammare ljudet av takpannorna som i snabb takt langades ner, en efter en. Erik fick sitta vid fönstret och rapportera för Alice hur rivningen fortskred. Här kunde han konstatera att hon glädde sig rätt så barnsligt åt att på detta sätt ha fått sin vilja igenom. Men hon hade varit så ihärdig med sin önskan, att Erik till slut trots sin fars protester genomfört projektet, och han menade själv att det krävts en del mod för detta.²⁵⁶ På detta omtumlande sätt, både praktiskt och känslomässigt, började Erik von Ehrenheims två första dygn som familjefar.

Om bildning, karaktär, och ”präktighet”

Erik von Ehrenheim uppfattade sig själv som känslomänniska.²⁵⁷ Han satte även bildning mycket högt. En stor stolthet hos Erik von Ehrenheim, ja, något han verkligen hade ”yfts” över, var allmänbildningen, eller ”vetande”, som han kallade det. Därför var sorgen stor när han efter sjukdomsperioden 1897 upplevde att hans goda minne, och hans ”vetandes skattkammare” liksom försvunnit såsom bortsopt på kort tid. Bildningen hade danat och adlat honom, tyckte han, och nu fanns endast en klen tröst:²⁵⁸

Naturl. finnes ju alltid qvar karaktären som danats genom dessa ädla kunskaper, men vetandet är dock bortblåst. Detta har varit en alldeles förkrossande känsla. Jag som varit liksom ett slags konversations-lexikon har nu glömt allting!

Trots sitt stora allvar i det mesta han företog sig, förespråkade Erik von Ehrenheim glädjen, och menade att det var stor skillnad på glättighet och lättsinne. Han önskade att sonen Pehr, som var ett livligt och glatt barn, skulle få behålla sitt sinnelag i framtiden. I sina funderingar kring karaktär och förhållningssätt inför livet, fann stöd i idén om den eftersträvensvärda glädjen i ord från Goethe, som menat att ”munterheten är alla dygders

---

²⁵⁵ *VII Pehrs Saga*, s. 40, 229f.

²⁵⁶ *VII Pehrs Saga*, s. 39, 41.

²⁵⁷ *”Pehrs Saga” IV*, s. 11.

²⁵⁸ *”Pehrs Saga” IV*, s. 5, 7.

moder". Goethe hade inte sagt att förnöjsamheten är alla dygders moder, utan munterheten, glättigheten!²⁵⁹

En närstående person vid Grönsöö som direkt hade påverkat Eriks uppväxt var informatorn Carl von Friesen. Som sextonårig student hade han infunnit sig vid Grönsöö, tafatt och klumpig. Men han kunde visa andra sidor. När Erik uttryckte sig felaktigt eller ej "fullt korrekt" i salongsspråket rättades detta med ett rytande från von Friesens sida, som utmärkte sig för sitt goda minne. På den unge Erik hade han kolossalt, "rent otroligt inflytande". Det största budskapet från von Friesen var, att allt man sade måste vara "Sanning".²⁶⁰

När han i sen ålder reflekterade över yngre dagar, slogs han av sin egen präktighet, och skrev "Jag hade tyvärr inga alls olater! Jag begagnade hvarken tobak, i någon form (på den tiden rökte jag icke), eller åt jag chokolad, eller begagnade jag Fruntimmer".²⁶¹ Att han som ung hade vantrivts under lantbruksutbildningen vid Ultuna berodde dels på att han fann undervisningen teoretisk och meningslös, men också att han vantrivdes med kasernlivet. Nattetid präglades Ultunalivet av ett "rysligt stim", elevers skrik, oväsen, supande och kortspel. Att spela kort var emot hans principer. Framåt småtimmarna kom studenter hemvändande från Uppsala. Erik menade, att detta var den enda plats som han inte ens med tiden kunde lära sig att tycka om.²⁶²

Men det fanns nyanser i hans liv. Han menade till och med att han visserligen väl hade undgått att alldeles bli ett "pelarhelgon", men han hade blivit olik sina kamrater. Erik menade, att han, som egentligen var en "Glad Lax" som uppskattade vackra flickor, teater, dans och tokerier, hade förlorat sin ungdom vid läsningen för den inflytelserike komminister Rudin vid 1870-talets början. I efterhand insåg Erik, att den flitiga läsningen av Stagnelius nog hade gjort honom ordentligt uppluckrad för Rudins tal om denna världen som en fängelsegård, om dansen som en djävulens syssla, om apokalyps och osund mystik. Erik ansåg att Rudin, som "såg på naturen med något af en konstnärs öga" gjort honom till en drömmare, och att han i stället borde ha läst för en präst med sund realism. I efterhand förundrade sig Erik över att inte Rudins läror gjort honom galen.²⁶³ Informatorn Friesen, med sitt tal om sanning, och Rudin, med sina läror, var de två personer som inverkat mest på Eriks "karaktärs-utveckling och daning". Apropå denna

---

²⁵⁹ *VII Pehrs Saga*, s. 227.

²⁶⁰ II, s. 53.

²⁶¹ *VII*, s. 58.

²⁶² X, s. 158f; "*Pehrs Saga*" IV, s. 5, 7.

²⁶³ VI, s. 125ff.

uppgift skrev Erik, att den som möjligen läste dessa uppgifter kanske skulle förvånas, över att han inte omnämnt sin far som den mest inflytelserika personen. Men han – fadern – hade tätt sig liksom främmande för den unge Erik under många år. Han hade varit såsom upphöjd, som Gud Fader, menade Erik, och hade väl med detta inte varit den en lika direkt samtalspartner som den temperamentsfulle von Friesen och den mystiske Rudin.²⁶⁴

Forskning och dokumentation

Erik von Ehrenheim blev tidigt intresserad av historia och påbörjade så småningom egna arkivstudier. I ett arbete om Grönsöös historia lade han ned ”betydligt, ärligt archiv-arbete”. Denna lät han renskriva och delade ut till sin far, sin syster Ulla och flera vänner och bekanta. Hösten 1874, då han var i tjugårsåldern, gjorde han omfattande arkivforskning i Riksarkivet och Kammararkivet, huvudsakligen som underlag till Klingpor & Schlegels stora planschverk *Upplands herregårdar* 1881.²⁶⁵

Redan tidigt funderade Erik von Ehrenheim på hur hans samtid skulle kunna vara möjlig för eftervärlden att forska om. Telefonens inträde och uppmuntran till konverserande vid Grönsöö sågs inte som någon positiv nyhet av Erik; liksom förargad antecknade han om ett tillfälle, då Grönsöös nyinstallerade telefon användes så flitigt av de andra i familjen, att det väl knappt fanns något att tillägga för honom i ämnet som just avhandlats. Han menade också, att apparaten som sådan slog undan den skriftliga kommunikationen som grundbult i arkivforskning.²⁶⁶

Detta telefonerande ”slår ihjäl” all brefskrivning! Tänk! – hvilken förlust för kännedomen om vår tid! ty det är just ur alla dessa gömda brefsamlingar från svunna tider och sp. 1700-talet, men äfven 1600-talet, som ”Kulturhistoria” hämtas upp och skrifves!

Att hålla kvar godset i en brytningstid

Många gods såldes och bytte ägarfamilj under 1900-talets första årtionden på grund av ekonomiska svårigheter. Handelsmän med stora pengar hade möjligheten och viljan att överta gods som dessförinnan mest rörde sig mellan samma familjs generationer. Ägarlängderna som följer med varje beskrivning av uppländska gods i tvåbandsverket *Slott och herresäten i Sverige* (1967) illustrerar på ett överskådligt sätt situationen.

---

²⁶⁴ VI. s. 119.

²⁶⁵ VIII s. 34f.

²⁶⁶ XXII.

Erik von Ehrenheim uppfattade de gamla godsens, deras ägare och respektive släkter så som ett och samma komplex. Detta genomsyrade de betraktelser han gjorde över de många och snabba ägarbyten som skedde under 1800-talets slut och framåt medan han förvaltade Grönsöö. Han liknade gårdar som bytte ägare och roll vid en döende människa. "Människor gå bort. Gårdar gå bort." Så inledde han en passus om de omhuldade gods i hans släkt som alla under kort tid försvunnit ur släkternas ägo. Där var faderns och von Ehrenheimarnas Malingsbo, moderns och Leijonhufvudarnas Asa i Småland, hustruns och von Baumgarteska släktens Ryningsnäs, också i Småland. Vidare fanns svägerskan Ida Blomstedts och hustruns barndomshem Hornö, särskilt avhållit av Ida Blomstedt. Även Eka herrgård, omtyckt av hustrun. Nu hade de alla bytt ägare och släkt. Hornö hade sålts till en bonde, Asa hade fått ny ägare i form av den tyske industrimagnaten, eller som Erik von Ehrenheim skriver – "Finansmatadoren" – Hugo Stinnes. Uppgivet avslutade han uppräkningsningen med ett ordspråk ur Predikaren, Salomos ord: "Vanitas vanitatem!"²⁶⁷ Ytterligare andra gods, däribland de näraliggande godsens Härjarö och Ekholmen hade sålts, och Erik von Ehrenheim noterade att grosshandlare från Stockholm i ett par av fallen var de nya ägarna. För Härjarös del hade det enda barnet, en dotter, sålt godset och fått betalt över taxeringsvärdet.²⁶⁸ Det tycks ha smärtat Erik von Ehrenheim särskilt då en yngre arvtagare så att säga frivilligt gjorde sig av med familjens slott, även om de individuella skälen till försäljningen säkert fanns.

5.2 Gårdsbilden fram till och med 1869

Sommaren 1864 kom en dansktalande, kringvandrande fotograf till Grönsöö, vilket betraktades som en märklig händelse. Denne tog då tre fotografier, en från kvarnen, en från Utö och en från gårdsplanen upp mot borggårdsbacken och huvudbyggnaden. De två sist nämnda är ännu bevarande. På fotot från gårde står familjen med sällskap; Pehr von Ehrenheim, Augusta Leijonhufud, barnen Erik, Ulla och Fredrik, deras moster Amélie, Selma (Trost), Eriks informator Carl von Friesen och hunden Vilette. Detta kort skall enligt Erik von Ehrenheim ha varit djupt föraktat i sin samtid, men kortet var det enda av familjen från denna tid och blev därför särskilt värdefullt i Eriks ögon.²⁶⁹ Vari föraktet låg framgår inte, men

---

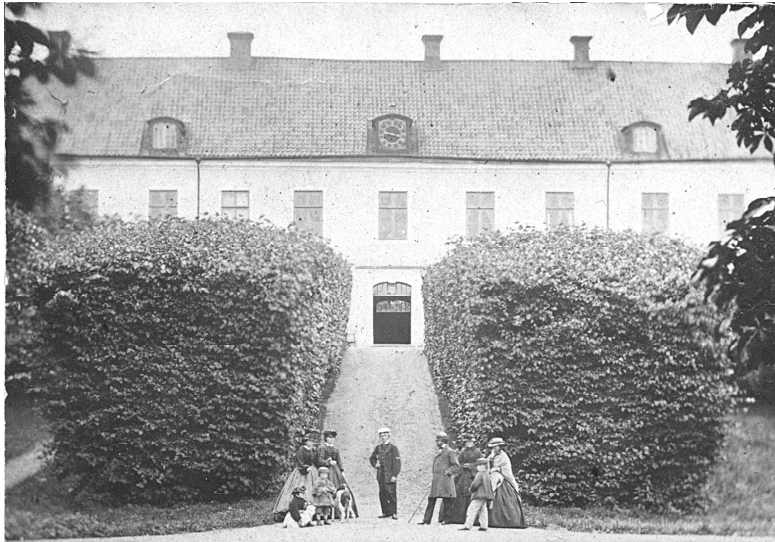
²⁶⁷ XX s. 17. Ordspråkets betydelse: Fåfångligheternas fåfånglighet!

²⁶⁸ I brev från Erik till föräldrarna, odaterat men skrivet i anslutning till påskhelgen, sannolikt 1908, avskrivet av Erik i XXII, s. 250.

²⁶⁹ II, s. 65, 67.

kanske ansågs fotot vara ett hastverk, med personer inom och utom familjen illa uppställda i vad som ser ut som en "ögonblicksbild".

Fotot visar, hur häckarna redan 1864 hade tätat till stora fyrkantiga volymer. Utöver dessa fotografier finns inga bevarade fotografier från parken vid denna tid.

Familjen samlad vid gården sommaren 1864. Fotot taget av en kringvandrande dansktalande fotograf (Lehman?). Grönsöo gårdsarkiv.

Foto av Grönsöo taget sommaren 1864 från Utö. Samma fotograf som ovan. Grönsöo gårdsarkiv.

När hovmarskalkens äldsta barnbarn Erik föddes 1954 skulle farfadern fylla 70 år. Då fanns odlingar vid Grönsöö av väsentligt annorlunda slag än de som vi möter genom växtlistorna. Hovmarskalkens odlingar var en del av Erik von Ehrenheims barndomsminnen. Farfar hovmarskalken beskrevs som Blomsterkungen, ett epitet lånat från Carl von Linné. Eriks levnadsminnen talar om prunkande blommor i stora volymer, men också om storvuxna orangeriväxter, dammväxter och spaljerade fruktträd. Det är en ymnigare, äldre och mera volyminös typ av odling än den vi möter genom växtlistornas exklusiva växtval, där exotiska arter framträder i form av fröer och enstaka nyligen hemkomna plantor.

I det här avsnittet har levnadsminnena använts som berättande källa, där Eriks uppgifter väsentligt bidrar till vår kunskap om trädgård, park och odling vid Grönsöö får ca 150 år sedan. Fokus ligger på Grönsöös prydnadsodlingar under Erik von Ehrenheims uppväxttid från och med hans tidigaste minnen och framåt; det vill säga perioden från och med ca 1857 till och med 1870-talet. I de fall tveksamheter om arter och andra uppgifter föreligger, resonerar jag kring detta i texten.

Erik von Ehrenheim berättade ibland detaljer om odlingarna, men generellt är intrycken av hans barndomsupplevelser från Grönsöös odlingar snarare målande och stämningsfulla än iakttagande och registrerande. Ofta saknas uppgifter om exaktare mängduppgift, placering, kompositioner och vetenskapligt växtnamn. Det står i stark kontrast till mycket annat som Erik von Ehrenheim beskrev i sina levnadsminnen, där han ofta var pedantiskt noggrann och mån om att ingen detalj skulle förbigås eller missförstås. Ibland var han dock mera noggrann med detaljer och växtnamn. I de fall detta förelåg, har det tagits med i detta avsnitt.

Det lite svepande och ofta personanknutna sättet Erik von Ehrenheim beskrev växterna på är typiskt för hans sätt att knyta upp minnena av trädgård, park och odling. Nedastående citat illustrerar detta:²⁷⁰

Särskildt funnos en stor mängd af liljor, hvita liljor, men äfven liljor af alla de slag. Hofmarskalken, min Farfar hade alldeles särskildt älskat tulpaner och liljor. På sensommaren funnos den största massa af Dahlier (Georginer) och Stockrosor jag någonsin i mitt lif sett. Dessutom hade Farfar satt en mängd olika blommande buskar.

---

²⁷⁰ II, s. 177.

Det personanknutna

Tre personer i Erik von Ehrenheims familj framträder i Erik von Ehrenheims levnadsminnen som tätt knutna till Grönsö trädgårdars odlingar; förutom farfar Reinhold Fredrik von Ehrenheim är det modern Augusta Leijonhufvud och hustrun Alice von Ehrenheim. Deras ambitioner och förhållningssätt till parken och odlingarna var tydligt olika och strävade bland åt olika håll.

Pehr Jacob von Ehrenheim.

Augusta Leijonhufvud.

Modern Augusta hade idéer och projekt för parkens vyer och anordnande, bland annat för den lilla holmen nedanför flygeln. Hon genomdrev också igenläggningen av den stora dammen, och påverkade därmed parkanläggningen i en riktning bort från det "gamla". Hustrun Alice var fokuserad på fruktodlingarna men var engagerad även i mycket annat i parken såsom rosodling, sydfрукter och vissa prydnadsträd. En detaljerad anläggning genomfördes på hennes initiativ 1925 i form av Olle Piehls italienskinspirerade blomstergård. Augusta och svårdottern Alice var inte alltid överens om projekten.

Kring farfaderns odlingar omkring 1855 och framåt stod en viss air av väl tilltagna volymer, färgprakt och överdådig blomning. Hans käpphäst var att

med plank hålla storm och annan blåst borta från odlingarna. Därför uppförde han höga plank mellan en hel rad av hus nära Lilla trädgården, så att allt innanför planket och de spaljerade träden utmed husväggar och plank gynnades.²⁷¹

I ett par enkla skisser visade Erik von Ehrenheim den ungefärliga placeringen på husen närmast stallgården och borggården under hans barndom och uppväxttid.²⁷² En rad med mindre hus kantade den så kallade Vintervägen ner mot stranden. Husens exakta lägen är inte kända idag, eftersom fotodokumentation och andra ritningar saknas från den period som beskrivs. Höga plank förenade samtliga hus omkring Lilla trädgården så att ett tätt vindskydd bildades ända från trädgårdsmästarebostaden, via ett växthus på udden, till raden av småhus. Mellan dammen och husraden fanns en ridå av höga syrener, fläder och andra buskar. Från trädgårdssidan, inifrån Lilla trädgården sett, var synen en annan. Husen var ända från gårdsplanen, där redskapslidret stod, och vidare bort över husraden och planken, försedda med höga spaljeer med aprikoser, magnifika päron och hovmarskalkens favoritfrukt plommon.²⁷³ Hur alla dessa byggnader, djur och växter tedde sig är en tankebild helt väsensskild från den nuvarande anläggningen.

Stallgårdens myllrande värld – ett barndomsparadis

En stor del av syskonen Erik och Ullas lekar och upplevelser var koncentrerade kring stallgården, dess invånare och händelserna där. Där utspelade sig mängder av saker som i barnens värld var spännande utan att för den skull vara vanlig ”lek”.

Eriks tidigaste barndomsminnen härrör från en tid då gårdsbilden såg väsentligt annorlunda ut än idag. Uppväxttidens täta koncentration av hus, djur och händelser vid gårdsplanen styrde barnens lekar och berörde samtliga sinnen: synintrycket i allra högsta grad, ljudintrycken med säkerhet, känselintryck och umgänge med fjäderfä och gårdens övriga djur, lera och kanske nässlorna nedanför staketet; doftsinnen helt säkert – här fanns gödselstad och djurens alla dunster. Slutligen lär smaksinnet åtminstone ha retats av hovmarskalkens alla plank, fyllda med aprikoser och päron. Skall balanssinnet läggas till, så fick det träning genom den av Erik särskilt nämnda staketklättringen vid gården.

Erik von Ehrenheim menade i vuxen ålder, att det i princip bara var huvudbygghanden som var kvar av det ursprungliga Grönsö, så till den grad

---

²⁷¹ Om planken, se exempelvis *II*, s. 86-87, 89

²⁷² Se skisser *III Efter inflyttningen* s. 17 och *II*, s. 86.

²⁷³ Se *II*, s. 85-89.

upplevde han skillnaden mellan det som han menade var det ”gamla” och det ”nya”:²⁷⁴

Min Barndoms paradis, vår lekplats på stallgården och der omkring, såg i min barndom så hålt annorlunda ut mot nu, att ingen kunde känna igen platsen annat än på ”stora stenhuset”, som man då sade! Ty ”slottet” är verkl. det enda som finnes i behåll!

Ett stort antal små och stora byggnader flankerade borggården och vägen mellan borggården och trädgårdsmästarebostaden (nuvarande Gula villan). Successivt togs de bort. Flera hus försvann under perioden 1869–1876, Mejeriflygeln revs 1889, och 1932 försvann ytterligare ett hus vid gården, Tettas stuga. Alice von Ehrenheim hade genomdrivit rivningen av mejeriflygeln trots att svärfadern ansåg detta mycket olämpligt och svårersättligt av ekonomiska skäl. Han menade, att han eventuellt skulle behöva bygga ett nytt mejeri och bostad åt kusken, som ersättning för det rivna huset. Egentligen hade Alice velat riva även Tettas stuga på samma gång, men de planen stoppades. Där skulle kusken få sin bostad. Erik trodde att Alice aldrig skulle få uppleva den rivningen.²⁷⁵ I detta hade han fel, för den revs 1932. Skälet till Alices envetna idé om att rensa gården från flyglar, förefaller ha varit åtminstone till största delen estetiska. Sett bara ur den aspekten gav Erik henne rätt, och antecknade: ”Att gården skulle vinna utomordentligt ur skönhetssynpunkt på att få bort båda dessa fula hus, det medger jag gerna.”²⁷⁶

Därefter fanns bara den äldsta och ännu bevarade flygeln från ca 1690 kvar.

Näraliggande hus, tillkomna under 1800-talets första hälft, var den ovan nämnda trädgårdsmästarebostaden – uppförd 1837, persikohuset, byggt omkring 1840, samt vinkastet byggt ca 1837 och möjligen nyuppfört efter det. Brygghuset byggdes 1837 och det lilla Hornöbadhuset vid udden nära trädgårdsmästarebostaden uppfördes 1889. Nytt stall hade byggts 1876 på det gamla vagnshusets ställe. De nyuppförda husen som stod kvar ända in på 1900-talet hade alla uppförts en bit utanför borggården och stallgården. Av de staket i trä och järn som husesynen 1802 och Pehr von Ehrenheim omtalar i sina minnen (1916) finns bara 1700-talets järnstaket kring borggårdsalléerna kvar. På fotografiet taget 1864 från borggården och upp mot lindhäckarna och borggårdsentrén syns inte ens järnstaket som löpte utmed rampen, på grund av häckarnas väldiga bredd vid denna tid.

---

²⁷⁴ II, s. 15

²⁷⁵ VII *Pehrs Saga*, s. 41.

²⁷⁶ VII *Pehrs Saga*, s. 41.

Då Erik von Ehrenheim omtalade djur, staket, syrener, plank och fruktspaljéer från sin barndoms utelekar var de en del av det borggårdsnära området. Det var ett myllrande och tätt område som starkt präglades av närvaron av både små och stora djur. På barns vis sysselsatte sig han och systemen även med sådant som inte var "lek" i vanlig bemärkelse. Ett särskilt minne var kopplat till det gamla stallets extra breda portar. Testet och beviset på portarnas respektabla bredd var det faktum, att förutom att kusken Lundin kunde passera porten med en häst på vardera sidan om sig, så kunde Erik och Ulla också tränga sig ut samtidigt på var sin sida om ekipaget – trångt, vansligt och säkert spännande att hamna mellan hästens stora kropp och karmen.²⁷⁷

Vyn då man står uppe på platån framför huvudbyggnaden och tittar ned och ut över borggården, är idag väsensskild från dåtidens utseende. Nere på stallgården bredde förr mängder av små hus, inhägnader och anordningar ut sig. Pehr von Ehrenheim skildrade i sina minnen (1916) hur man inifrån huvudbyggnaden hörda hästarna, gumsen och hundarna nere från gården.

Detta gammaldags utseende varade i princip till och med hovmarskalkinnans – statsrådets mors – död 1864, då kraftfulla förändringar vidtogs på gården. Förändringarna fortsatte under en femårsperiod. Det var då som dammarna lades igen, "labyrinten" höggs ner och småhusen mellan stallgården och Lilla trädgården successivt flyttades. En frilagd yta uppstod, vilken statsrådet uppenbarligen önskade göra något representativt med, fjärran från alla småhus, fjäderfän, staket och högar (kalk, sand, gödsel) som dittills utgjort ett högljutt inslag och en lantlig syn men knappast en representativ högreståndsmiljö och stilfull entré.

5.3 Förändringar i parken

Ett särskilt barndomsminne från 1860-talets mitt, sannolikt 1865, var då Orden Vänskapsbröderna valt att besöka Grönsöö för att fira årsfest. Denna beskrivs av Erik som det dråpligaste han sett av alla de årsfester eller jubileum som hade firats vid Grönsöö under de femtio år som Erik kunde se tillbaka på. Ordensbrödernas flerdagarsfest hade gått av stapeln under Carl XV:s "glada klangdagar" och ordnarna vid denna tid karaktäriserades av en "abandon" – ett slags översitteri – som enligt Erik var av ett slag som ingen kunde förarga sig på. Vänskapsbröderna hade dessutom omfattat en "burlesk backanalisk öfvertygelse, att hela naturen d.v.s. hela ön tillhörde dem allena". Bröderna förväntade sig nu att få bo och äta vid Grönsöö. Men

---

²⁷⁷ II, s. 17

Eriks föräldrar var egentligen inte så roade – Eriks mor behandlade dessa glada herrar som ”symamseller” och lät dem äta efter familjen.²⁷⁸

Ute i parken tog sig ordensbröderna friheter – de lät hugga ner en mängd björkar och smågranar för att kunna bygga bersåer och bordunderlag. För att ordna bord vittjade de nästan hela gårdsförrådet av plankor och bräder, vilka placerades dels på hedersplats i ”labyrinten”, dels mellan häckarna vid borggårdsrampen. Eriks far hade egentligen varit velat slippa det hela, men tvingades liksom delta i den festmåltid som försiggick i labyrinten, vilket hans hustru, Eriks mor, ”tyckte mycket illa om”. Anledningen kunde vara politisk; Erik menade att detta utspelade sig på representationsförändringens tid och fadern ”ansåg sig ej kunna neka”.²⁷⁹ Detta måste ha varit bland de allra sista tillfällen då ”Labyrinten” ännu fanns. Den höggs vid denna tid.

Promenadparken

I avhandlingens inledande historikkapitel presenteras de förslagsritningar som utfördes under 1800-talets andra hälft av sammanlagt fyra personer. De tillkom åren 1862, 1869, 1869, 1878 och 1881, sannolikt på uppdrag av Pehr von Ehrenheim.

Flera av ritningarna visar förslag på en ny typ av anläggning på det gamla dammområdet invid borggården. Slingrande promenadvägar, buskgrupper och geometriskt formade rabatter breder ut sig över ritningarna och formerar en promenadpark i liten skala. Den igenlagda dammen skulle nyttjas som prydnad del i anläggningen. Förutom dammområdet ges förslag till utformning av den före detta ”labyrinten” och även Djurgården i samma promenadvänliga och tydligt anlagda stil.

Erik von Ehrenheim omnämner inte något av dessa förslag i sina levnadsminnen. De tre tidigaste var han sannolikt för ung för att själv ha påverkat. Då förslaget från 1881 utfördes var Erik inspektör vid Grönsöö, och han bör i alla händelser ha varit medveten om förslaget, även om det kan ha varit fadern, statstådet, som beställt förslaget. Det är alltså okänt vad Erik ansåg om förslagen. Med kännedom om hans övriga uttalanden om igenläggandet av dammen, blomstergrupper på den gamla ”labyrintens” yta, och andra nyheter vid Grönsöö, är det troligt att han inte understödde projektet med en promenadpark. Tvärtom var det hans mening och tanke att återställa ”labyrinten”.

Statsrådet hade å sin sida sin uppfattning om vården och utvecklingen av Grönsöö, varav en del framgår i Hovmarskalkens reparationsjournal där han noterade följande: ”Hösten 1853 mottog jag, Pehr Ehrenheim, af mina goda

---

²⁷⁸ II, s. 155–157.

²⁷⁹ II, s. 159.

föräldrar Grönsö gård med tillhörigheter och hafva, sedan dess, följande nybyggnader, större reparationer förbättringar eller försköningar ägt rum”.

Därpå följer en uppräkningslista med en rad åtgärder som utförts under de närmast följande åren vid Grönsö och dess utgårdar. Åtgärderna rörande Grönsös parkanläggningar var restaureringar eller förbättringar av det befintliga. Lilla holmen (senare kallad ”Mammas holme”) rustades upp 1854, alléerna vid vägen och mot ängen fortsattes och ”ordnades” 1857, persikohusets främre del byggdes om 1860, kinesiska lusthuset målades om och ett staket inåt parterren sattes upp 1862, Lilla uddens orangeri²⁸⁰ och området mellan detta och vedbodens gavel ordnades 1862-63. Därefter påbörjades flera genomgripande förändringar.

Igenläggning, nedhuggning och nyplantering

Grönsös omväxlande miljö erbjöd barnen många lekplatser. Stallgården och lövdjurgården befolkades ofta av barnen. Där riskerade de knappast att de vuxna skulle göra ”åverkan” på lekplatserna. Själva park- och trädgårdsanläggningen var däremot utsatt för motstridiga viljor och ideal. I Stora trädgården lekte barnen gärna i ”Templet” och ”Labyrinten”. I efterhand sörjde Erik att dessa ”i Franska stilen anlagda härligheter” var borta. De hade fått ge vika för moderns idé att det var för instängt vid Grönsö. Precis som Alice ville hon ha vyer och ”se långt”.²⁸¹

Hvad min mor vann genom att hugga ned ”templet” och ”labyrinten”, har emellertid redan i min mors lifstid gått förlorat genom planteringne af Alice med den stora gruppen granar. Min mor ville att man skulle se ”stora Lind” och framförallt, som hon sade, ”se in i” stora trädgården. Hon ville öfverallt, sade hon, ”ha’ perspektiver”. -

En plats i parken där barnens och de vuxnas uppfattningar gick helt isär, var ju den så kallade labyrinten, vilket Erik von Ehrenheim återkom till flera gånger i sina minnen. Att ”Labyrinten” höggs ned var alltså enligt Erik von Ehrenheim hans mors idé. Angående sommaren 1868 – Erik var då 12 år – skrev han att han och systemen saknade sina barndomsplatser, som de var så fästa vid. Dammarna var en stor förlust. Men det som de saknade ännu mera, och grät över, var att labyrinten höggs ned. Minnet av denna förlust fick Erik von Ehrenheim att lägga bort den annars så kärleksfulla tonen när han beskrev sin mors motiv till förändringen:²⁸² Han menade också, att när hon fått sin vilja igenom med vyer och perspektiv, så förstördes effekten av

---

²⁸⁰ Denna byggnad är med stor säkerhet den som Erik von Ehrenheim senare kallar ”Lilla växthuset”.

²⁸¹ *Några Minnen I*. s. 150

²⁸² *Del IV*. s. 91, 93, 95.

svärdottern Alices planteringar. Inblicken i Stora trädgården med linden och mittgången försvann igen, när Alice planterat en grupp med granar. "Denna grangrupp kunde min mor aldrig tåla och det fick jag ofta höra", skrev Erik. Väggarna till ett av två tempel högs ner, det andra fick stå kvar. "Genom att numera ingen klängväxt på länge funnits utefter "järntemplet" är detta verkl. nästan löjligt. Träden bilda icke heller längre ngt. hvalf öfver Templet", menade Erik.²⁸³

Den ovan citerade berättelsen sträcker sig över en tidsperiod på över 20 år. De öppna vyer som modern eftersträvat genom att låta hugga ned "labyrinten" omkring år 1864, bör rimligen ha varat intill det att sonen gifte sig 1888. En stor del av det gångsystem som löpte i den labyrintliknande anläggningen hade efter huggningen av häckarna ersatts av gräsmatta och blomstergrupper. Detta fann Erik von Ehrenheim banalt och denna del av parken påminde sedan om det som en gång varit. Att hustrun senare planterade granar där förefaller ha skett med hans goda minne, men de förstörde effektivt svärmoderns koncept.

På flera ställen i levnadsminnena berör Erik von Ehrenheim igenläggningen av dammarna. Att den stora dammen vid huvudbyggnaden skulle tas bort och fyllas var han mors idé. Fyllningsprojektet var enligt Erik nästan vanvettigt stort eftersom dammen visade sig vara bottenlös. Stenblock i stora mängder och material från vindfallen i skogen dumpades i dammen, och ovanpå detta lades torra löv i många år för att skapa jord till "parken".²⁸⁴ Dammarna fylldes således på 1860-talet men var till stort nöje för Erik von Ehrenheim under hans tidiga barndom. Området till vänster om dammen,

---

²⁸³ Erik omnämner här tydligt två "tempel". Ett av dessa är utan tvivel det "järntempel" som nu finns i Olle Piehls blomstergård. I husesynen 1802 beskrivs ett [enda] lusthus av järnstänger som till fullo överensstämmer med det nu bevarade, med undantag av att husesynen beskriver en ovandel på lusthuset som likt en krona bildades av ihopfästade järnstänger. Det finns ingenting på det bevarade järntemplet som omedelbart stärker intrycket av att det en gång haft en sådan krona, men det kan inte alls uteslutas; hur den i så fall var fästad vid lusthuskroppen vet vi inte. Eriks beskrivning rymmer flera tolkningsmöjligheter. Det förefaller som om de två lusthusen var av samma typ, med "väggar" av tuktade/spaljerade träd. Det ena fick vara kvar, medan det andra högs ned, enligt Erik. Om det "borttagna" lusthuset togs bort med järnstänger och allt framgår inte. Kvar blev tydligen det andra, som dock i senare tid (då Erik skrev sina anteckningar) saknade klängväxt. Vilken typ av växt han avsåg med "klängväxt" är i sammanhanget inte klart. Det löjliga som han ser i lusthuset kommer sig av att lusthuset utan "gröna väggar" blir helt genomsiktligt och utan huskropp, i princip utan annat än lodräta stänger. Träden, som inte längre bildar valv över templet tolkar jag i detta sammanhang icke som tuktade träd längs lusthuset, utan en generell anmärkning över den före detta "labyrintens" öppenhet efter det att den "högs" ned, inklusive de enskilda träden. Känslan innan dess var sannolikt inte att sitta under bar himmel utan tvärtom att sitta under ett krontak.

²⁸⁴ II. s 21.

från gårdsplanen sett, användes som upplagsplats för sand och grus. "Vintervägen" löpte mellan gårdsplanen och Mälarens vatten. Det var också den plats där färjan lade till sommartid. Den lilla promenadvägen mellan dammens långsida och Mälarens strandområde kallas "strandvägen" på Erik von Ehrenheims skiss. Den är idag en kortklippt gräsbevuxen stig. Då dammen ännu fanns, avbröts strandvägen av en kanal som förbindelse mellan dammen och Mälarens vatten. Över den löpte en bro. Utanför stallets östra gavel växte en stor poppel, vilken är utritad på bägge skisserna. På stallgaveln var en utkörddörr för gödseln, som tömdes i närheten.²⁸⁵

Olof Hermelins målning av Tettas stuga med huvudbyggnaden i bakgrunden utförd 1879 eller 1880. Målningen är ett fotografi av originalet, som målades åt Ulla von Ehrenheim.

En plats som tilldrog sig flera personers stora intresse var den uppmurade holmen i anslutning till flygeln. Augusta Leijonhufvud tyckte mycket om platsen, som kom att kallas "Mammas holme". Hon lät anlägga rabatter, dels mitt på holmen, dels runt om holmen. En sandad gång anlades runt kanten och soffor och stolar placerades i gräset. Blommorna prunkade. "Detta var Mammas idé och der nedlades mycket arbete för att realisera denna sköna tanke", mindes Erik. Som små hade han och Ulla gärna vistats ute på

---

²⁸⁵ II s. 17.

holmen, vilket modern understödde eftersom hon kunde se dem inifrån huvudbyggnaden. På vintern byggdes snöfästningar och att storma fram över ron var alltid roligt. Alla ansträngningar som gjorde för att rusta holmen hade också dragit barnen till sig – särskilt stenarbetarna.²⁸⁶

Förändringarnas orsak och bakgrund

Förändringarna vid borggården och borttagandet av flera delar i parken sammanföll till stor del med Pehr von Ehrenheim olika politiska uppdrag. Från och med 1866 till 1902 var han riksdagsledamot i första kammaren, och 1867-1870 var han konsultativt statsråd. På hösten 1867 flyttade familjen von Ehrenheim med sina tre barn till en ”magnifik” våning i Stockholm.²⁸⁷ Detta var en ny tid i familjens liv, och Erik von Ehrenheim kallade den i sina levnadsminnen för ”inflyttningen” (till staden). Det sammanföll också med barnens utbildningar som också delvis var förlagda till Stockholm.

När familjen framåt sommaren 1868 flyttade ut till Grönsöö igen, var den säsongens genomgripande förändringar till stor del redan genomförda. Enligt Erik von Ehrenheim bildade denna sommar ”epok”. Efter 1868 var mycket förändrat vid Grönsöö, inte bara bland hus och djur utan också i umgängeslivet. 1868 var också den sista sommaren som ”den lika talrika som framstående släkten Leijonhufvud” bosatte sig som sommargäster vid Grönsöö. Från och med hans mor Augusta Leijonhufvuds ankomst till Grönsöö isamband med giftermålet 1853 hade alla Leijonhufvudarna, det vill säga Mormor Ewa, Mormor Kjerstin, Amélie, Leonore, Märtha samt många andra gäster, funnits där. Men från och med sommaren 1869 hyrde morbror Carl Victor Leijonhufvud i stället Hallunda för sommarvistelse. ”Slut alltså på den gamla stilen”, skrev Erik von Ehrenheim.²⁸⁸

För de halv vuxna barnen Erik och Ulla von Ehrenheim blev det en tråkigare tillvaro. När hönshuset flyttats bort från gården 1869 saknade de dess invånare djupt. Kalkonerna, gässen, ankorna, hönsen, tupparna och kycklingarna, som alla hade haft tillgång till dammen, fanns nu längre bort. Nu var dammen och fåglarna borta. Erik beskrev hur det nu vid själva gården bara fanns hästar, stallgumsen och en eller flera jakthundar, som tillhörde gårdens betjänter. Fadern – statsrådet – jagade aldrig själv och var inte intresserad av att bjuda på jaktpartier. Därför avgjordes i synnerhet valet av farmoderns betjänt efter dennes jaktkunskaper, för att han skulle kunna hålla hundar och förse Grönsöö med jaktvaror. När farmodern, som dog 1864, inte längre bodde vid Grönsöö försvann också jakthundarna. Nära

---

²⁸⁶ *Några Minnen I*, s. 14, 16

²⁸⁷ *III. Efter inflyttningen*, s. 226.

²⁸⁸ *Del IV*, s. 49, 55.

huvudbyggnaden blev det också tystare. Svinen flyttades, bland annat "hushållsgrisen" som hållit till under ett privet vid huvudbyggnadens nordöstra gavel.²⁸⁹ Grönsöo hade nu förändrats kraftigt. Gårdsbilden innefattade färre hus, färre djur och färre ljud. Om sommaren var det också färre människor.

5.4 Odlingar vid det äldre Grönsöo

"Egentl. borde jag berätta om prakten i trädgården – blomsterprakten!" skrev Erik von Ehrenheim i sina minnen. Och han berättade: "Derom kan ingen nu göra sig en föreställning. Icke blott alla rabatter, men alla landen i Lilla trädgården voro upptagna hela sommaren af hvarandra ständigt aflösande praktfulla prunkande blommor."²⁹⁰

Det är möjligt att prydnadsodlingarnas ymnighet och föränderliga prakt var bidragande skäl till Eriks svepande sätt att beskriva trädgården. Den lät sig inte sorteras och kategoriseras lika lätt som favoritlitteraturen, biografiska uppgifter i oändlighet, engångshändelser och citat. Hans uttryck om att han "egentligen borde" beskriva trädgården tolkas av mig som att han kände dess betydelse för helhetsbilden av Grönsöo, men att den i sin komplexitet var svår att sätta på pränt på ett rättvisande sätt.

Liljor, stockrosor, tulpaner och dahlior framträder i Erik von Ehrenheims barndomsskildringar, alla beskrivna som ymnigt förekommande. Dessa växter är expressiva till sin karaktär och de har alla förekommit som motiv på mängder av blomsterstilleben genom tiderna. Just dessa växter äger en reslighet, form och färgskala som med lätthet kan ta loven av omgivande växter. Kanske är detta en förklaring till att de hade en framträdande plats i Erik von Ehrenheims minnesbilder. Av orangeri- och växthusväxter omnämndes också övervägande sådana växter som karaktäriseras av ymnighet och färg; av det tidiga 1840-talets importerade växter sådana vi ser dem i hovmarskalkens växtlistor syns knappast något i Erik von Ehrenheims levnadsminnen. Hade de ömtåliga ettåriga klängväxterna och alla de andra mer eller mindre krävande växterna försvunnit från anläggningen vid 1800-talets mitt, eller var det så att Erik von Ehrenheim inte såg dem eller mindes dem? Om de fanns där i växthus och utplanteringsbäddar, var det då så att han fann deras ömtåliga och enstaka förekommande uppenbarelsen ointressanta och udda? Det framgår inte. För oss framträder 1800-talets mitt

---

²⁸⁹ Om barndomen samt förändringarna sommaren 1868: *II*, s. 15ff, 85ff; *Del IV*, s. 90ff.

²⁹⁰ *II*, s. 177.

som prunkande av robusta växter, ingen av dem ny på marknaden, men med ett skön och bildlik karaktäristik som påminner om en impressionistisk tavla.

Barndomens tulpaner och liljor

Bilden av de tulpaner som omnämns i Erik von Ehrenheims levnadsminnen är prunkande och färgstark. Ett särskilt minne utspann sig kring en dubbelblommig röd och gul tulpan, plockad på terrasserna. Där växte i Eriks barndom tulpaner i massor. De blommade fortfarande en bit in i juni. Under Erik och Ulla von Ehrenheims tidiga barndom besökte familjen regelbundet sitt andra gods Malingsbo. Erik skildrade särskilt en sommar, omkring 1860, varifrån han hade klara minnen som utspann sig kring Grönsöös tulpaner och en påtvingad avfärd mot Malingsbo.

Efter att familjen under vintern bott i Stockholm åkte man i början av juni ut till Grönsöö, men stannade bara en kort tid för att packa inför avfärden mot Malingsbo. Detta upprörde barnen starkt; att efter bara någon vecka vid Grönsöö tvingas bryta upp för avfärd framkallade ilska, tårar och böner om att få stanna. Föräldrarnas frivilliga beslut att lämna Grönsöö, just som man kommit dit, fick dem i barnens ögon att framstå som lite ”rubbade”. I början av juni stod dessutom tulpanerna fortfarande i full blom på terrasserna. Erik von Ehrenheim beskrev mötet med just tulpanerna som oförglömligt, och aldrig kunde han glömma färgprakten och ymnigheten hos tulpanrabatterna efter vinterns stadsvistelse. De utgjorde hans ”förtjusning” så till den grad att han inte ville slita sig därifrån. Vid avresan mot Malingsbo, som tog två dagar, plockade han en fylld röd och gul tulpan med sig i vagnen som han sedan höll i handen hela resan. Minnet hade särskilt etsat sig fast eftersom medresenärerna hade lagt märke till tulpanen och ofta lät honom höra om detta långt senare. Hans syster Ulla hade varit svårt åksjuk under färden och legat likt en trasa över honom i vagnen, men detta hade inte hindrat honom från att högtidligt och stadigt hålla fast vid tulpanen.²⁹¹

Episoden med tulpanen är en av få där Grönsöös odlade blommor framträder i koppling till Erik von Ehrenheim själv. Som tidigare nämnts skildrade han oftast växterna som attribut till andra personer. Men även i denna episod ses den starka kopplingen till Grönsöö som den ideala platsen, och han kopplar på sätt och vis även tulpanerna till föräldrarna, på så sätt att de framstår som blinda för Grönsöös skönhet, inte ens tulpanerna kunde hålla dem kvar. Erik använde på så sätt terrassernas tulpanodlingar som en förstärkare i bilden av det i hans ögon försommarafton och alltid lika bevarandvärda Grönsöö, som föräldrarna valde bort.

---

²⁹¹ *Några Minnen I* s. 264, 266; *III Efter inflyttningen* s. 110.

En uppgift, där Erik von Ehrenheim i vuxen ålder noterade att rabatterna med vita liljor och tusentals prunkande tulpaner hade försvunnit, visar att tulpanerna var ett mäktigt och påtagligt inslag i barndomens försommarfägring.²⁹² Det finns dock inga uppgifter genom Erik om tulpanernas sortnamn. I hovmarskalkens växtlistor från 1840-talets början noteras sammanlagt 102 stycken tulpaner. För året 1841 antecknas, att man från Hamburg fått 12 stycken senblommande tulpaner med vit bottenfärg och röd chattering, 12 stycken senblommande, gula tulpaner "flerfärgade", 48 stycken Peroquet (papegojtulpaner) i olika färger och 30 dubbla tulpaner med sortnamn. Den unge Erik von Ehrenheims dubbla tulpan i rött och gult kan alltså ha varit en lök med ursprung i farfaderns tulpanleverans från Hamburg.

Erik von Ehrenheim var knapphändig med uppgifter kring liljorna, men de vita som fanns i "massor" kan knappast ha varit något annat än madonnalilja, *Lilium candidum* L. Kungsliljan (*Lilium regale* E.H. Wilson), som idag anses mera lättodlad än madonnaliljan, hade ännu inte kommit i europeisk odling då Erik var ung. De övriga vita liljearter som över huvudtaget kan ha kommit i fråga kan knappast ha uppträtt i sådana massor; den vita trumpetliljan (*Lilium longiflorum* Thunb.) beställdes till exempel i endast två exemplar 1942.

Teoretiskt kunde den vita krolliljan ha förekommit i hovmarskalkens rabatter, men den har aldrig setts på Grönsö och vita krolliljor i sådana massor som Erik talar om torde vara uteslutet. Om den hade förekommit så ymnigt på Grönsö borde den ha överlevt jämte alla de rosa och köttfärgade krolliljorna som nu växer naturaliserade i stora delar av parken. Erik von Ehrenheim nämnde inte var hovmarskalkens liljor växte, utan talade om rabatter med liljor och tulpaner. Huruvida tulpaner och liljor växte i samma rabatter framgår inte, men enligt brev från Selma Trost under 1860-talet skall det ha växt vita liljor på terrasserna. Eftersom hovmarskalken bland annat planerade en dahlia- och liljerabatt utmed huvudbyggandens sjöside, så kan terrasserna mycket väl ha varit platsen för många liljor utöver detta.

Vilka de övriga liljorna av olika slag (enligt Erik von Ehrenheim "af alla de slag") var, kan vi endast resonera kring. Det kan ha varit de liljearter och i några fall rent av samma liljeindivider, eller ättlingar till dem, som figurerar i hovmarskalkens växtlistor. Där finns både tåliga och ömtåliga arter nämnda, av vilka de tåligare mycket väl kan ha fortlevt in på 1860-talet, exempelvis tigerliljan (*Lilium lancifolium* Thunb.). Vi kan även anta att Grönsös krolliljor fanns på platsen redan under 1800-talet. Lite förvånande är det att brandliljan

---

²⁹² III Efter inflyttningen.

eller den närliggande saffransliljan (*Lilium bulbiferum* L. och *Lilium bulbiferum* L. var. *croceum* (Chaix) Pers.) inte återfinns i något dokument eller som kvarstående individer i parken. Kanske har de aldrig odlats vid Grönsö.

Dahlia och stockrosor

På sensommaren blommade dahlia och stockrosor i större mängd än Erik von Ehrenheim sett någon annan stans. Mängder av blommande buskar var också hovmarskalkens verk. Buskarna skall enligt Erik ha tagits direkt från "Harlem och Holland".²⁹³

För att bilda oss en närmare uppfattning om dahlorna och stockrosorna får vi gå tillbaka till 1840-talets dokument där både stockrosor och dahlia figurerar. Hovmarskalkens stockrossortiment räknas upp i ett tjugotal färgvarianter, varav några är fantasifulla färgkombinationer med strimmiga blommor. Grönsö's dahlia vet vi mindre om men en föreställning kan göras utifrån den uppräknade av dahlia som finns på en odaterad dahlialista i Grönsö gårdsskiv. Det är osäkert om listan representerar de dahlia som odlades vid Grönsö eller om det är en allmän avskrift av sorter som bedömts intressanta. Säkert är att hovmarskalkens planerade lilje- och dahliaabatt skulle ge ett brokigt intryck där en mängd olika sorters dahlia var en del av den getaltningsiden.

Perenner och modesvängningar

Hovmarskalken hade enligt Erik von Ehrenheim även mängder av perenner, som så vitt han mindes fanns på de två långa rabatterna utefter mittgången i stora trädgården. "Vi barn älskade dem, men annars voro de nog redan nu ur modet. De voro smått föraktade och ansågos tillhöra bondgårdarne. Nu ha' de ju åter kommit på modet", skrev han.²⁹⁴

Denna svängning i uppfattningen om perenner och modernitet rörde dels perioden strax efter 1800-talets mitt, då Erik och systern som små barn älskade Grönsö's omoderna perennrabatter, dels perioden då Erik långt senare skrev att de åter blivit moderna. Den aktuella anteckningsboken skrevs i januari 1921. Detta var bara några månader efter att Sveriges kronprinsessa Margareta (1882-1920) hade avlidit, 38 år gammal. Med sitt stora trädgårdsintresse, som utgick från slottet Sofiero i Helsingborg, hade kronprinsessan hunnit prägla det svenska trädgårdsmodet med sina långa färgstämda blomsterrabatter, där stora sjok och grupper av varje art vävdes in i nästa växtgrupp.

---

²⁹³ II s. 177

²⁹⁴ II s. 179.

Dokumentationen av Grönsöös tidigare perennrabatter är knapphändig, men Carl Gustaf von Ehrenheim minns dem från sin barndom på 1940-talet. Rabatterna löpte vid den tiden – vilket de kanske hade gjort under lång tid innan dess – från fruktträdgårdens entré nära Drottning Christinas lind fram till en brunn som låg jämte mittgången på vänster sida. Brunnen, som sedan länge är igenfylld, låg uppskattningsvis från entrén räknat vid ett läge som motsvarar en tredjedel av fruktträdgårdens fulla längd. I rabatterna växte rosbuskar, olika typer av pioner samt riddarsporre, sannolikt två typer. Det kan även ha funnits andra arter. Krigsvintrarnas köld gick hårt åt Grönsöös äppelbestånd. Cirka hälften av fruktodlingens träd frös. Exakt när perennrabatterna togs bort är inte dokumenterat, men sannolikt skedde detta i samband med att fruktodlingen skulle nyplanteras efter den stora trädförlusten.²⁹⁵

Minnesbilderna från Grönsöös rabatter och de därav nämnda arterna ger intrycket att Grönsöös rabatter innehöll robusta, högväxta arter som inte nödvändigtvis var komponerade i ett avancerat eller ens regenbundet mönster.

Den blomkantade dammen och botaniska frågetecken

Erik von Ehrenheim beskrev ganska detaljerat växtmaterialet kring den stora dammen bakom det gamla stallet.²⁹⁶ Bland annat omnämns irisar. Dessa beskrivs dock på ett sätt som reser frågetecken kring irisarnas arttillhörighet och utseendet, så som det beskrivs av Erik.

Det framgår inte hur länge efter dammens igenläggning dessa växter stod kvar, och i så fall hur de tog sig ut vid den fyllda dammytan. Sannolikt hade de växt utmed dammens kanter och blev kvar ett tag även efter att det storfyllningsprojektet påbörjats.

En indikation på att växterna över huvudtaget överlevde dammen är Erik von Ehrenheims uttryck att det bakom stallet ”låg en stor dam eller rättare f.d. dam. Der växte alla möjliga grannt blommande växter /.../”. En viss väta kvarstod även långt efter att dammen fyllts, vilket framgår av exempelvis Ingeborg Waern-Bugges inmätning av parken 1928–29, publicerad i *Svenska Trädgårdskonsten* (1931). Erik von Ehrenheim omnämner med latinska namn följande växter: *Lysimachia vulgaris* (strandlysing/videört), *Stachys palustris* (knölsyska), *Iris pseudacorus* (svärdsilja), *Butomus umbellatus* (blomvass).²⁹⁷

Om *Iris pseudacorus* (svärdsilja) skrev Erik, att det fanns ”en mängd varianter i alla möjliga chateringar och brokiga färger, så att jag nästan tror

²⁹⁵ Ehrenheim, muntligt meddelande 18 maj 2007.

²⁹⁶ Se II. 18–21.

²⁹⁷ De latinska växtnamnen innehåller ett flertal stavfel. De återges här med modern stavning.

att den stora Blomsterfurstens Farfar planterat in dem der /.../”. Den uppgiften är intressant och häpnadsväckande eftersom svärdsiljan, som normalt har enfärgade gula blommor, inte är känd för någon större bredd i sortutbudet vare sig idag eller under tidigare sekler. Men det har förvisso åtminstone tidigare existerat några avvikande typer av arten, vilka först benämndes med egna artepitet, men som nu taxonomiskt räknas till arten. De beskrivs i litteraturen som klart avvikande från arten i färg, ådring mm.²⁹⁸ Idag saluförs bland annat en varietet med randiga blad (*Iris pseudacorus* 'Variegata'), men Erik von Ehrenheims uppgifter målar upp synen av en mängd olika varianter hos själva blomman. Det är anmärkningsvärt om det på Grönsöo skulle ha varit fråga om avvikande typer av den vilda arten svärdsilja; det troliga är att hovmarskalken planterat någon annan typ av vattentoleranta irisar med ett brett färgspektrum. Kring den nuvarande återinförda dammen från 1970-talet växer ymnigt med svärdsilja som fanns vid Grönsöo sedan gammalt. Inga avvikande former har hittats bland dem. Inte heller knölsyskan har påträffats, däremot dess släkting stinksyska (*Stachys sylvatica* L.) i andra delar av parken.

Förutom de ovan uppräknade arterna nämnde Erik von Ehrenheim att det fanns ”otaliga andra” i olika varianter. Hur många och varierade dessa ”andra” arter faktiskt var, kan vi bara göra en försiktig bedömning av.

En bit från dammens strand växte enligt Erik von Ehrenheim ”två (2) Frangula-träd, af olika art, som botanister värderade”. De tog skada då dammen fylldes, men möjligen överlevde ett av dem ända tills Eriks son Pehr började botanisera. Vilka arter dessa Frangula-träd tillhörde, är inte helt klart, men Erik nämnde själv ”Rhamnu[?]s Frangula” och ”Rhamnus Catharcticus”, vilket rimligen bör vara *Frangula alnus* Mill. (brakved) och *Rhamnus cathartica* L. (getapel). Varför dessa rönkte uppmärksamhet av botanister framgår inte klart, men i en överstruken notering skrev Erik von Ehrenheim att ”de lärde Herrar botanister” tvistade om saken. Sannolikt diskuterades arttillhörigheten och namnsättningen, eftersom dessa två arter tidigare räknades till samma släkte. Getapel växer idag vild i Grönsöo park.

Även Erik von Ehrenheim själv hade noterat skillnader mellan dessa buskar, och gjorde ett försök att identifiera dem för läsaren genom att beskriva den ena busken som lägre i växten med gula blommor. Den andra skulle inte ha visat några synliga blommor för hans barnaögon, men den skall ha växt högt som ett större äppelträd. Bägge arterna hade svarta, små bär. De hade rykte om sig att växa mycket långsamt. Erik von Ehrenheim noterade att de enligt florans beskrivning skulle växa i ”skogsmark”, men att de vid

---

²⁹⁸ Se Dykes on Irises, 1931, s. 242.

Grönsö växte ”i en slags park”. Han antog att Grönsös exemplar var planterade, och nämnde att det enligt traditionen skulle ha varit David von Schulzenheims verk.

Det buskartade exemplaret försvann först från Grönsö, och någon gång därefter höggs även trädet. De vildväxande arterna brakved och getapel stämmer någorlunda med Eriks beskrivning av växthöjd, blommor och bär. Det höga trädet kan ha varit getapel, vars mycket oansenliga blommor stämmer väl överens med uppgiften om osynliga blommor. Bärens svarta stämmer. Den lägre busken var möjligen brakved, vars bär blir svartviolettera vid mognad. Blommorna är vita, vilket inte helt stämmer med uppgiften om gula blommor. Varför de bägge arterna en gång planterats vid dammen är inte klart, men kanske betraktades de som intressanta av andra än botanisterna. Erik von Ehrenheim noterade till exempel att det även vid Thorsvy (Torsvi) gård växte ett ”Frangula-träd”.

Barndomens sydfruktar och bär

I ett drivhus som enligt Erik von Ehrenheim var att betrakta som stort ”för den tidens begrepp”, fanns i hans barndom persikor, nektariner och aprikoser. Detta drivhus bör rimligen ha varit det så kallade persikohuset, som hovmarskalken nyuppförde omkring 1840. Kanske var dessa välsmakande barndomsminnen frukter från de plantor som hovmarskalken beställde från Hamburg. Tidsmässigt är detta rimligt; mellan leveransen från Hamburg vid 1840-talets början och Eriks barndom hade 15-25 år förlöpt, vilket är en rimlig tid för att rik skörd skule uppnås.

Erik von Ehrenheims far meddelade i sina minnen att han som barn ”fingo göra bekantskap med drufvor, persikor, aprikoser, nektariner, plommon, mullbär och fikon ur egna växthus”.²⁹⁹ Dessa minnen härrör sannolikt från några år under 1830-talet. Uppenbarligen hade hovmarskalken god fart på sina växthusodlingar redan före importen från Hamburg omkring 1842.

Hovmarskalkens sortiment av träd, buskar och örter var som helhet betraktat inte särskilt beständigt. En del var av naturen kortlivade, andra var svårödlade och åter andra degenererade under minskande skötsel. Även bland de växter som frodades och gav fin skörd i Erik von Ehrenheims barndom fanns många exempel på sådant som aldrig överlevde sekelskiftet 1900. Innan Eriks levnadsminnen avslutades hade till exempel några relativt kortlivade *Prunus*-arter försvunnit; Erik nämnde de många morellerna, körsbär (sannolikt avsågs surkörsbär) och bigarraer.³⁰⁰

²⁹⁹ Ehrenheim i *Några Minnen* 1916, s. 9.

³⁰⁰ II s. 187.

Ett särskilt och återkommande minne i levnadsminnena utgjorde de spaljerade aprikoserna, även dessa tillhörande släktet *Prunus*. På redskapslidret som fram till och med 1876 stod på snedden med ena långsidan mot gårdsplanen fanns en aprikosspaljé. Det förefaller som om Erik avsåg minst två spaljerade aprikosträd, som han inbegrep i ordet aprikosspaljé.

Hovmarskalken skall ha haft stora aprikos-spaljéer, så höga att man var tvungen att använda de högsta stegarna vid skörden och vid täckningen av dem. Deras stamomfång motsvarade måttet hos ”det tjockaste äppelträd” och kunde därför enligt Erik utan överdrift kallas aprikosträd.³⁰¹

I vedboden nära redskapslidret förvarades alla mattor av bast, halm och vass som spaljén täcktes med vintertid. Aprikosblomningen var fantastisk att se. Allt var skyddat genom ett staket, som löpte ut från redskapsboden och bildade en liten rektangulär gård framför aprikosspaljén. Grinden dit var låst, och på hovmarskalkens tid lär det ha varit han själv som hade nyckeln.³⁰² Aprikosgårdens ungefärliga placering är utritad på en av Erik von Ehrenheims skisser.³⁰³

Erik von Ehrenheim kunde inte påminna sig att han sett något liknande ens i Skåne. Han uppskattade att man kunde skörda ett tusental aprikoser. Den uppgiften stämmer gott med faderns enskilda kassabok, där det framgår att man sålde aprikoser i fyrsiffriga tal. Kanske var 1873 ett rekordår; 4 september såldes 1000 aprikoser för 50 kronor, den 15 september ytterligare 1500 aprikoser för 75 kronor, och bara tre dagar senare, den 18 september 1000 aprikoser för 50 kronor. En prisjämförelse visar, att 500 stycken Reine-Claudeplommon bara inbringade 4 kronor. Även andra sydfrukter än aprikoser såldes, men inte i samma höga antal. Persikor och nektariner såldes i mindre mängd. Året därpå, 1784, noteras inga aprikoser alls på inkomstsidan. Kanske var det den vintern spaljén frös.³⁰⁴

Andra frukter mot plank och spaljé utomhus har omtalats i tidigare avsnitt, ofta genom Erik von Ehrenheims berämnade beskrivningar. Något som möjligen inte slog så väl ut var vindruvorna. Mot ett av sina plank odlade hovmarskalken vindruvor, men Erik von Ehrenheim kunde inte påminna sig att druvorna någonsin smakade sött och gott.³⁰⁵ På stenhusets sydöstra gavel utanför ”Skytterummet” växte ett Reine Claude-plommon (sannolikt spaljerat), som Erik von Ehrenheim mindes från sin tidigaste barndom; därefter tillkom ännu ett litet plommonträd. Här skall

---

³⁰¹ II s. 188, se även III. *Efter inflyttningen*. s. 20.

³⁰² VI. s. 97, 117.

³⁰³ Se skissen s. 86 i II.

³⁰⁴ *Enskild kassabok 1872, 1873 samt Enskild Kassa bok för 1874, 1875*. Grönsöo gårdsarkiv.

³⁰⁵ II s. 188.

hovmarskalken även ha haft ”vin” (sannolikt vildvin, *Parthenocissus vitacea* (Knerr) Hitchc.).³⁰⁶ Detta är möjligen samma vildvin som syns på fotografier långt in på 1900-talet längs huvudbyggnadens sjöside och kanske även den gavel som omnämns.

Vidare får vi veta att hovmarskalken hade två valnötsträd (*Juglans* sp.) av vilka det ena fanns kvar vid Erik och Alice von Ehrenheims bröllop 1888.³⁰⁷ Det är okänt var dessa träd stod.

I Erik von Ehrenheims barndom odlades även ananas, kanske det mest svårodlade av de exotiska fruktslagen. Ananasodlingen upphörde i och med att man flyttade in till Stockholm på vintrarna efter 1865. Odlingen fanns i ett rum som så småningom kom att bli trädgårdsmästarens sovrum i dennes våning i trädgårdsmästarbostaden (Gula villan). Ingången till ananasodlingen var en liten dörr på husets gavel. Enligt hörsägen som hade nått Erik von Ehrenheim skulle trädgårdsmästare Gustaf Manheij ha försummat ananaserna med flit, för att därefter tigga sig till att få inlemma ananasrummet som sängkammare i sin våning. Gustaf Manheij var över huvud taget ett bekymmer, och en anledning till detta kan kanske härledas till en tragedi som kan ha bidragit till dryckesvanorna.³⁰⁸

Erik von Ehrenheim bidrog med uppgifter till flera andra författares beskrivningar av Grönsöö, och präglade på så sätt deras uppgifter om Grönsöös odlingar. Med detta i minnet som källkritisk utgångspunkt, kan det ändå vara värt att notera hur just fruktodlingen under glas förknippas med hovmarskalken i andra författares bild av Grönsöö. Särskilt omnämns att det under hans tid uppfördes ananashus och att hans odling av ananas rönt mycket uppmärksamhet.³⁰⁹

Orangeriväxterna

I de växtlistor som presenterats i det föregående kapitlet om hovmarskalkens odlingar 1840–42 finns ett flertal växter som odlades och förvarades i orangeri. Inga orangeriväxter finns bevarade vid Grönsöö idag. Inte heller är något av hovmarskalkens lökväxter, prydnadsbuskar, fruktträd, perenner och annueller avsedda för friland med säkerhet bevarat.

---

³⁰⁶ II s. 187.

³⁰⁷ II s. 188.

³⁰⁸ Gustaf Manheijns enda barn, en liten son, ramlade i ett tvättkar fyllt med hett vatten och kunde efter detta inte räddas till livet. Minnet hade mycket länge förföljt Erik, som var i nioårsåldern då olyckan inträffade. Han och systemen Ulla besökte ofta det lilla gröna träkorset utanför korfönstret på Kungs-Husby kyrkogård för att blomstersmycka graven. Här låg också trädgårdsmästaren Lindqvist och med tiden många andra av Grönsöös folk. Uppgifter i II s. 33, 48ff.

³⁰⁹ Se Sonesson i ”En slottsträdgård med anor” i *SPF:s Årsskrift* (1923) s. 12.

Orangeriväxterna är väl representerade bland Erik von Ehrenheims uppräknningar av barndomens och uppväxttidens växter. Från barndomen hade han "ett tjugande minne" av mängder av blommande "träd" i orangerierna. Han poängterade särskilt att dessa växter faktiskt kallades träd, vilket förklaras av att han senare i livet, under Italienresan 1880-81, noterade hur små de italienska så kallade träden faktiskt var. Enligt hans mening borde dessa rätteligen ha kallats buskar.³¹⁰

Erik von Ehrenheim återgav, utan exakt datum, ett brev som hans far, statsrådet, hade skrivit till sin mor kort efter hennes makes (hovmarskalkens) död 1858.³¹¹ Där finns en liten rapport om vad Grönsö orangerier (och möjligen skyddade lägen på friland) erbjöd den våren. Där fanns flera rödblommade kamelior och en stor vit kamelia som just då blommade med två blommor. Lackviol, törnrosor och lövkoja blommade medan magnolia och Coronilla och akacior stod i knopp. Persikor och aprikoser hade börjat blomma.

Vid farfaderns död var Erik von Ehrenheim bara 3 år gammal. Brevet från hans far till farmodern med rapporten om den avlidne hovmarskalkens orangeriväxter blev en brygga in i den unge Eriks egna minnen av orangeriväxterna. Originalbrevet var troligen skrivet i april eller tidig maj, att döma av uppgiften om påbörjad blomning bland aprikoser och persikor.

Lackviolerna som nämndes i brevet bör ha varit *Erysimum cheiri* (L.) Crantz (gyllenlack) som säkert hade dragits upp som plantor säsongen 1857 för blomning nästa år i kruka eller på friland. Törnrosornas egenskaper kan vi endast gissa oss till; det bör ha varit någon taggförsedd ros, kanske lämplig för drivning inomhus. Lövkojorna kan knappast ha varit av den annuella typen med så tidig blomning, utan snarare av den två-fleråriga typen (*Matthiola incana* (L.) R.Br. *Hibernica-gruppen*, vinterlövkoja) med övervintring och drivning inomhus.

Erik von Ehrenheim skriver om *Coronilla* att han verkligen inte visste vad det var för en växt, men att han i stället mindes det andra tydligt, och särskilt magnolian, som var ett litet träd. Magnolian, av okänd art, förefaller ha odlats i kruka. Grönsös *Coronilla* kan ha varit den i Sverige vildväxande gulkronillen, *Hippocrepis emerus* (L.) Lassen (förr: *Coronilla emerus* L.). Denna art hörde förr till kronillerna (släktet *Coronilla*) men räknas nu till hästskoklöverarna (*Hippocrepis*).³¹²

---

310 Se *Del IV*, s. 97.

311 Brevet omnämnt i *Del IV*, s. 97.

312 Om gulkronillen i Sverige, se exempelvis Den virtuella floran on-line. <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/faba/hippo/hippeme.html>. För de svenska namnens

Vidare mindes Erik von Ehrenheim två stora lagerträd (*Laurus nobilis* L.) och baljor med rikligt blommande rhododendron vars arttillhörighet är okänd. Kanske var de någon av de plantor av släktena *Rhododendron* och *Azalea* som hovmarskalkens importerat från Hamburg.

Vilken art eller vilket släkte som avsågs med de knoppande akaciorna i statrådets brev framgår inte säkert, men det var rimligen en art tillhörande släktet *Acacia*, eftersom Erik von Ehrenheim i samband med avskriften av brevet noterade att han mindes stora baljor med träd, översållade av vackra gula små blommor – inte hängen – utefter grenarna, och att dessa kallades mimosa. ”Mimosa” används än idag som snittblomma i handeln, och heter egentligen silverakacia (*Acacia dealbata* Link). Den blommar under vintermånaderna på exempelvis Sicilien, och det var rimligen denna art som Erik von Ehrenheim såg i de sicilianska trädgårdarna under sin vistelse kring jultiden 1880. Han jämförde nämligen storleksmässigt de italienska akaciorna med en då berömd akacia vid det näraliggande Thorsvi (Torsvi) trädgård. En förvirrade omständighet är den att Torsvis ”akacia” knappast var av släktet *Acacia*, utan en robinia (*Robinia pseudoacacia* L.). I Torsvi trädgård växer idag sedan 1800-talets senare del robinia (*Robinia pseudoacacia* L.) i parken, där den självföryngrar sig. Robinia kallades förr *falsk akacia* och liknande namn, vilket kanske förklarar situationen.³¹³ Växtgeografiskt kan Erik von Ehrenheim mycket väl ha sett robinior på Sicilien, men de blommade knappast förrän långt senare på säsongen, då han återvänt till Grönsö.

År 1870 var det sista året då julen firades på Grönsö. Efter det var hans föräldrar aldrig ute på Grönsö vintertid. Detta, tillsammans med trädgårdsmästare Manheijns påbörjade dryckesvanor, gjorde att växterna

---

användning, se August Lyttkens Svenska växtnamn del II 1906–10 [facsimil 1981] s. 661–662.

³¹³ Angående de äldre svenska namnen, se Lyttkens del II, s. 665–666 och SKUD on-line. Robiniaträden växer och självsår sig i Torsvi trädgård. Vid behov tas äldre exemplar bort men i stort sett får träden sköta sig själva och självså sig. De bildar en mindre skog med drygt ett tjugotal stora och små individer. Familjen Hermelin på Torsvi meddelar att man vid gården i muntlig tradition kallat dem akacior. Traditionen berättar att Carl Maximilian Hermelin (1828–1923), farfarsfar till Carl Hermelin på Torsvi, tog hem Robinia från Frankrike, troligast under 1880-talet. Eftersom Erik von Ehrenheim vistades i Italien redan 1880–1881 förefaller den antagna tidpunkten för Hermelins anskaffande av Robinian alltför sen, men å andra sidan skrev Erik von Ehrenheim sina reseberättelser och levnadsminnen i omgångar, där stora delar gjordes om och i efterhand skrevs av och bearbetades. Det är alltså möjligt att Eriks kommentar om Torsvis ”akacia” lades till passusen om de italienska träden i efterhand, då reseboken färdigställdes. Studier i Torsvis arkivmaterial kan eventuellt ge flera detaljer om robinian. Muntligt meddelande 14 mars (Carl Hermelin) och 21 juni 2007 (Carl, Margareta och Elisabeth Hermelin). Tack till familjen för vänligt bemötande vid besöket i Torsvi den 21 juni 2007.

försumrades. Trädgårdsmästaren fick avsked varpå han flyttade till Säby till egen gård.³¹⁴

Barndomens prydnadsbuskar

Förutom de intresseväckande, vildartade träden eller buskarna av *Frangula*-släktet fanns under hovmarskalkens tid och framöver många prydnadsbuskar med betydligt mera iögonenfallande blomning eller form. Hovmarskalken skall till exempel ha haft buxbom i konstrikt klippta häckar, men Erik von Ehrenheim nämnde inte var i anläggningen dessa fanns. Det troligaste läget är på rundelen utanför huvudbyggnadens sydöstra gavel, där det redan vid husesynen 1802 fanns en liknande anläggning. Vidare uppges att det vid Grönsöö fanns mycket ”Legustrum-häckar” som fadern, statsrådet, hade tyckt särskilt mycket om.³¹⁵ Här måste vi dock anta att det *inte* rör sig om liguster (*Ligustrum*), utan om en spirea, och troligast klasespirea (*Spiraea x billardii* Hérincq).

Bland barndomens buskar fanns rikblommande snöbollsbuske, (Erik von Ehrenheim skrev ordagrant *s.k.* ”Snöbolls-träd”), med vilket sannolikt avsågs *Viburnum opulus* L. ’Roseum’ (snöbollsbuske), men möjligen var det i stället fråga om *V. plicatum* Thunb. (japansk snöbollsbuske).

Därtill fanns ”jasminer” (felaktigt namn för schersmin, *Philadelphus* sp.), och massor av syrener. Syrenerna var av flera slag, Erik von Ehrenheim uttryckte det till och med som att de var av ”alla olika slag”, och exemplifierade med att räkna upp ”japanska” och ”persiska”. Dessa träd var sannolikt av arterna japansk ligustersyren (*Syringa reticulata* (Blume) Hara) respektive persisk syren (*Syringa x persica* L.). Ingen av dessa syrener finns i parken idag, däremot en del andra syrenarter. Erik nämner vidare att *Caprifolium* växte ymnigt på spaljé,³¹⁶ och kanske var detta de gamla kaprifoler av *Lonicera caprifolium*-typ som ännu idag växer spaljerade mot brygghusets vägg. Dessa är enligt familjen von Ehrenheim mycket gamla och i alla händelser inte planterade inom nuvarande mannaminne.

5.5 Det kvardröjande 1700-talet

Grönsöös parkanläggning är idag starkt präglad av de strukturer som byggdes upp på 1700-talet. Detta förstärks av att huvudbyggnaden stod relativt oförändrad genom hela 1800-talet. Den största förändringen var takbytet

---

³¹⁴ Se *Del IV*, s. 98f.

³¹⁵ *II*, s. 188.

³¹⁶ *II*, s. 187-188

från tegel till varmvalsad svartplåt 1884.³¹⁷ Några år innan dess, 1881, hade man haft allvarliga planer på att öka takhöjden och göra brutet tak, för att kunna skapa en gästrumsvåning.³¹⁸ Detta realiserades inte.

Omkring 1837 hade hovmarskalken umgått med planer på en ny exteriör på huvudbyggnaden, vilket visas av arkitekt Theodor Edbergs förslagsritning till ny fasad i Grönsöo gårdsarkiv. Detta genomfördes dock aldrig. I stället behöll man det gamla utseendet.

Parkens relativt måttliga yta och befintliga 1700-talsstruktur bidrog troligen till att konservera hela anläggningens innehåll och utseende eftersom flertalet ytor var upptagna. Liksom Erik von Ehrenheim skildrade växternas försvinnande från Grönsöo, beklagade han även försvinnandet av möblemang, traditioner och stämning. Levnadsminnena fungerar i stora delar som en elegie över det ”gamla Grönsöo” som försvann eller förändrades under 1800-talet. I hans barndom hade man fortfarande svärmat för 1700-talet och tyckt sig se en särskild glans från ett tidigare sekel.

Samma individer som ville förändra interiören påverkade också park och trädgård. Förnyelsen svepte fram såväl inom- som utomhus:³¹⁹

Ännu i min barndom gjorde Grönsö gamla herresäte intryck af ett stycke 1700-tal.

Man drömde sig tillbaka till Lovisa Ulrikas dagar och tredje [tredje] Gustafs dagar.

Detta såväl inom som utomhus. Ingen tänkte på att stenhuset var från Carl IX:s tid.

Men en mängd förändringar i anläggningen förorsakade att stället miste den charme som Schulzenheim framtrullat.

De tre dammarna fylldes, den vackra och intressanta ”Labyrinten” slopades och ersattes af en den banalaste plantering, sådan som man ser i ”Stads-parker” i småstäder och vid järnvägsstationer.

Det var modernt just då med ”engelska” gräsmattor och grupper af ”bladväxter”.

En del magnefika lönnar i hufvudbyggnadens närhet befunnes allt för lummiga och nedhöggos.

”Hofmarskalkens” terrass – der nu dopfunten står – blef från att vara fridfull som en berså – omöjlig och blåsigt.

---

³¹⁷ Svartplåten ersattes av omålad kopparplåt 1995, vars glans efter några år dämpades naturligt och numera påminner om ett plåttak.

³¹⁸ XXI:2., s. 143.

³¹⁹ XIX.. s. 1, 3.

En och annan syrén- och chasmin-berså – detta 1700-talets med förkärlek använda prydnadssätt, försvann under yxan. Så den underbart lugna och fridfulla chasminbersån på öfversta terrassen.

Likaså de gamla ligusterhäckarne med sina vackra röda spiror.³²⁰

Nu ha' till och med dessa rabatter af hvita liljor och af tusendetails prunkande tulpaner försvunnit.

Medan familjemedlemmarna omkring Erik von Ehrenheim inte drog sig för omfattande förändringar av den fysiska platsen och hemmets traditioner befann sig Erik i en riktning bakåt i tiden. Hans motstånd mot förändringar andades nästan förakt där andra personers drivkraft till förändring uppfattades, och också framställdes i levnadsminnena, som en slags kollektiv dumhet.

I de fall åtgärderna hade följts av något nytt som kom i det gamlas ställe, förstärktes avsmaken ytterligare då han såg detta nya. De andras preferenser och skäl till förnyelse eller förändring framställdes nästan som klåfingrighet. I de projekt som han själv höll i var praktiskt tänkande och ombonad trivsel ledande. De arrangemang han genomförde, främst på den så kallade frukostterrassen, kompenserade den trädlöshet och öppenhet som blivit följden av andras åtgärder.

1700-talets charm

Erik von Ehrenheims ideal var det som han uppfattade och beskrev som 1700-talets *charm*. David von Schulzenheims Grönsöö innefattade enligt Eriks mening denna långlivade men sårbara charm. I begreppet lade Erik med säkerhet både tingen, traditioner och människors förhållningssätt till platsen. Tråden till det Schulzenheimska seklet blev allt skörare i takt med förändringarna.

I denna beundran inför en tidigare ägare av annan släkt och dennes stil visade Erik von Ehrenheim en anmärkningsvärd kritik mot den egna familjens ”förvanskning”. I sin hängivenhet inför enskilda familjemedlemmar var han generellt sett tydligt lojal, men i enskilda frågor naggades förståelsen för deras beslut kraftigt i kanten. I valet mellan total lojalitet och att i levnadsminnena framställa familjemedlemmarna som personer utan smak och sans, satte han Grönsöö som helhet framför de enskilda familjemedlemmarna.

---

³²⁰ ”ligusterhäckarna” med röda spiror kan inte vara liguster (*Ligustrum*). EvE avser sannolikt klasespiréa (*Spiraea x billardii* Hérincq. Med ”chasmin” avses schersmin (*Philadelphus*.)

Här sker, menar jag, en intressant överföring av familjebild och ideal *från* de enskilda individerna *till* något sammanhängande större och helt, nämligen Grönsö. När de enskilda familjemedlemmarna, som han i grunden var hängiven, betedde sig "illa" mot Grönsö, så var lojaliteten större mot Grönsö än mot de enskilda individerna. Han blev illa berörd över deras otrohet mot den gamla platsen, det kära Grönsö som i sin uppenbarelse och hela existens *var* familjen, sammanhållningen, den gemensamma minnesbanken och i slutänden de enskilda individerna. För varje träd som någon fällde så kapades en liten del av allt detta. Och det gnagde i Erik att åtgärderna skedde frivilligt, av de egna! Han tycks ha blivit lika bestört varje gång det skedde.

Den förvanskade charmen

I det inledande citatet om förändringarna i parken framgick Erik von Ehrenheims syn på följderna av de förändrande "åtgärderna". Det som förr var charmigt, lugnt, fridfullt eller bara vackert blev omöjligt, blåsig och fult. Hans enkla ord förmedlar bilden av hur människor i hans närhet fyller igen, hugger ner och låter sig förledas av nya ideal. Det fanns något fult och grovt i allt detta. Att sörja saker och ting som ohjälpligt måste försvinna är en sak, men nu tvingades han se hur hans omgivning utan andra skäl än "tycke och smak" förvandlade Grönsö.

Efter att ha beskrivit vad följden blev av förändringarna i parken så fortsatte han med att beskriva händelserna inomhus. Också här rådde – i hans ögon – banaliteten. Inte ens försöken (från föräldrarnas sida, får man förmoda), att återanvända det sena 1700-talets möblemang hjälpte. Där det nya en gång beretts plats, gick trevnad och stämning ut, och Erik var inte imponerad:³²¹

Inomhus gick det på samma sätt. Bland annat uppslogs mellan två verkligt gammaldags rum, en port af alldeles oproportionerlig storlek med banala dubbeldörrar, – prisbelönta och inköpta på den stora Industriutställningen.

I det ena rummet, klädt med "gobeliner", skogstapeter, aflägsnades dessa. Äfvenså de två dörrstyckena, hållna i en äkta 1700-tals, discret ton med urnor.

I rummet derinnanför aflägsnades en stilren Gustaf III:s tapet med Convolvulusrankar, rågax, skylar och skärar.

I det andra "hvita" förmaket borttogs väfven, målad som gult siden, hvilken var spänd i boiseringen. Förgäfves plockades rummen fulla med gamla möbler och andra "antika" föremål, till en del mycket vackra saker,

---

³²¹ XIX. BREV. s. 5, 7.

hvilka togos ned från vinden, dit Hofmarskalken på Carl Johans tid flyttat undan dem.

Nu har endast Salongen i behåll en fast gammal väggdekorerings. Den äkta egendomliga ”stämningen” med doft av lavendel och torkade rosor, var för alltid borta.

Salongen stod dock med pietet temligen oförändrad. Visserligen hvitmålades spiselöfverstycket med sitt Tempel, och borttogs den enda riktigt trefliga sittplatsen i rummet – den lilla äkta empiresoffan under Gustaf Adolf. Men stämningen var dock der ännu.

Det 1700-tal som Erik von Ehrenheim sörjde fanns alltså till viss del fysiskt kvar i form av möbler, sedan länge uppställda på vinden. Farfar Hovmarskalken hade ställt de Schulzenheimska möblerna där, då han funnit dem omoderna några decennier in på 1800-talet. Man föreställer sig att Erik borde ha glatt sig vid åsynen av dessa gamla möbler igen, då de bars ner av hans föräldrageneration. Men citatet från Eriks anteckningar visar att han inte upplevde någon lättnad av att återse det undanstuvade möblemanget. Särsligt noterade han hur man plockat rummen fulla med gamla möbler, men att detta var förgäves. Möblerna blev till en charad, utplacerade i de gamla rummen som fått sina gamla väggar så kraftfullt förändrade.

Själva huvudbyggnaden – stenhuset – var ju annars det som förändrats minst, menade Erik von Ehrenheim. I en notering gjord 1829 menade Erik von Ehrenheim att Grönsöo förändrats mycket under senare tid, men han påpekade också att det var intressant att så pass mycket var bevarat i ett hus som uppförts 1611.³²² Men till skillnad från många andra byggnader som fått utstyrsel under 1800-talet, då hade Grönsöös ornamentering tagits bort.

Erik beskrev en omständighet rörande slottets förmodade ursprungliga ornamentering på fasaderna. Från sin uppväxt mindes han en mängd långa och ofta ornamenterade sandstensbitar som låg spridda vid källaringången och vid den så kallade Slaskterrassen i norr. Dessa bitar hade befunnits vara utmärkta slipstenar i socknen och användes också som sådana både vid Grönsöo och vid de tillhörande torpen. Detta var en så vanlig företeelse att folket gjorde sig en vers om detta, vilken i detalj var glömd men som löd ungefär: Visa smide och Grönsöo sten håller hvarje lie ren. Erik von Ehrenheim menade att ornamentiken kunde härröra från fönsterinfattningar och två portaler som revs av hans farfar, hovmarskalken; möjligen kunde de också ha kommit från de spisar som farfadern rivit. Eriks notering om den gamla ornamenteringen är gjord i neutrala ordalag. Men att noteringen över

---

³²² Notering i Tillägg till ”Grönsöo-boken” af Eric von Ehrenheim. 1829. Grönsöo gårdsarkiv.

huvud taget gjordes är sannolikt grundad i sorg över att Grönsöös gamla 1600- eller 1700-talsornamentering, efter en omgång på slaskterrassen och vid källaren, slutat som var mans slipsten, och därtill omnämnt i ett närmast spexigt talesätt.

Stämning som skapas eller förviner

Genom hela Eriks liv löper försöken att hålla kvar något som andra önskar ta bort eller förändra. I levnadsminnena beskrivs perioder av hans liv då han var mycket ung. En del företeelser sörjdes på barns vis då han var barn, för att ändra karaktär i den vuxne personens ögon.

Att han som mycket liten på 1860-talet exempelvis kunde sörja dammarnas igenläggning och "labyrintens" nedhuggning är naturligt; där försvann hans och systemens lekplatser framför deras ögon. I den mera tillbakablickande analysen som han gör i ett av de ovan återgivna citaten, så valde han en vuxen mans termer och omdöme: "labyrinten" beskrivs som vacker och intressant. Det sker alltså en förstärkning av saknaden, som han först känt som barn.

Förlusten av en spännande lekplats blev med tiden förlusten av något arkitektoniskt unikt och intressant. I ett annat avsnitt beskrivs till exempel Erik von Ehrenheims långt framskridna planer på att anlägga en begravningsplats på det före detta "labyrint"-området. Denna plats som i barndomen varit en plats för glädje hade med årens ökande sentiment blivit en starkt laddad plats för återkallande av ljuva minnen.

En förklaring till Erik von Ehrenheims motstånd mot förändringar kan vara, att barndomens och uppväxtens "gamla" Grönsöö påverkade hans vuxna uppfattning om konst och stil, och att han därför var snar att uppskatta 1700-talets konst och möblemang. På så vis flöt hans estetiska hållning samman med kvarhållandet av det gamla. Det finns i vilket fall som helst fog för påståendet, att han helt enkelt inte uppfattade 1800-talets nya element och åtgärder i parken som vackra eller meningsfulla; av levnadsminnena framgår att han tydligt upplevde och beskrev urskiljbara, negativa effekter såsom blåsighet.

Eftersom Erik von Ehrenheim värnade det han kallade för stämning, finns skäl att försöka förstå vad denna innefattade, och vad som hotade den. Hoten framstår som tydligare än själva det hotade fenomenet. Erik använde orden "verkligt gammaldags" om de gamla rummen. Exakt vad han uppfattade som stämning är inte klart, men åtminstone i något fall tycks han sätta likhetstecken mellan stämning och det oförändrade utseendet, som hjälpte honom att i minnet förflyttas bakåt i tiden. Därtill lade han en passus om en doftupplevelse av lavendel och torkade rosor, som sannolikt lagts i doftkrus

eller på annat sätt spred sin doft i rummet. Själv kallar han allt detta för *den äkta, egendomliga "stämningen"*, där hans egna citationstecken indikerar att också han själv stod förundrad inför fenomenet stämning. Klart var att en stämning – vad det nu var – var skör, och när som helst kunde försvinna.

Strandliv på 1800-talssätt med blicken bakåt

Grönsö är starkt förknippat med närheten till vattnet. Mycket av det goda livet har utspelat sig på terrasserna och i vattnets omedelbara närhet. Här samlades gäster och familj under sommaren och lät fantasi och poesi flöda.

En pärla i parken som gick fri från större förändringar var det kinesiska lusthuset på sin stenbrygga i vattnet. Fram till idag har det i princip stått oförändrat. Detta lilla snäckhus var ett kondensat av 1700-talets lekfulla inslag i den annars så strängt uppbyggda anläggningen. Det tycktes dessutom tala direkt med Utöhus på andra sidan vattnet. Snäckhuset var möblerat och dekorerat. Det användes uppsluppet och självklart. Damerna satt på golvet eller på bryggan ("omgången") som löper hela vägen runt snäckhuset. Detta pryddes dessutom ytterligare med girlanger.

Ännu verkar inte snäckhuset ha betraktats som något ömtåligt. Möblemanget, som försvann redan under Erik von Ehrenheims livstid, tycks med sin förmodade 1700-talstillhörighet ha fört sina beundrare rakt ner i det föregående seklet. Snäckhuset förefaller ha varit endast lite använt under en tid, för att sedan återupptäckas; därinne kunde högläsning om kärlek och ockulta inslag avnjutas i form av Edward Bulwer-Lyttons spirituella roman *Zanoni* från 1842.

Eriks minnen visar, hur snäckhuset levde upp sommaren 1862 och hade hamnat i verkligt fokus. Själv upplevde han detta tillsammans med sin namne och kusin Erik, kusin Jacqueline och system Ulla, alla utklädda till änglar och pager.

För de äldre var dessa tillfällen i och ovanför snäckhuset en direkt kommunikation med 1700-talet, ja man *var* i 1700-talet, vilket bäst visas av hans ord i citatet nedan:³²³

Denna sommar 1862 tror jag manien att kläda ut sig och att kläda Lusthuset och Badhuset nådde sin höjdpunkt. Jag och Erik voro "pager", Ulla och Jacqueline "englar". Jacqueline var redan nu mkt. corpulent. *) *) "mullig och rar" för innerligt söt. Man läste upp verser!

Man gjorde sig ett otroligt besvär med att vira guirlander af pappersblommor och af levande blommor. Senare på sommaren, så det var skymning, kommo

---

³²³ II.

papperslyktor mkt. i modet. Äfvenså användes tjärtunnor, flytande vid stränderna och Kråkan. /

Att ”kläda” Badhuset var ju verkl. en besynnerlig idé, men till och med Badsumpen kläddes riktigt grann med guirlander.

Denna sommar hade Lusthuset kommit på modet ty jag mins mkt. väl att det var der i Lusthuset som Guffar läste Zanoni.

Inne i Lusthuset fans då endast 4 (fyra) taburetter i form af kaggar och precis så stora som kaggar. För öfrigt voro de som fogelburar, ty de voro af pinnar.

De ansågos vara äkta s.k. ”chinesiska stolar”, beskådades och beundrades af alla besökande. Hvert dessa Hönsburar nu tagit vägen vet jag ej. –

Förresten satt damerna mäst på golfvet dels inne i Lusthuset dels i omgången, som var (och är) rätt rymlig. Fönstren stodo öppna

Året då han upplevde denna sommar var han sju år. Badhuset som omnämns finns idag inte kvar, det var gult och revs långt senare mot 1900-tales slut. Det stod vid den nuvarande ångbåtsbryggan. Sumpen var en höj- och sänkbar träkonstruktion i anslutning till badhusöppningen, där man kunde bada samtidigt som man satt eller stod på sumpens brädgolv. Badhuset syntes väl från snäckhuset, och ingick i den vy som man kunde överblicka från terrasserna. Ett par år senare, 1864, tillkom även en annan träkonstruktion längs stranden nedanför terrasserna, då i form av en brygga med ett staket av samma typ som lusthusbryggans inhägnad.³²⁴ Erik von Ehrenheims namne i citatet var, liksom Jacqueline, kusin till honom, Ulla var hans syster, Guffar var professor Gustaf Rabenius. Kråkan är en av de många öarna utanför Grönsö.

5.6 Utflykter, sällskap och umgänge i det fria

Umgängeslivet vid Grönsö var periodvis livligt, särskilt under sommarhalvåret. Ännu i Erik von Ehrenheims barndom och ungdom efter 1800-talets mitt fanns förväntningen att den som satt på en ärvd gård var ”skyldig” att för längre eller kortare perioder härbärgera mindre bemedlade släktingar. I levnadsminnena beskrev Erik von Ehrenheim situationen vid Grönsö:³²⁵

---

³²⁴ Uppgift om året för bryggans anläggande i Hovmarskalkens reparationsjournal. Grönsö gårdsarkiv.

³²⁵ III.

Man kom med barn och barnpigor och ammor; man generade sig ej ens för att föda barn; eller att stanna kvar på hösten i det allra längsta.

Jag kan icke erinra mig att någon enda gjorde den ringaste nytta, t.ex. då all frukt plockades af.

Erik mindes inga släktingar från faderns eller farfaderns sida, men däremot från farmoderns, i form av fattiga släktingar till Gustaf III:s ordensbiskop Taube. Därtill kom ett större antal personer från moderns stora släkt Leijonhufvud.³²⁶

Gränsen mellan familjeliv och sällskapsliv med gäster flöt ihop. Gästerna, hushållet med tjänstefolk, gårdens ordinarie anställda och sommarhalvårets alla släktingar och ingifta personer ter sig som ett myller i Eriks beskrivningar. Flera generationer av familjen levde dessutom samtidigt på gården. Eftersom gästerna enligt Erik inte sysslade med något som liknade arbete, så framstår de långa utflykterna under sommarhalvåret som ett för alla parter välkommet arrangemang och tidsfördriv.

Eftersom gästerna knappt ville lämna Grönsöo ens när hösten nalkades, kan tolkningen endast bli den, att somrarna var till full belåtenhet åtminstone för gästerna. En god del av utelivet skedde alltså i större sällskap, i kretsen av familj, släktingar och sommargäster. Landskap och natur bildade vid denna typ av umgänge en behaglig bakgrund och utgjorde en anledning att förflytta sig och skapa utflyktsmål.

Den förlängda parkanläggningen som utflyktsmål

Grönsöös parkanläggning har inget självklart slut; tvärtom öppnar sig Grönsööfjärden och vyn över Utöhus för alla som vistas där. Ögat letar sig vidare bland holmar och öar. Över fruktträdens kronor letar sig blicken vidare bort mot Djurgårdens uppstickande träd. Enligt Erik von Ehrenheims minnen utspann sig flera typer av återkommande vanor och aktiviteter inte bara i parken, utan i dess förlängning. Ofta företogs simning, skridskoturer, utfärder till öarna och långpromenader.

En given del i de något längre och planerade utflykterna var alla holmarna och öarna i Grönsööfjärden. I Erik von Ehrenheims levnadsminnen förefaller samtliga holmar eller öar ha varit möjliga utflyktsmål. I en passus som återges nedan målas en ytterligt behaglig dag upp. Lättjefull samvaro blandades med lek och spring. Han poängterade att alla barn [i hans samhällsklass], såväl pojkar som flickor, på den tiden självklart kunde deklamera poesi. Den behagliga återblicken i levnadsminnena

---

³²⁶ III.

förstärks – och grumlas – av att Erik von Ehrenheim såg detta som en svunnen tid. Det framgår att hans barns generation, vid tiden före och efter sekelskiftet 1900, knappast vare sig kunde eller ville roa sig på detta sätt.³²⁷

Äfvenså gjordes flitigt utflykter till de aderton holmarne i Grönsöfjärden; hvarest man förtärde saft, kokade kaffe, och någon gång dracks ju äfven sött vin eller en likör – men alltid med th[y] åtföljande massor af hembakade småbröd.

Allt detta, som våra barn icke förstå! – var obeskrifligt roligt och omtyckt och alltid lika nöjsamt.

Man låg i gröngräset, man plockade liljekonvaljer och gula lejongap³²⁸, man badade, man gjorde ”spring-lekar”, och framförallt deklamerade man poesie. Detta måtte vara en utdöd konst, men den tiden kunde hvarje gosse och flicka en massa poesie, svensk, norsk och äfven fransk – utantill.

Vanan att fara ut till någon av holmarna förefaller, trots Eriks påstående om yngre generationers annorlunda intressen, ha hållit i sig då Erik fått egna barn. Möjligen var upplägget något annorlunda. Det höga nöjet förefaller ha varit intakt. En utfärd till ön Oxsten skildras i levnadsminnena. Försedda med en rikligt tilltagen matkorg åkte man ut och klättrade upp till dess topp, som är ovanligt hög i jämförelse med omkringliggande öar. I dalgången mellan två höjder växte gamla och storvuxna lindar.³²⁹ På berget ligger en fornborg från folkvandringstid, och den gick vid besöket under flera namn: ringmuren, vikingaborgen, Kämpamuren. Därifrån var utsikten ansenlig och solen strålade över Ringsö-sundet och hela fjärden. Barnen klättrade likt stengetter på muren.

Mot landsidan fanns rikliga promenadmöjligheter. Den levde kvar som en vana från Erik von Ehrenheims barndom och åtminstone fram till sekelskiftet 1900. Året 1899 beskrevs den som den traditionella och obligatoriska långmarschen eller långpromenaden, vilken genomfördes oavsett väder. Den bestod oftast av ett större antal deltagare, som då ”leddes” av Erik von Ehrenheim.³³⁰

Detta var ett generationsöverskridande mellanting mellan ceremoniel och friluftsliv. Promenaderna var en del av Grönsö-livet redan tidigt i Eriks

---

³²⁷ XIX.

³²⁸ Med ”gula lejongap” avses sannolikt gulsporre, *Linaria vulgaris* Mill.

³²⁹ Flera av öarna, däribland Oxsten, präglas än idag av lind i vegetationen.

³³⁰ VII *Pehrs Saga*, opaginerad sida.

barndom, och han kom senare som vuxen att fortsatt uppskatta dem. Promenaderna följde givna regler.³³¹

Om aftnarna gjordes långa promenader; deri deltog alla, hela Familjen och alla gästerna. Det kunde ofta nog vara en skara på trettio personer. Man gick till Tegelsundet, till "Farfars bänk", till Källsåker, – der man gick ned och satte sig vid stranden, eller i bersåerna, som massan af blommande syrenbuskar omhägnade. Äfvenså gick man till Janbo, ehuru väl mera sällan, deremot ofta till det bärg som svagt höjer sig öfver "Majhags-slätten" i första hagen. I den s.k. "andra majhagen" var en större gunga uppsatt mellan tvänne björkar. Dit gick man gerna och ungdomen hade mycket muntert; isynnerhet när de äldre icke voro med. Annars fick man ju ej gunga flickorna så högt, ty det var ej "passande" eller ": côme il faut"! – För "de äldre" som deltog i dessa promenader voro redan af Hofmarskalken en mängd bänkar uppsatta mellan två björkstammar; t.ex. på vägen till Tegelsundet funnos fyra. Dessa långa familjepromenader voro obligatoriska för alla. De företogs mellan Kl. 7 och Kl. 9.

Klockan nio på kvällen, direkt efter promenaden, väntade en likaså förväntad "fortsättning", väl lämpad för de nyss hemkomna och uthungrade deltagarna. En rikligt tilltagen kvälls-supé bestående av minst två varma lagade rätter, mjölk eller öl samt antingen efterrätt eller färska bär stod redo. Under hela bärtiden serverades bär med grädde. Åtgången på bären hade enligt Erik varit enorm, och på "grädde till bären sparades ej". Alla, särskilt ungdomarna, hade enligt samma anteckning ätit "kopiöst" efter promenandet.³³²

Direkt efter denna stadiga middag, och allra senast klockan tio, hälsades god natt. Sommargästerna var utplacerade i ett flertal rum i huvudbygganden – stenhuset kallad – och fadern hade enligt Erik sällan varit så strängt bestämd på den punkten, som att det skulle vara fullständigt tyst och stilla i huset klockan tio. De gäster som sov i mellangångsrum skulle inte behöva uppleva något tassande av förbipasserande gäster, än mindre behöva höra vad statsrådet kallade "nattskoj". Med nattskoj avsågs prat i något av sällskapsrummet eller buller utifrån översta terrassen. Klockan tio låstes portarna till stenhuset utan pardon.³³³

Att störande prat och buller var förbjudet var en sak, men att faktiskt vistas uppe efter klockan tio var inte uteslutet, bara man skötte saken snyggt.

---

³³¹ *Några Minnen.* s. 26–28, en del som tillägg på s. 27.

³³² *Några Minnen.* 28–30.

³³³ *Några Minnen.* s. 30–32.

Den som ville, kunde gå ut och fortsätta promenera eller ro på Mälaren. Vid månsken lade sig sällan ungdomarna före midnatt. Deras lott blev sedan att ljudlöst krypa in genom ett fönster som satt direkt i det rum dit de skulle.³³⁴

Promenaderna förefaller ha gjort alla deltagarna gott. Erik förundrades lite över att man trots den stadiga supén alltid sov så bra efter dem:³³⁵

Ehuru man åt en så bastant souper, kan jag ej påminna mig, att någon enda människa klagade öfver sömnlöshet eller orolig sömn eller magplågor.

Under närvaron av sommarens alla släktingar och andra gäster i Erik von Ehrenheims barndom hushållade hans mor för ett trettiootal personer. Dagarna präglades av det stora antalet personer. Promenaderna var bara en del av detta. Nästan jämt fanns bland det stora antalet personer en bemärkelsedag värd att fira: namnsdagar, födelsedagar, bröllopsdagar. Faderns födelsedag den 4 augusti skulle uppmärksammas med släpärtor, en kusin skulle firas särskilt kraftigt eftersom denne hade fötts på Grönsöö, och ytterligare någon gäst uppmärksammades med ”storartad utklädning” samt båttur till någon av holmarna, där ”rep” och enligt Erik genialiska verser, författade av honom själv och flera andra, väntade.³³⁶

Gästernas sommarvistelse vid Grönsöö tenderade att sträckas ut långt efter sommarens slut – inte förrän i mitten eller slutet av september började gästerna bryta upp. I början av oktober hade alla – utom Tante Amalia Bäck – rest. Trots alla sommarens roligheter var gästernas avresa en lättnad för Erik och Ulla, när de var små. Erik och de andra barnen hade varit rätt hårt ansatta av hans gästande kusin och namne ”Stora Erik”, den bara något äldre Erik Leijonhufvud. Denne utövade ”icke så litet tyrani” mot de andra, och hade enligt Erik och Ulla fula fasoner. Erik mindes att han och systemen hade trivts allra bäst när de var ensamma: ”Vi tyckte att vi rådde oss själfva och att vi rådde öfver hela ön!”³³⁷

Arrangemang och spektakel på utdöende

I enlighet med ovanstående skildring av utfärder till Grönsöös holmar, beskrev Erik von Ehrenheim i en återblick mot barndomen hur man vid större egendomar förlustade sig om sommaren och vid jultid med olika sällskapsspektakel såsom Tableau vivants, Charades en action, utklädsel och kostymerade utfärder. Även i Grönsöös byråer och skåp på vinden vilade ”äkta” dräkter som en gång burits vid Gustaf III:s hov och Ludvig XV:s

---

³³⁴ *Några Minnen. I. s. 31–32.*

³³⁵ *Några Minnen. I. s. 30.*

³³⁶ *Några Minnen. I. s. 271–272.*

³³⁷ *Några Minnen. I. s. 33f.*

extravaganta hovfester. Dräkterna användes så flitigt vid utklädsel att de delvis förstördes. Erik von Ehrenheim menade att den är typen av lekar i rokokons kölvatten var ett passerat stadium. Erik antog till och med att konsten att framföra poesi – att deklamera, och helst på flera olika språk – dött ut.³³⁸

Erik von Ehrenheims skildringar andas omsorgsfullhet även i sådant som i princip skulle ha kunnat ske spontant. I den citerade skildringen ute från en av holmarna, snappar man till exempel inte åt sig några blommor i stundens ingivelse, utan man begår snarare en genomtänkt blomsterplockning – en syssla som för övrigt inte bara var vikt för barn och kvinnor.

I de kostymerade tillställningarna på terrasserna vankades det ännu mera omsorg och uttänkta finesser. Vid dessa spektakel höll man spänningen uppe och deltagandet kretsade kring ett särskilt fokus. Högläsning, körsånger, deklamering, processioner, teater och illuminering krävde både en deltagarinsats och en uppmärksam publik. Fastän att somliga individer säkert kunde briljera i deklamering och sång, så var arrangemangen sociala och inkluderande, där flertalet, kanske alla, förväntades delta och bidra. Tillställningarnas upplägg verkar ha plockat fram en estradör i alla och envar, där talang och övning under glada former formades till arrangemang på avancerad nivå. Om tveksamheter och blygsel kantade arrangemangen, så framgår det inte av Eriks minnen.

För de unga syskonen Erik och Ulla von Ehrenheim innebar socialt umgänge ofta uppförande av en kortare pjäs på franska, som deras guvernant Selma Trost övat in med dem. Vintertid uppfördes pjäserna i huvudbyggnadens stora matsal, och om sommaren kunde den ta plats i en loge eller på terrasserna, och då oftast nere vid det kinesiska lusthuset.³³⁹

Naturscenerier flöt samman med tuktad park och bildade den perfekta miljön för detta, där terrasserna var som gjorda för teatraliska utspel.

5.7 Drömsynen

I Erik von Ehrenheims skildringar framgår vilken stor möda som lades på att smycka lusthuset och omgivningarna. En god del av tiden som åtgick för festligheterna veks åt förberedelser och smyckningar.

I ett tidigare avsnitt framträdde det kinesiska lusthuset som en medelpunkt på terrasserna. Det rent visuella spelade stor roll. Dessa förberedelser och förtjusningen i det färdiga resultatet så som Erik förmedlade det hela, ter sig festligt, lockande och barnsligt. Det sirliga 1700-

---

³³⁸ XIX. s. 15, 17.

³³⁹ VI. s. 112.

talets uttryck sådant vi kan se det idag, fick ett ganska oförskräckt tillägg i form av virade girlanger av pappersblommor och levande blommor.

Till och med badhuset kläddes, och själva badsumpen behängdes generöst med girlander. Erik von Ehrenheim menade att det var ett besynnerligt tilltag, men utvecklade inte vari det besynnerliga låg. Som barndomsminnen svävade dessa tillfällen för hans inre syn, och som sådana var de en del av Det Goda Livet. Men någonstans hade han sannolikt den vuxne mannens estetiska uppfattning om banalitet. Till och med den torkade sköldpaddan i lusthustaket hade fått ett påhäng i form av en lykta. Erik lät det hela passera som en umgängesform, väl värd att vårda och minnas.

Den estetiska effekten av smyckningarna sådan vi möter den i Erik von Ehrenheim skildringar, var i all sin lite barnliga prålighet ett omtyckt nöje som alla kunde delta i, och effekten var omedelbar. Framåt sensommaren då skymningen mörkade himlen, användes ytterligare sätt att öka feststämningen; då kunde man utnyttja lyktor gjorda av papper, och tunnor fyllda med tjära sjösattes i Mälarens vatten kring stränderna och ön "Kråkan".

Så som den tidigare citerade skildringen från sommaren 1862 berättar, var kanske detta år en höjdpunkt i snäckhusets användning och beundran av detsamma, åtminstone sedan den första tiden då det stod nybyggt. Men det var långt ifrån enda tillfället:³⁴⁰

Det Chinesiska lusthuset från Lovisa Ulrikas dagar, eklarerades ofta med lyktor, och tog sig ut som en drömsyn med månstrålen öfverglittrande fjärdens vatten och alla dessa kulörta "chinesiska" pappersbollarne i hvarje träd – och i sjelfva pavillonen endast en brokig lykta, buren af den magiska sköldpaddan.

Det unika och det typiska – en jämförelse med ett samtida exempel

I skildringarna av sin barndoms Grönsöö tog Erik von Ehrenheim fasta på detaljer och förlopp som på sitt sätt var unika för Grönsöö. Garanterat ensam var familjen om det lilla kinesiska lusthuset. Men på samma gång skulle Eriks minnen från just dessa tillfällen på terrasserna kunna utgöra exempel ur en tänkt bok om 1800-talets sätt att bygga upp ett trädgårdsspektakel. En person, som drivit sina barndomsupplevelser av sådana trädgårdsfester till litterär nivå, är Selma Lagerlöf (1858-1940).

Den lilla Selma Lagerlöf var nästan jämngammal med Erik von Ehrenheim. Den memoarskrivande Selma Lagerlöf var samtida med den Erik von Ehrenheim, som avrundade de sista av sina 36 anteckningsböcker.

---

³⁴⁰ III Användningen av lusthuset beskrivs också i II.

Erik var amatör med pennan, Selma författarinna som byggde flera romaner på stoff från den egna barndomen och gården Mårbacka i Östra Ämtervik i Värmland. Hennes bindning till barndomshemmet hade en annan bakgrund och historia än Eriks idé om Grönsöö som det ideala hemmet, men styrkan i deras motiv att förvalta och bebo sina gamla barndomshem var densamma.

Var och en på sitt sätt målar de upp den suggestiva stämningen, trädgårdens rumslighet och de kulörta lyktorna. Selma Lagerlöf lät detta spela mot gästernas och inte minst faderns, födelsedagsbarnets, förväntan. Erik von Ehrenheim höll sig mera sakligt till omständigheterna och de faktiska effekterna av festligheterna, men missade för den skull inte att vidarebefordra en sällsamhet och stämning.

Selma höll sig kring denna enda dag den 17 augusti; kring vilken allt utspelade sig. Erik skildrar i stället ett stegrande intresse för lusthuset, som tycks ha kulminerat sommaren 1862. Löjtnant Lagerlöfs födelsedag var en dag på året som ingen i trakten missade; här fanns klara talanger i umgängeskretsen som med skådespeleri, sång och musik förgyllde och förhöjde födelsedagen. Men framför allt byggde man i väntan och spänning upp en ljuv stämning inför kvällens begivenheter, där trädgården skulle komma att stå i centrum. Små och stora festdeltagare kände en sjudande spänning som briserade i kvällens illumination av trädgården med glaslyktor, som med Selmas ord lyste likt eldblommor.³⁴¹

Det är som om en särskild begåvning fanns vid denna tid att se det sköna i det som råkade vara just deras plats, och utifrån detta byggdes hela världar upp. Selma Lagerlöf skildrar hur en födelsedagsgäst från trakten klätt sig som blomstergudinnan Flora med omgivande små nymfer, där de stod inne i en ”grotta” som skapats av blommor och blad. Och kvällens eklärering är en märkvärdighet, den får hjärtan att vekna och ögonen att tåras. Erik von Ehrenheim skildrar från samma period det gamla kinesiska lusthuset, hur man hänger girlanderna mest överallt och beskådar Mälarens vatten upplyst av tjärtunnor. Erik talar om en *drömsyn*. Selma talar om illumineringen som får åskådarna att befinna sig i ett *sagoland*. Och Selma, som har författarens förmåga att uttrycka *vad det egentligen handlar om*, menar att följande är vad som händer i festdeltagarnas sinne och hjärta när de ser detta vackra:

Då händer något märkvärdigt. Det är som en söt, ljum vind komme susande. Ja, egentligen vet man inte vad det är, men alla dessa människor, som under en samvaro av snart tio timmar ha pratat, dansat, lekt, sett skådespel och hört sång och tal, de äro nu likasom tillräckligt förberedda. Då

---

³⁴¹ Se kapitlet ”Den sjuttonde augusti” i *Mårbacka* (1922/1958).

de möta nattens och sångens skönhet, fyllas de av en ljuv yrsel, av en mild hänförelse. Vad livet är skönt, vad ögonblicken äro dyrbara, vad varje andetag är för en njutning!

Allt, vad sångarna sjunga, varje ord, varje ton finner gensvar. Och än mer: man känner, att dessa känslor äro gemensamma. Alla äro förenade av en stor lycka.

Gemensamt för Selma Lagerlöfs och Erik von Ehrenheims skildringar är att den förtätade stämningen byggs upp av flera viktiga ingående komponenter. Det är *de långa och noggranna förberedelserna*, det är *blandningen av stora och små deltagare*, det är *omvandlingen av den redan välkända scenen (trädgården)*, det är den *ambitiösa nivån på spektaklet*, och den *långsamma stegringen under kvällen*, som slutar i illuminering. I allt ligger förväntan och framför allt, *festen varar länge!* Selma Lagerlöfs citat utgår från, att den sällsamma upplevelsen av ljuvhet och gemenskap och högtidlighet är resultatet av nästan *tio* timmars samvaro. Det är med all sannolikhet en ganska utmattad skara, som mätt på upplevelser men med sinnet fortsatt vidöppet samlar sig till finalen och strålar samman i vad Selma avslutningsvis i sitt kapitel kallar "litet salighet".

I allt detta har vi funnit något, som har mycket litet med de enskilda växterna, den goda arkitekturen och trädens svalka att göra, men desto mera med de deltagande människornas gemensamma upplevelse av livets närvaro. För att nå den känslan krävdes omfattande insatser, och dessa kastade man sig tveklöst in i under 1800-talets andra hälft. Man hämtade friskt motiv och inspiration från såväl svunna sekel som allegorier. I Eriks minnen ryms änglar och pager på terrasserna, medan det på Mårbackas vind och i trädgården vimlar av gudar och en gudinna, små nymfer, en munk och en manlig dansös. Vid både Grönsö och Mårbacka spelas dramatikern (och kyrkoherden) Johan Börjessons verk. I månsken framför Mårbackas veranda spelas inlevelsefullt Börjessons *Erik XIV*, medan man på Grönsös terrasser uppför pjäsen *Den nya Dalai-lama Spectacel i 2:e upptåg*, som specialskrivits av Börjesson för statsrådet Pehr von Ehrenheim.³⁴² Johan Börjesson var också upphovsman till den så kallade Grönsö-gåtan med anknytning till snäckhuset. Gåtan har sin upprinnelse i ett litet fartyg med namnet "Wettern", som under en sommar trafikerade Mälaren och passerade Grönsö. Börjesson tog fasta på fisken som tronar högst uppe på snäckhuset och gåtan blev därför: "*Där insjö uppå insjö simmar, där fisken upp i luften stimmar*".³⁴³

³⁴² Originalet till verket ligger i kartong G 10, Grönsö gårdsarkiv. Statsrådet omnämner verket i sin bok *Några minnen* 1916, s. 43.

³⁴³ Se Pehr Ehrenheims *Några minnen* 1916, s. 47.

Den här typen av omsorgsfulla och påkostade utsmyckningar utnyttjade den befintliga miljön maximalt. Allt involverades vid Grönsö: träden, byggnader, terrasserna, vattnet, skymningseffekten, blommor att göra girlanger med, människor i rollspel, girlangbindning, dekorering och högläsning. Likadant vid Mårbacka: buskar och träd, trädgårdsgångarna, den så kallade Toddylunden och planen framför verandan tas i anspråk. En grotta uppförs av bladverk och allt ter sig magnifikt. Intensiteten i detta påminner närmast om vad vi idag möjligen orkar genomföra vid bröllopsfester eller andra mycket speciella tillfällen. Det är slående hur föga ”andaktsfullt” man använde trädgården och terrasserna; i stället skapar man ett suggestivt och effektfullt skådespel.

Vid Mårbacka finns inget lusthus, inga terrasser och ingen glittrande sjö. I stället finns en bättre bondgårds ganska påkostade trädgård; löjtnanten har särskilt planerat sin trädgård med blomstergrupper, grusgångar och en liten naturinspirerad parkdel med möblemaning och uthuggna bersåer. I jämförelse med Grönsö är Mårbackas trädgård enkelheten själv, men inte desto mindre får Selma Lagerlöf den att lysa i sitt kapitel ”Den sjuttonde augusti”, vilket helt ägnas åt att skildra dessa födelsedagsfester. Det är slående, hur likartad stämning som målas upp i dels Erik von Ehrenheims sommarminnen från 1862 och åren däromkring, dels Selma Lagerlöfs litterärt skickliga, men lika personliga skildring av Mårbackas gamla trädgård från samma tidsperiod.

Samma typ av evenemang, under samma tid och inom samma herrgårdstraditioner, utspelar sig i två parker som var helt olika till uppbyggnad och innehåll. Ändå spelar just parken eller trädgården en avgörande roll hos respektive gårds festligheter. Det visar att parken var mycket viktig som medspelare, kuliss, scen, ja allt – men det visar också att parken kunde vara uppbyggd på olika sätt, och ändå fungera i den viktiga rollen som scen.

5.8 Barnens upplevelser och lek i parken

Förutom traditionell lek fanns mycket annat att förnöja sig med; till exempel var de intensiva restaureringsarbetena som pågick under somrarna 1864 och 1865 ännu mera intressanta än de vanliga lekarna. Där fanns också tillfälle att göra bekantskap med hantverkarna.³⁴⁴

Som barn på Grönsö var Erik von Ehrenheim och systemen Ulla väl rustade för att göra parken till sin egen plats. Deras barnsköterska Märtha Andersson antecknade en gång angående Grönsö-barnen att gässen verkade

---

³⁴⁴ *Några Minnen I*. s. 154.

vara det enda på hela Grönsö som barnen hade respekt för.³⁴⁵ I parken var de fria. Även klädseln var för sin tid den bästa för oömt uteliv:

Ulla och jag voro som små mkt. enkelt klädda. Vi hade båda två kläder af ett slags bolstervar, som voro utmärkt praktiska. Vi kunde, Ulla och jag, gå och springa tvärt igenom nyponbuskar och slånbuskar o.d. utan att tyget brast eller fastnade. Mera kan man ju icke begära! På hufvudet hade vi båda två halmhattar med mkt. stora brätter, hvilka flätades ihop af Lotta Enbom i Skyttorpet.³⁴⁶

Mycket av det som Erik von Ehrenheim skildrar från barndomens lekar var fria och obundna påhitt. Det förefaller tidlöst, gratis och självklart, och hade i princip kunnat utföras på varje plats med en varierad och trädförsedd terräng. Men platsens utformning påverkade ändå upplägget och utgången av påhitten.

Erik von Ehrenheim var relativt generös och detaljrik i sina beskrivningar av den här typen av lekar vid Grönsö. Särskilt i skildringarna av Djurgården får vi kunskap om hur barnens fantasi omvandlade de allra vanligaste björkar till ett slott, hur stenar blev en trädgård och hur en berghäll omvandlades till borg. Enkelheten i materialet kompenseras av desto större omsorg i urval och påhittade regler. Föräldrarna omnämns inte i dessa skildringar, i stället figurerar andra vuxna gestalter som barnen lyckades involvera i lekarna. Några tillsägelser från jungfruarna som var satta att passa dem verkar inte ha stört barnen i deras lek; i stället framträder ett uteliv i frihet, understött av snälla gårdskarlar.

Det enkla materialet

I en skildring om sin barndom 1857–1863 berättade Erik von Ehrenheim att de vid lekarna utomhus mest höll till omkring stallet och stallgården, där stallgumsen, alla fåren och lammen fanns. Där fanns också tupparna, hönorna, kalkonerna, gässen och ankorna. Lovisa [Viding] eller den jungfru som passade honom och de andra barnen satt mest på en bänk vid stallgården. Inte långt därifrån hämtades lera i "Gatkroken" (vid hästkastanjeallén) och sand framför aprikosspaljén. Av lera skulpterades leksaker som även målades.³⁴⁷

Lerinsamlingen var i sin enkelhet bara ett av många exempel på tidlösa favoriter. Erik von Ehrenheim lyfte ofta fram denna typ av upplevelser, och

---

³⁴⁵ Återberättat i *VII Pehrs Saga*.

³⁴⁶ *VI*. s. 171.

³⁴⁷ *Några Minnen*. I. s. 22

konstaterade att han och hans barn, liksom väl alla barn brukar göra, har lekt på detta sätt. Över huvud taget är det påfallande hur han framhävde det enkla och inte särskilt platsbundna, alltså det som hörde till barndomssfären oavsett var man växte upp. Det är som om han med detta ville förstärka frihetsbilden och det naturnära, det impulsiva, det glättiga och det allmänt lantliga. Intrycket är att barnen skalade runt och gjorde vad som föll dem in.

Likt alla lantbarn, menade Erik, så gjorde Grönsö-barnen "fästningar" av det material som för årstiden fanns tillgängligt. På hösten tog de nedfallna löv, om vintern byggdes de av snö. På sommaren blev det sten. Dessa minnen hörde till större delen till en senare del av Eriks barndom, då de även fått förstärkning i lekarna av den franska guvernanten Selma Trost och informatorn, sedermera statsrådet Carl von Friesen.³⁴⁸

Om hösten tog barnen med sig en liten bit av parken in i värmen i form av nedfallna hästkastanjer. På kvällarna roade de sig med att kasta dem i den stora öppna spisens eld. Hästkastanjerna fick elden att slå upp och plötsligt belysa det dunkla rummet, så att de stora kungaporträtten framträdde för barnen likt vålnader från forna dagar, innan elden dämpades igen. "Särskildt underbart fantastiska voro hästarna" mindes Erik.³⁴⁹

På detta sätt kunde de gamla hästkastanjernas frukter bidra till lite äventyr inomhus. Närvaron av "historien" i barnens tillvaro är annars svår att finna; det här är ett sällsynt exempel på hur barnen hisnade inför vad som varit före dem. Eftersom Erik von Ehrenheim generellt skrev levnadsminnen och inte dagbok är det ibland svårt att veta hur tidens gång påverkade minnena av barndomsupplevelserna – var de förstörade, förvrängda, utsorterade, idylliserade, och sedda genom en vuxen mans tillbakablickade ögon? Med största sannolikhet: ja. Men i denna passus tycks minnet en gång ha varit väl grundat i den unge Eriks upplevelser. Ett par hästkastanjer i spisen var vad som behövdes för att få historien att spraka till och främmandegöra de annars så välbekanta väggarna.

Fantasier kring utvalda platser

Vid stallgården var det djuren och de vardagliga sysslorna som var i självklart fokus i barnens tillvaro. Den plats som däremot triggade fantasi och låtsaslekar vid Grönsö var Djurgården.

I Erik von Ehrenheims levnadsminnen framträder Djurgården som en plats med särskild betydelse. De lekar som en gång utspelade sig där i hans barndom var sådant som han ville föra vidare till sina barn och barnbarn. Med enkelt material och låtsasvärldens alla möjligheter gjorde barnen

---

³⁴⁸ *Några Minnen I.*

³⁴⁹ XIX. s. 9.

underverk med Djurgården – där skapades en ”trädgård”, där utkämpades laddade strider, där växte en ”borg” upp, och där fick vanliga grå hällar vackra och personligt färgade namn.

Som gammal man gjorde Erik von Ehrenheim återbesök på platsen och noterade vad som ännu fanns att hämta av fysiska spår och minnesbilder.

En stor del av lekarna utspann sig på en plats i den del av Djurgården som kallas Lövdjurgården. Denna börjar strax intill ekonomibyggnaderna bortom Kofsan och sträckte sig vidare ut mot vattnet. Med sina särskilt goda förutsättningar för lek liknades denna plats vid en stor lekstuga. Läget var vid gångstigen mot smedjan, där två stigar delade sig och den högra ledde ner till Badhuset [där den nuvarande ångbåtsbryggan är].

I Erik von Ehrenheims levnadsminnen skildras särskilt sommaren 1858. Han var då bara knappt fyra år. Liksom vid gården fanns även i Lövdjurgården en lämplig bänk, denna gång mellan två gamla björkar, som barnpasserskorna ”alltid” satt på. Från bänken hade de god uppsikt över den lilla låtsasträdgård som barnen anlagt strax intill. Vad damerna i övrigt såg av barnens lek på Djurgården förtäljer inte historien i klartext men Eriks skildring ger läsaren intrycket att barnpasserskorna nötte bänken oavsett var barnen höll till.

Barnens låtsasträdgård innehöll en del icke ihågkomna örter, men mest hyste den granna och brokiga stenar som glänste. Trots det steniga huvudinnehållet skulle det vara god jord i den lilla trädgården, vilken bars dit under stort besvär i fat gjorda av kålblad. Stenarna i trädgården fick inte vara vilka som helst; de letades upp och släpades dit ”från hela ön och äfven från de 18 holmarne”. Urvalet av både helröda och helvita, brokiga och flata stenar var mycket viktigt, och stenarna skulle godkännas av alla deltagande barn. Eftersom platsen trots stenarna var en trädgård involverades trädgårdsmästaren Gustaf Manheij som medhjälpare.

Bland de barn från gårdens folk som lekte tillsammans med Grönsöobarnen på detta sätt fanns den vackra Malin, dotter till Grönsöös förre trädgårdsmästare Lindqvist som dött i kolera 1853. Hustrun och dottern bodde kvar vid Grönsöö efter hans död. I samband med barndomens lekar fanns några laddade episoder som fastnat i den unge Eriks minne: Malin hade vid denna tid fått särskild uppmärksamhet av Erik von Ehrenheims något äldre namne och kusin, Erik Leijonhufvud, alltid kallad ”Stora Erik” och frekvent sommargäst vid Grönsöö. Den lågan höll dock inte, i stället gifte sig Malin Lindqvist så småningom med en Gotthard Askerlund, betjänt hos Erik von Ehrenheims far.³⁵⁰

---

³⁵⁰ *Några Minnen. I. s. 134 ff*

Även från själva barnpassar-bänken, där de två jungfruarna satt, fanns livliga minnen hos Erik von Ehrenheim. Gårdens stalldrängar och trädgårdsdrängar gjorde sig ofta ärenden till barnens lekplats för att "nojas" med jungfruarna på bänken. Barnen utnyttjade tillfällena på sitt sätt, och fångade upp drängarna som välkommen hjälp och lät dem bära stenar och bångar. Eriks skildringar av somrarnas uteliv i barndomen är anmärkningsvärt fria från referenser till föräldrarna, som annars ofta var närvarande i anteckningarna. Intrycket är, att sommaren var en tid av stor frihet för barnen.

Platser med associativa och personliga namn

Vissa platser på Djurgården begåvades med alternativa namn, ibland med anspelning på barnens egna namn. Från lekplatsen i Lövdjurgården var det nära till Mälarens vatten, i barnens fantasi kallat Havet. Där fanns en särskild klippa, som av Erik von Ehrenheim och systemen Ulla uppkallades till "Eriksberg". Därifrån stod den skönhetstörstande Erik och betraktade solnedgången redan som liten. Nära denna klippa fanns ytterligare platser som gavs lämpliga namn, "Lovero" som anspelade på Louise, och eventuellt "Ulriksdal", uppkallat efter en Ulla i bekantskapskretsen. Louise och Ulla var döttrar i familjen von Stockenström. "Ulriksdal" blev inte riktigt antaget; i stället döptes den om till "Sylfidenlust" efter kusin "Stora Eriks" idé.³⁵¹

På Djurgården och i dess närhet fanns mängder av omtyckta stråk, vyer och platser som fått särskilda namn. Både platserna och deras personligt anknutna namn lyste klart i Eriks minne, och kanske allra mest då han befann sig i stadsmiljö. I en passus skriven i Stockholm 1905 skildrade han människor, vyer, låtsasplatser och hunden Viggo, så som de framträdde för för hans inre syn.³⁵²

På förmiddagen idag i dag ha' vi varit till Nacka. Ett rätt angenäm tur; der vid Nacka drömde vi om den lyckliga tid då vi ännu voro kvar på landet. Den tid då jag med barnen (och den snälla Märtha!) ströfvade omkring i Djurgården från Eriksberg till Sylfidenlust och Lovero, fr. Hvita Borgen till Viggos graf, från Björneborg till Gerdas holme och Karins sjö, från Skidbacken vid Smedjan till Sveabärgets och Amali[è]nhäll i Ålands haf. Då vi bestego Strängnäs bärget och Husby bärget och tyckte att de voro riktiga Alptoppar!

---

³⁵¹ *Några Minnen. I.* s. 134 ff

³⁵² *Eriks minnen. II.*, opaginerad, skriven 1905. Boken handlar om annat än enbart perioden 1879-1885.

En del av namnen som användes och stod så levande för Erik von Ehrenheim används ännu idag, medan andra fallit i glömska. Ålands hav är vedertaget och betecknar en del av Mälaren. Eriksberg lär vara den klippa eller håll strax invid vattnet där det idag står ett antal ordensmärken fastkilade i berget. Likaså skall Sveaberget vara beteckning för detta klippområde. Dessa märken lär ha stått på samma plats alltsedan ordenssällskapen besökte Grönsöö under 1800-talets andra hälft, men omnämns inte i barndomsskildringarna. Strängnäsberget är en utkikspunkt i den så kallade Skogsdjurgården varifrån man åtminstone förr kunde skönja Strängnäs domkyrka. Viggos grav är sannolikt en av de hundgravar som ännu finns markerade i terrängen på Djurgården. Husbyberget, Björneborg, Gerdas holme, Karins sjö och Amalienhill är däremot namn på platser som idag är oidentifierade.

Stenhällsborgen

Samtidigt med barnens trädgård och slott fanns en naturligt anlagd ”borg” i närheten. Borgen utgjordes av en ganska låg berghäll. I levnadsminnena funderade Erik von Ehrenheim över hällen/borgen, och konstaterade att han som gammal man vid återbesök knappt kunde hitta den i terrängen. Men i minnet reste den sig hög, svårforcerad och nästan ointaglig på grund av sitt starka försvar i form av kusinen ”Stora Erik” och en av gårdens söner, Reinhold Sundqvist.

Som vapen mot inkräktare hade de haft långa och mödosamt uppsläpade björk- och ekbångar. Men barnen hade också preparerat hällen för att den skulle leva upp till rollen som borg eller sagoslott. Dess mossbelupenhet omvandlades under ivriga fingrar till en skinande renskrapad yta, vilket också gjorde borgen mera svårintaglig. När solskenet föll på den nakna stenytan glänste den så att barnen tyckte sig se väggar av silvertackor. För att ytterligare förstärka glansen hade barnens omtyckte vän, kusken Gustaf Sundqvist, anlitats för att gång på gång köra stallvattentunnan upp till hällen. Efter att proppen gått ur tunnan åtskilliga gånger var hällen fullständigt renspolad.

Som vuxen gladdes Erik von Ehrenheim åt att åtminstone två av hans barn – ”Pysen” (Pehr) och ”Lillan” (en av döttrarna) – hade ärvt intresset för berghällen och drog mossan av berghällen.³⁵³ Och liksom den lille Erik och hans sällskap hade fått hjälp av vuxna i leken, fick också hans barn det. Och precis som förr lotsades vattentunnor upp till hällen år 1894, för att vattnet skulle spola hällen tills den sken i solen som glas.

---

³⁵³ *Några Minnen. I. s. 134 ff*

En skillnad mellan generationernas lek var att Erik som far deltog i leken. Med liv och lust sökte de tillsammans upp runda stubbar och stockar till kanoner, och kottar till djur.

I levnadsminnena kallade Erik berghällen för "mitt berg", men han hade också fört berget vidare till sonen, som till Eriks glädje var mycket nöjd med leken.³⁵⁴

Balans och det nästan farliga

Förutom de allmänt fysiska sporterna och utelekarna vid Grönsöö såsom styltor och att storma bron till "Mammas holme"³⁵⁵ fanns sådant som var extra utmanande och lite farligt. Ett omtyckt nöje var att med små väl avvägda steg balansera uppe på staketet vid stallgården. Staketet stod på en stenfot eller en slags mur. Grinden, som sedd uppiifrån var tunnast, var svårare att passera än staketet.

Innanför staketet växte sällsynta syrener, bland annat sträckte sig en "persisk" syren ut över staketet. Att ta sig förbi den var det allra svåraste. Där var det dessutom extra "farligt", för utanför staketet, på andra sidan syrenen, väntade mängder av höga nässlor för den som ramlade. Att bryta några grenar på syrenen var enligt Erik inte att tänka på, så det enda alternativet om man sviktade var att hoppa ner i nässlorna! Detta var, som Erik uppfattade det, ett mycket tidigt minne.³⁵⁶

Fröjder för små gommar

Som minne från sin tidiga barndom angav Erik von Ehrenheim att den vanligaste trakteringen som mellanmål nog var krusbär, röda och vita vinbär och jordgubbar med tjock ovispad grädde. Därtill räknar han upp orangeriernas läckra persikor, aprikoser, nektariner, plommon, fikon, mulbär och druvor, vartill man alltid bjöd på "Malaga" och vid något tillfälle Madeira. Däremot förekom ännu inte det vin som sedan blev vanligt, "Marsala".³⁵⁷

---

³⁵⁴ "Pehrs Saga" I s. 133.

³⁵⁵ Det är oklart hur holmen såg ut vid denna tid, men den lär ha varit planterad. Vid denna tid stod en hängask mitt på holmen enligt uppgift i *Några Minnen* I s. 13.

³⁵⁶ Styltor och brostormning omnämns i *Några Minnen*. I., staketklättring, se *VI* s. 99, 101.

³⁵⁷ Det framgår inte explicit att dessa frukter nödvändigtvis kom från Grönsöös egna odlingar; Erik skriver i mera allmänna ordalag om "orangeriernas deliciösa frukter" som serverades. Huruvida han med dessa orangerier avsåg [två] skilda byggnader vid Grönsöö är oklart, men en annan beskrivning av Grönsöös orangeriodling (se *Del IV* s. 97-99) tyder på att så var fallet eftersom han återigen talat om "orangerierna", denna gång i en beskrivning av Grönsöö. däremot bör vi kunna utgå från att denna riklighet av exotiska frukter till huvudsak kom från de egna odlingarna eftersom det inte är rimligt att det köptes in i sådan mängd. Till den exotiska frukten dracks alltså det fylliga portugisiska starkvinet Madeira,

Eriks beskrivning av orangerifrukterna påminner mycket om faderns minnen av frukt och bär på 1830-talet och framåt i *Några minnen* (1916). Så vitt deras minnebilder inte var påverkade av varandra, så odlades samma sorts frukter lyckosamt under flera decennier från hovmarskalkens tid och framåt. Flera av frukterna fortsatte att odlas och skördas långt fram på 1900-talet.

Från Alice von Ehrenheims tid, efter 1888, omnämns i flera källor lyckosam vindruvsodling och persikor, men det är oklart när och hur de övriga sydfrukterna försvann ur Grönsöös odlingar. Sannolikt försvann mulldär och fikon relativt tidigt ur Grönsöös odlingar. Aprikoser i massor och nektariner omnämns däremot i Pehr von Ehrenheims enskilda kassaböcker från 1870-talet. De många aprikoserna kom med största sannolikhet inte från aprikoser under glas utan från de omskrivna spaljerade aprikosträden, som tillsammans med spaljerade plommon växte utmed ett redskapslider nära gården. Enligt Erik von Ehrenheims artikel om Grönsöö i *Tidning för Trädgårdsodlare* 1899 skall aprikoser i hundratal ha mognat varje år fram till dess att träden (i plural) frös bort en kall vinter på 1870-talet.³⁵⁸

5.9 Det avskilda och familjära

Det äldre Grönsöö, så som det framträder i både Pehr von Ehrenheims och Erik von Ehrenheims minnen, var lantligt och präglad av djurhållning och ekonomihus ända in på gårdsplanen.

Grönsöö var vid denna tid också en avskild och familjär plats. Där rymdes visserligen stor och ofta omvittnad gästfrihet och många gäster, men generellt var det ett solitude i gårdsformat. Både geografin, gårdens utseende och familjeförhållandena bidrog till detta.

Huvudbyggnadens läge alldeles intill vattnet på öns udde nåddes inte landvägen med mindre än kilometers, kanske miles åkande på slingrande vägar. När gården väl var nådd väntade ytterligare grindar, och huvudbyggnadens entrédörr väntade först uppe i änden av den allékantade borggårdsrampen. Terrasserna var vid 1800-talets mitt och ett par decennier framåt helt avskärmade på bägge sidor av plank. Den lilla "parterren" uppe vid huvudbyggnadens sydöstra gavel, senare kallad rundelen, var därmed ännu mera skyddad än idag.

---

någon gång det vita spanska likörvinet Malaga. Det sicilianska Marsalavinet var vid denna tid annorlunda än idag, och utmärktes av att vara ett mycket sött och trögflytande vin, se exempelvis <http://www.systembolaget.se/Uppslagsbok/Vin/Sicilien.htm>. (070320).

³⁵⁸ Artikel "Grönsö trädgårdar" i *Tidning för Trädgårdsodlare*, juni 1899, årg. 38, s. 41-42.

Landskapets inverkan och ödslighet

Det var inte bara Grönsöös familjeliv och det trevliga och glada umgänget sommartid som inverkade positivt på humöret hos Erik von Ehrenheim. Även själva landskapet hade något leende över sig, vilket framträdde särskilt tydligt när Erik jämförde det med andra europeiska vyer och landskap. Storslagenhetens pris kunde vara dysterhet, blev han varse.

Grönsöös skönhet var av en karaktär, som nådde även andra än de närmast involverade. Grönsöös måttliga storlek, vyerna, terrängen och den glittrande Mälarfjärden samspelade på ett utsökt sätt.

Ett land som Erik von Ehrenheim ofta besökte i olika ärenden var Norge. Han fann detta land vackert, men också dystert. Det talade inte till hans törst efter glädje, det livliga och det intima. Som fotvandrare i Norge under 1870-talet hade Erik von Ehrenheim varit tidigt ute i en sysselsättning som först senare blev ett utbrett turistnöje i Sverige. I sina levnadsminnen nämnde han kort vad han hade upplevt i Telemarken, Bratsberg och Ringerige. Han hade fört dagbok vid vandrigen, men reflekterade ändå i efterhand i sina levnadsminnen över vad han mindes från vandrigen.

Han hade funnit Norges natur storartad; utsikten över fjällsjöarna och det majestätiska Gaustafjället var en mäktig syn. På de branta höjderna omkring den långsmala Tinsjön fanns här och där små uppodlade fält. Men Erik fann dessa vyer dystra i all deras storslagenhet. När han letade i sitt minne efter själva bergsbestigningen, fann han den märkligt höljd i dunkel. Vad han däremot mindes klart, var hur han och svågern Henrik Helliesen hade skrivit sina namn i en "gästbok" som låg skyddad i ett låskrin, gömt i ett röse på fjälltoppen.³⁵⁹

Det är slående, hur känslig Erik von Ehrenheim var mot det han upplevde som dystert. Toppbestigningen måtte ha tillhört de allra mest minnesvärda ögonblicken; ändå var det den ceremoniella boken med namnen på dem som varit före honom som bevarats starkast i minnet. Det obefolkade landskapet fylldes plötsligt med närvaro och samhörighet. Någon dyrkan av det ödsliga och svårmodigt vackra går alltså inte att finna i levnadsminnena, trots att vandringsäventyret byggde på att uppleva just den här typen av landskap. Snarare var Erik von Ehrenheim oerhört nöjd med att ha varit exklusiv i sitt tidiga utövande av denna sport.

Erik von Ehrenheim återkom ofta i sina levnadsminnen till glädje och glättighet. Det är uppenbart att han själv kämpade med olika sidor hos sig själv – den allvarsamma med anlag för tungsinne, och den eftersträvansvärda,

---

³⁵⁹ VIII. s. 188, 193, 194.

glättiga. Han var uppmärksam på sådant som drog åt det dystra hållet, och reagerade därför starkt även på de landskapsscenerier som ruvade på tungsinne. Men vari det dystra egentligen bestod, var inte alltid uppenbart ens för den som särskilt skydde det. Det märkliga var att han funnit Schweiz så annorlunda än Norge, trots att naturen i Schweiz liknade den norska. Han funderade över hur detta kom sig, och menade att samma natur som i Norge upplevdes som dystert, gav i Schweiz ett glatt intryck, som han älskade. Stränderna vid Loc Lemon var så tilltalande, att han kunnat bo där, medan det han sett av Norge var ”rysligt dystert”. Om han bosatt sig i Norge, skulle han snart ha blivit tungsint och galen, summerade han intrycken.³⁶⁰

Många år senare, när han besökte Norge, blev intrycket detsamma. Efter att ha drabbats av sjukdom 1897, hade Erik fått doktors rekommendation att vistas någon månad vid Gausdal i Gudbrandsdalen för att förbättra sin klena hälsa. Sommaren 1898 genomfördes vistelsen, men effekten blev snarast motsatt den önskade – vad han såg i Gudbrandsdalen inverkade i hög grad nedstämmande. De norska vidderna uppfattades av Erik som ödsliga; han saknade träd, växtlighet och framför allt närheten till vatten. Eftersom resan kostat pengar ansträngde han sig för att försöka få ut någon gott av vistelsen, men känslomässigt förblev sejouren en månad i ödemark.³⁶¹

Gausdal, som skulle få honom frisk, var Grönsöös motsats, inte bara med avseende på landskapet utan också socialt. Vid denna tidpunkt var Erik von Ehrenheim gift fyrbarnsfar och hade många års erfarenhet av Grönsöös förvaltning. Den alltid så bekanta och familjära delen av Grönsöö var naturligtvis obefintlig vid Gausdal. Bara några dagar innan avresan till Norge hade han varit hemma vid Grönsöö, och då blivit uppvaktad på Eriksdagen. Detta hade inte skett med något större ceremoniel, men folk omkring honom kom med enklare gåvor, som var typiska för dem själva och betydelsefulla för en hemkär människa som Erik von Ehrenheim. Rättaren kom (precis som förr, påpekade Erik), med ”Ersmäss-ax”³⁶², skogvaktaren kom med morkullor som skjutits på Utö, och trädgårdsmästaren kom med fin skörd, däribland färska rädisor, färskpötatis och grönsallad.³⁶³

Grönsöö och familjens närvaro innebar till den grad ett sådant värde för Erik von Ehrenheim, att han uppskattade även de allra minsta och enklaste

---

³⁶⁰ VIII. s. 195.

³⁶¹ XXII. s. 74, 86. Uppgifter i brev som EvE skrivit från Gausdal, och som han skrev av i sina levnadsminnen.

³⁶² Enligt gammal tradition om Eriksmässa, Eriksdagen 18 maj: om höstrågen gått i ax till Eriksdagen, borde bröd kunna bakas till Olofsmässan 29 juli. Uppenbarligen kunde EvE fira med ax, plockade av rättaren.

³⁶³ XXII. s. 74, 86. Uppgifter i brev som EvE skrivit 20 maj 1898, och som han skrev av i sina levnadsminnen.

tillfällen som erbjöd familjestunder. Inte ens när de en gång satt fullständigt insnöade ansåg Erik von Ehrenheim att de led någon nöd. Det visar, att vresiga naturretningar inte i sig själva behövde vara ett hot mot sinnesstämningen, om de bara inträffade vid Grönsö.

I ett brev till föräldrarna skrivet omkring 1904, beskrev han hur han, hustrun och barnen i den skrivande stunden satt helt insnöade i inspektorsflygeln. Han berättade, hur han alltid hade haft den starkaste hemkänslan just vid de tillfällen då han suttit insnöad vid Grönsö, med vinden vinande i popplarna utanför. Nu kunde de genom fönstret se huvudbyggnaden – deras hem – uppe på sin höjd. Han greps av en sådan stark känsla inför detta, att han liknade det vid något som redan var svunnen tid. Genom snöyran såg han huset, ”det ligger som ett minne, en underbar drömsyn!”

Nere i flygeln där de just då satt, var en aftonlampa tänd, men i stället för att stänga ute förnimmelsen av snöstormen, lät de rullgardinerna vara uppe så att barnen kunde se på stormen. Erik von Ehrenheim tyckte lika mycket om skådespelet som de fyra barnen. De jublade, skrev han, och fortsatte: ”och så gör jag med”! Han menade, att så länge man kan glädja sig åt en snöstorm, så länge har man barnasinnets kvar.³⁶⁴

Det står klart att Erik von Ehrenheim, med eller utan snöstorm, var glad åt alla de stunder där ”husfrid” rådde. Här hade snöstormen arbetat i idyllikernas tjänst, samlat sex familjemedlemmar och förmått glädja åtminstone fem av dem. Vad den sjätte medlemmen, hustrun Alice, kände av husfrid i snöyrans berättelse inte brevet. Men Erik von Ehrenheim begärde nog inte någon uttalad glättighet. Hon fanns där, och han refererade till henne i brevet som den, som gett honom alla de fyra barnen. Ordet tacksamhet, som han annars använde flitigt, var här helt onödigt.

Platser som vårdades och platser som försvann

I Grönsö park fanns sedan 1700-talets andra hälft ett koncept som till stora delar var mäktigt och relativt påkostat, men i ännu högre grad anpassat till mänskliga mått, med vackra platser i avskildhet och promenadstråk.

Med sina vindlande häckar, trädgångar och dammar var parken också en barnvänlig plats. Faror fanns med stup, klippor och djupa vatten, men ur barnens synpunkt var det en upplevelserik miljö. De vuxnas syn på parken framträder i levnadsminnena, men det är barnens Grönsö som skildras med störst närvaro, njutning och saknad. Medan de vuxnas användning i levnadsminnena framträder mera kontrollerad och koncentrerad till enskilda

---

³⁶⁴ XXIII. s. 25, 27, 29. Brev avskrivet i levnadsminnena.

iordningställda platser, rörde sig barnen likt fjärilar från den ena begivenheten till den andra.

Vissa enskilda platser i själva parken användes och uppskattades av både barn och vuxna. Den konstgjorda holmen nära inspektorsflygeln var en sådan plats. Den var föremål för Augusta Leijonhufvuds särskilda uppmärksamhet, och fick därför namnet "Mammas holme". Den hade förfallit men började rustas 1854, året efter Per von Ehrenheims och Augustas giftermål.

Holmen skall i Eriks tidigaste barndom bara ha varit en fortsättning på en stenbro vilken löpte över vattnet till "statbacken" och bränneriet.³⁶⁵ Murarna var nerrasade men lades om, och mycket arbete lades ner på att försöka få den igensumpade kanalen att leda vatten hela vägen runt. Eftersom detta var en av Augusta Leijonhufvuds älsklingsidéer gjordes verkligen allvarliga försök, vilka dock var förgäves. Även svärdottern, Alice von Ehrenheim, närde idén med rörligt vatten runt holmen, men utan resultat.³⁶⁶ Holmen är ännu idag väl avskild från land, med en bro som skiftat utseende under årens lopp. Men liksom förr, når vattnet inte runt holmen.

En mera allvarlig fundering fäste Erik von Ehrenheim vid en annan del av parken. På platsen för den till hälften igenlagda labyrintliknande anläggningen hade Alice von Ehrenheim planerat en grupp med granar av okänd art. Att "labyrinten" en gång huggits ned på 1860-talet hade varit en stor sorg för den då unge Erik von Ehrenheim, men granarna som sedan kom att stå där uppskattade han uppenbart, kanske mest för att de var förknippade med hustrun. I levnadsminnena skrev han, att han i flera års tid hade svärmat för att låta göra en familjegravplats där, och att han själv skulle få vila vid dessa granar på platsen som ju samtidigt var mättad med barndomsminnen.

I ett avskrivet brev får man intrycket att platsen redan invigts som begravningsplats, men formuleringen måste ha varit ett önsketänkande och en plan som aldrig påbörjades. Erik von Ehrenheim hann uppleva hur dessa granar försvann, och man umgicks i stället med planer på att återplantera "labyrinten". Det blev således aldrig någon begravningsplats där, och inte heller några nya häckplanteringar.³⁶⁷ Den Piehlska blomsterträdgården prunkar på platsen.

Det blev aldrig aktuellt med en familjegrav vid Grönsöö. Erik von Ehrenheim vilar tillsammans med Alice i den Ehrenheimska gravplatsen vid Kungs Husby kyrka. På gravvården står samma bibliska ordspråk som på den

---

³⁶⁵ *Några Minnen I*. s. 11-12.

³⁶⁶ *Några Minnen. I*. Om holmen, s. 11-14.

³⁶⁷ *XXIII* s. 70-71.

gamla dopfunten vilken länge användes för barndop ute på Grönsöö: "I ditt ljus se vi klart alla livets och dödens gåtor". Önskemålet om denna inskrift hade han haft åtminstone sedan nyårsaftonen 1897. Tankar på döden hade vid detta tillfälle hemsökt honom, eftersom han legat allvarligt sjuk detta år. Insikten om sjukdomars kraft hade överväldigat honom, eftersom han dittills varit frisk och förskonad från sådant. Men det skulle dröja många år till, innan önskemålet om inskriften behövde iscensättas.

5.10 Att gestalta och skapa trivsel

Erik von Ehrenheim uppgav att hans mest verksamma period i livet var 1879-1885, då han som ungtjänst till sammans med systemen Ulla bodde vid Grönsöö. Han var då godsets inspektör.³⁶⁸

Genom hela livet upplevde han hur andra personer i hans närhet hade makten över Grönsöö ur ägarsynpunkt, men också hur beslut på kort och lång sikt togs av andra än han själv. Ett undantag var de fem åren tillsammans med systemen. Han var då ännu ung och frisk, och han kunde senare se tillbaka på en handlingskraftig period. Den framstod senare i livet som bekymmersfri och full av kraft. Vid ett tillfälle 1897, när Ulla kom med sin familj på besök till Grönsöö, hade de två i ensamhet återupplivat dessa år i tanken:³⁶⁹

Men ack! huru innerl[igt] gingo vi ej' då upp i gamla kära barndomsminnen och än' mera i minnena från dessa fem lyckliga, bekymmerfria år då vi endast lefde för hvarandra och för Grönsö, som vi båda älskade lika högt.

De projekt som Erik von Ehrenheim genomdrev inomhus och i parken var många gånger av nödvändig, praktisk och förvaltande natur, men flera åtgärder var också av lustbetonad och estetisk karaktär. Generellt var dock även dessa i hög grad inriktade på att skapa trivsel och bekvämlighet.

Ryktet om att vara praktisk

Erik von Ehrenheim var intresserad av konst. Hans bror Fredrik framlevde sitt vuxna liv som konstnär. Ändå syns denna ådra i familjen mycket lite i parken och anläggandet av de nyheter som tillkom under Erik von Ehrenheims ledning. Eriks intresse för konsten synes ha varit ett utslag av en allmänbildad och kulturellt törstande själ, snarare än en konstnärssjäl. De åtgärder som Erik genomförde i parkanläggningen syftade genomgående till

---

³⁶⁸ *Eriks minnen. II*. Uppgift på opaginerad sida under rubriken "1885".

³⁶⁹ *"Pehrs Saga" IV*, s. 9.

att ordna eller förbättra de redan befintliga miljöerna. Några konstnärliga uttryck är det inte. Medan andra familjemedlemmar hade idéer om nya planteringar och vyer, saknas den motsvarigheten hos Erik.

Kanske bottnade de åtgärder han genomförde inte bara i en strävan efter användbarhet, utan också om samförstånd. I allt han företog sig önskade han omgivningens godkännande och tog andras beröm, då det förekom, som det verkliga beviset på åtgärdens lyckosamhet.

Erik von Ehrenheim glädde sig åt att ha fått ett visst rykte om sig av att vara praktisk. Detta, menade han, hade för hans del föregåtts av att han helt på egen hand under åren gått och funderat på åtgärder. Han räknade upp en rad genomförda projekt utomhus och inomhus som han hade initierat, och konstaterade belåtet att detta "beundrades och lofprisades oerhört af Familjen, kamraterna, gästerna och grannarna".³⁷⁰

Denna utstuderade glädje över att ha erkänts och beundrats för praktiska och handlingskraftiga åtgärder blev en del i de goda minnena från denna period. Det är också en märkbart energisk person som framträder i anteckningarna från denna tid. 24 år gammal genomförde Erik von Ehrenheim en mängd reparationer, nybyggnationer och omdaningar. Utö kloster (Utöhus) reparerades, ny påkostad bostad för framtida arrendatorer uppfördes vid utgården Segla, och vid Grönsöö pågick verksamhet både inomhus och i parken.

Utan att ens försöka dölja stoltheten påpekade han att en mängd omdaningar inomhus klarades av utan annan hjälp än gårdens egen murare; någon arkitekt behövde aldrig anlitas. Till och med hans far, statsrådet, hade indirekt ställt sig positiv till en kraftfull omdaning inomhus, som hade visat sig oväntat billig att genomföra. Detta "erkännande" glädde Erik särskilt.³⁷¹

Att bli bonde och att vara bonde

Perioden mellan 24 oktober 1879 och 27 januari 1885, då systemen Ulla gifte sig, var full av föresatser hos Erik von Ehrenheim. En grundläggande föresats var enligt honom själv att *lefva "som en bonde", ja, "att blifva en bonde"*.³⁷² Det framgår inte om denna strävan att verkligen bli en (äkta) bonde grundades i en föreställning om att endast en äkta bonde kunde göra ett bra arbete, eller om det var en personlig önskan om äktheten i sig. Min tolkning lutar åt att det senare alternativet i alla fall inte var oviktigt. Erik värjde sig mot genvägar och strävade efter genuitet.

---

³⁷⁰ XI. s. 9, 11.

³⁷¹ XI. s. 5 och framåt, se särskilt s. 11.

³⁷² Se *Eriks minnen. II*. Opaginerad.

Ulla och Erik hade kommit överens om att minimera Stockholmsbesöken och den lockelse de kunde utgöra i form av kamratliv och teaterbesök. Detta skulle han, som han uttryckte det, ”avsvärja” sig. De tog så seriöst på att välja bort detta att han jämförde det med att gå i kloster. Stockholmsbesöken skulle de begränsa till endast ett par veckor om året; bara tillräckligt för att uppfylla föräldrarnas önskan om att någon gång besöka dem i huvudstaden.³⁷³

Träden i parken och i fruktträdgården

Erik von Ehrenheim erkände gärna för sig själv och sina eventuella läsare att han i jämförelse med hustrun Alice von Ehrenheim inte hade kontroll på fruktträdgården. Innan giftermålet hade han dock bestämda ambitioner att upprätthålla odlingarna och därför ägnade han sig, eller som han uttrycker det, ”hängaf” sig, med livligt intresse åt fruktträden.³⁷⁴

Synl. ifrigt egnade jag mig åt fruktträdgården, men nu då jag sett en annan styra dermed, begriper jag att jag ingenting begrep!

Alla de fruktträd jag dessa första år planterade – (med högst få undantag) – blefvo fördärfvade af harar, som gnafde af barken på den unga nysatta fruktträden. Häröfver var jag rent förtviflad och jag tappade alldeles modet.

Nästan inga, eller inga alls, av de nya träden som han planterade (eller lät plantera) skall ha klarat sig. (Erik von Ehrenheim lämnade flera något olika skildringar av detta). Hararna gnagde av barken och träden mötte döden. Han kunde inte minnas att ett enda träd planterades efter misslyckandet förrän hustrun kom till Grönsöo och tog över planeringen.

Antalet fruktträd som Erik von Ehrenheim planterade uppges på ett ställe i anteckningarna ha varit 125, på ett annat ställe 70 stycken.³⁷⁵ I ”Hovmarskalkens reparationsjournal” uppges för perioden 1879–80 ytterligare något annorlunda siffror: 125 lövträd planterades bland annat på Djurgården och Kvarnbacken, därtill 68 fruktträd på ospecificerad plats. Han levnadsminnen talas även om kordongträd som han lät sätta. Jag tolkar detta som fruktträd, planterade i Lilla trädgården; dessutom antar jag att de 125 (eller 70, alternativt 68) fruktträd som omnämns i annat sammanhang var

³⁷³ Se *Eriks minnen. II*. Opaginerad.

³⁷⁴ *Eriks minnen II*. [s. 25].

³⁷⁵ Se dels *Eriks minnen. II*. (Opaginerade sidor), dels XI. s. 7, 9. I den sistnämnda källan omnämns att han satte 125 lövträd (almar och lönnar) och 70 fruktträd. Eftersom denna källuppgift är något mera detaljerad än den förra är den sannolikt den mest tillförlitliga. Den överensstämmer också i princip med en liknande uppgift i ”Hovmarskalkens reparationsjournal”.

kronträd, främst eller enbart avsedda för Stora fruktträdgården. Kordongträden kan vara samma kordongträd som återfinns på fotografier från Lilla trädgården, tagna under decennierna närmast sekelskiftet 1900. Detta grundar jag bland annat på att Erik von Ehrenheim inte nämner något om kordongträdens öde och att dessa alltså till skillnad från de andra träden kan ha klarat sig bra. Vi får inte veta några detaljer kring Lilla trädgården, men förutom kordongträden lät han sätta ”mycket mera”, däribland krusbärsbuskar från Espelunda.

Erik von Ehrenheims åtgärd att namnge fruktträden med ”etikettstolpar” eller ”etikettkäppar” rönt kritik från ”alla grannarna och alla gäster”, som hånade tilltaget, och menade att han hade förvandlat fruktodlingen till en kyrkogård. Varje träd hade fått en pinne med en sortnamnsetikett av plåt.³⁷⁶

Fruktträden i både Lilla och Stora trädgården lät han en direktör Nyberger beskära, vilket var en åtgärd som enligt Erik von Ehrenheim inte tidigare förekommit vid Grönsö. Beskärningsarbetet tog Nyberger över en vecka.³⁷⁷

Biträdd av Nyberger upprättade Erik två plankartor över de två fruktträdgårdarna, varvid fullständiga förteckningar över samtliga träd sortnamn gjordes. Även prydnadsbuskarna skall ha förtecknats. Erik tvivlade själv på detta arbete, och menade att han ju aldrig varit någon pomolog.³⁷⁸ Förutom direktör Nyberger kom även trädgårdsdirektör Erik Lindgren under samma säsong, men Erik omnämnde helt kort besöket av dessa ”trädgårdsherrar”, som besökt dem några dagar, och beskrev inte närmare vad Erik Lindgren uträttade vid besöket.³⁷⁹

Längs tillfartsvägen mot Grönsö, i höjd med Kvarnbacken, lät Erik von Ehrenheim plantera (eller planterade själv) almar. Han kallar detta för alm-alléen, men det bör rätteligen kallas en trädrad eftersom planteringen skall ha varit en enda rad av almar på höger hand i riktning mot Grönsö. 1905, då han skrev boken där denna anteckning finns, kunde han summera och

---

³⁷⁶ Se *Eriks minnen. II.*, opaginerade sidor; *XI.* s. 7.

³⁷⁷ Beskärningen förefaller ha utförts under vintersäsongen 1879–1880. Det är anmärkningsvärt om Eriks uppgift att Grönsö fruktträd inte beskurits förrän omkring 1880 är riktig. Hade de alltså lämnats för fri växt innan dess? Han uttrycker i en uppgiften att *Fruktträden i båda trädgårdarne ”skuros” för första gången af sakkunnig ”Direktör”*. (*XI.* s. 7.). I en annan uppgift (*Eriks minnen II.* opaginerad) står att *Fruktträden ”beskuros” nu af en Direktör Nyberger; ngn. beskärning hade förut aldrig kommit i fråga vid Grönsö*. Se även *XIII.* s. 25. De nämnda plankartorna har tyvärr inte återfunnits, de hade kunnat visa sortimentet före Alice von Ehrenheims tid.

³⁷⁸ *Eriks minnen. II.* Opaginerade sidor; *XI.* s. 7.

³⁷⁹ *Eriks minnen. II.* Opaginerade sidor, samt *XIII.* s. 25.

meddela att den växt bra men långsamt. Almarna fanns länge kvar, men avverkades under relativt sent 1900-tal, troligen 1980-talet.³⁸⁰

Förutom dessa almar lät Erik von Ehrenheim plantera lövträd i Djurgården – alm och lönn – för att dessa skulle bli en ”park”. Uppgifterna om trädens antal går isär mellan olika uppgifter. Förutom de ovan nämnda divergerande uppgifterna talas det i en anteckning om 68 stycken lövträd i Löv-djurgården, fördelade på sluttningen mot stallet och området ner mot statbacken. Erik kunde år 1905 konstatera att träden åt stallet hade utvecklats till en alltför tät lövdunge, medan de andra inte hade varit honom till någon glädje alls. Samtliga av dessa hade dött.³⁸¹ De 125 lövträden (lönn och alm) som han planterat i främre Djurgården i syfte att skapa en park hade enligt honom misslyckats på grund av att där var ”björkjord” som var oduglig för ädlare träd.³⁸² De olika sifferuppgifterna beror troligen på sammanblandning med uppgifter om antalet fruktträd under samma period. Idén att jorden var alltför dålig kan vara en misstolkning från Erik von Ehrenheims sida. Ädla lövträd av skilda slag, däribland bok, växer och självförökar sig nu i området.

Erik von Ehrenheim uppskattade högt de stora parkträden vid Grönsö. I avsnittet ”Det kvardröjande 1700-talet” exemplifieras detta. Då han skrev i avslappnade och nöjda termer om ”sitt” Grönsö och parken kretsade det flera gånger kring de stora parkträden. Han var också mycket nöjd med Grönsös många höga (pyramid)popplar som förr, ännu mera än nu, karakteriserade parkens trädskikt och gav dynamik åt silhuetten. Vid ett besök på ”Helsans Helsobrunn” i Helsingborg noterade han nöjt att hans popplar vid Grönsö var synnerligen välväxta i jämförelse:³⁸³ ”På planen framför stå der två usla små popplar, som se löjliga ut då jag tänker på alla mina höga granna popplar hemma på Grönsö!”.

Anordningar i växthusen

Några av Erik von Ehreneheim praktiska åtgärder koncentrerades till växthusen, för att använda ett samlingsnamn på de hus som hade minst en vägg av glas för odling av värmekrävande växter. Full klarhet i Grönsös olika glasade hus har inte uppnåtts trots källstudier. Visa oklarheter råder rörande antal, utseende, exakt läge och funktion. För en närmare beskrivning av de uppgifter som finns, se bilagan om växthus- och orangeribyggnader.

En summering visar, att flera glasade byggnader under olika tider har haft en eller flera funktioner. Detta kan ha bidragit till de många olika

---

³⁸⁰ Om almarnas borttagande: muntlig uppgift Carl Gustaf von Ehrenheim maj 2007.

³⁸¹ *Eriks minnen*. Opaginerade sidor.

³⁸² XI. s. 7.

³⁸³ XVII. s. 97

benämningar som använts. Det står klart att man haft glasade hus för ömtåliga växter på minst fyra platser, alla i närheten av Lilla trädgården. Ett växthus stod i Erik von Ehrenheims barndom på snedden på udden vid det senare tillkomna Hornöbadhusets plats, och var förbundet med trädgårdsmästarebostaden via ett plank. Detta växthus förfaller vara den byggnad som i källmaterialet kallas "lilla" växthuset. I trädgårdsmästarebostaden fanns en glasad frontdel, som synes ha kallats omväxlande för orangeri och växthus. Jämte trädgårdsmästarebostaden fanns sedan länge ett växthus som med allra största sannolikhet var det så kallade persikohuset, som uppförts av hovmarskalken omkring 1840. Detta finns exteriört dokumenterat på fotografi och revs vid 1900-talets mitt. Bortom detta växthus stod ytterligare en växthusbyggnad, som kan ha skiftat utseende och nyuppförts under 1800-talets slut, men som åtminstone under 1900-talet såg ut som den gör på Grönsöös fotodokumentation. Den har på samtliga foton och så långt man nu kan minnas varit en typisk vinkast med starkt lutande front.

I två växthus, dels persikohuset, dels växthuset på udden, lät Erik von Ehrenheim år 1879 installera varmkålar i stället för de stora gröna kakelugnar som dithills hade använts för uppvärmningen. Växthuset i själva trädgårdsmästarebostället (nu "gula villan") behöll uppvärmning med kakelugn. Dålig papp på växthusen och persikohuset ersattes med tegeltak. Inredningen i växthuset på udden gjordes om, så att två personer fick rum att sitta där. Denna åtgärd blev uppskattad.

I växthuset i trädgårdsmästarebostaden (nuvarande Gula villan), fanns arvet efter Hovmarskalken i form av stora lagerträd, "rosenlagrar (lorliér de rose)" [= *Nerium oleander* L., min anm.], rododendron, kamelior och andra växter. Här fanns också buskar med gula blommor som Erik säger sig ha vurnat för, och med dem avser han sannolikt en *Acacia*-art, ofta kallad "mimosa".³⁸⁴ Dessa var för Erik länken rakt ned i det som han 1905 inom citationstecken kallade för "Hovmarskalkens tid". Just dessa baljor hade utgjort trädgårdsmästarens förtvivlan på grund av storleken. Att baxa dem ut och in ur växthuset (orangeriet?) var mödosamt, och de skall ha varit lika stora som mullbärsträden.³⁸⁵

Att dessa krukade skönheter successivt dog bort berodde enligt Erik på trädgårdsmästarens likgiltighet.³⁸⁶ Trädgårdsmästaren var Gustaf Manheij.

³⁸⁴ *Eriks minnen*. Opaginerade sidor; XI. s. 5, 7.

³⁸⁵ Hur stora dessa mullbärsträd var framgår inte, men av sammanhanget att döma var de välväxta.

³⁸⁶ *Eriks minnen*. II. opaginerade sidor.

Vinterträdgård inomhus och sittplatser på terrasserna

Sällan talade Erik von Ehrenheim om sina projekt i estetiska termer. Snarare hade åtgärderna, såsom inledningsvis nämndes, en funktionell grund, där han ordnade saker och ting efter behov och trevnad. Men undantag fanns; när systemen Ulla von Ehrenheim och han bildat hushåll hösten 1879 startade han samma vinter med att göra om i den så kallade Billiardgången och "tamburen". Tamburen tjänade då främst som just tambur, med klädhängare och vedlårar. Vedlårarna och tre fönster togs bort, och därefter lät Erik von Ehrenheim tillverka en lång "murgrönslåda" som löpte längs ena väggen i tamburen. Murgrönan trivdes och klädde så småningom rummet. Han kallar den "Vinterträdgården". Erik von Ehrenheim var nöjd och menade att han förvandlat tamburen till ett slags galleri. Han påpekade också att detta helt och hållet var hans egen skapelse. Inför systemens bröllop i januari 1885 lät Erik en fotograf ta fotografier av Grönsöö, som fram till och med giftermålet hade varit hans och Ullas gemensamma liv och referens. Detta minnesalbum blev hans bröllopspresent till systemen.

Erik von Ehrenheims anordning med murgröna.

På så vis kunde han som en sista åtgärd inför bröllopet värna om deras gemensamma minnen av det bästa av Grönsöö. Murgrönsväggen var ett av

motiven i albumet. Erik tyckte själv att hans projekt blev ”utmärkt vackert”.³⁸⁷ En annan ombonad miljö ordnade Erik von Ehrenheim bara några meter ut från murgrönan, fast på utsidan av huvudbyggnaden. Sammantaget blev det en avsevärd skillnad på både insidan och utsidan av sjösidans fasad. I bägge fallen var syftet att få en ombonad och trevlig miljö med funktion och vackert arrangemang samtidigt. Terrasserna hade länge varit en medelpunkt i Grönsöös umgängesliv, men kanske då främst den översta terrassen, det vill säga den grusade planen kring huvudbyggnaden. För åren 1879–80 anges i ”Hovmarskalkens reparationsjournal” att två terrasser ordnats. Med två terrasser avsågs knappast två nya terrassplan, utan två sittplatser i vardera änden av ett dittills svårtillgängligt terrassplan.

Erik von Ehrenheim ordnade och tillgängliggjorde dels den så kallade ”frukost-terrassen” – på terrassplan nummer två uppifrån huvudbyggnaden räknat, dels ”den deremot svarande för symetriens skull”. Jag tolkar alltså hans beskrivning som att han med ”frukostterrassen” avser den *sittplats* som återfinns på det aktuella terrassplanets södra ände. Med den ”deremot svarande [terrassen]” avses platsen som finns i terrassplanets norra ände. Terrassen i sig självt var redan befintlig i den meningen att den var urskiljbar som en slags våning i det terrasserade området ner mot Mälaren. Han skrev att man före hans åtgärder inte kunde komma ner på den så kallade andra terrassen, och att han anordnade den. Han omnämner detta projekt i ett par, något olika, versioner i sina levnadsminnen.³⁸⁸

Förändringarna utfördes vintertid, vilket alltså bör ha varit vintern 1879–80. Mellan det översta planet (huvudbyggnadens plan, terrass nummer ett) och terrass nummer två och därefter terrass nummer tre fanns uppenbarligen inga trappor, åtminstone inga fungerande. Erik von Ehrenheim lät göra sammanlagt fyra [trä]trappor mellan dessa, sannolikt motsvarande de trapplägen som är idag, fördelade på två trappor mellan varje plan. Han beskrev att man innan dess inte kunde komma ner på den andra terrassen och att den var helt otillgänglig. Växtligheten mellan träden bestod då av blåklockor (sannolikt knölklocka, *Campanula rapunculoides* L. min anm.) i ett enligt Erik von Ehrenheim synnerligen dåligt och magert gräs. I en version säger han att det var ett sluttande plan med gräs, ogräs och ”*kejsarkronor*”.³⁸⁹

---

³⁸⁷ *Eriks minnen. II*, opaginerade sidor.; XI. s. 11. Det är Erik som skriver citationstecknen kring ”Vinterträdgården”.

³⁸⁸ Se XI. s. 13 samt *Eriks minnen. II*, opaginerade sidor.

³⁸⁹ Citationstecknen kring ”*kejsarkronor*” är Eriks egna, vilket antyder att han förstår att det knappast är arten kejsarkrona (*Fritillaria imperialis* L.) som finns här, utan en annan växt som i folkmun kallades kejsarkrona. Det kan ha varit brandlilja (*Lilium bulbiferum* L.) men ännu

Eftersom merparten av träden (huvudsakligen lönnar och en del lind och alm) på terrasserna i vår tid har bedömts som gamla, och i alla händelser planterade före Erik von Ehrenheims vuxna tid, så är det något oklart hur detta område faktiskt såg ut före hans projekt. Inte minst träden vid frukostterrassen är bevisligen (via fotodokumentation) planterade före Eriks iordningställande av platsen, och detta innebär att nivåerna inte kan ha förändrats annat än partiellt mellan befintliga parkträd och däremellan marginellt av honom. En ansenlig mängd dagsverken gick åt till projektet, se nedan. Vad var det som var så arbetskrävande? Det mest sannolika kanske är, att murar och träd var befintliga, men att all mark i anslutning till terrass nummer två var naturlig mark i form av en gräsbevuxen och kanske stenbemängd sluttning utan grusade gångar eller annan plan plats. Efter Erik von Ehrenheims omdaning blev det ett regelrätt, grusat terrassplan med jämn mark, sittplatser i bägge ändar, trappor och en skarpare sluttning ner till lägre plan.

Sällskap på Frukostterrassen. Alice och Erik von Ehrenheim närmast i bild till vänster. Foto ca 1910.

På frukostterrassen intogs ofta "tolf-frukosten" och efter Erik von Ehrenheims insatser blev denna terrass den mest omtyckta. Han lät för detta ända-

---

troligare i detta fall krolliljan, (*Lilium martagon* L.), som förvildat sig vid Grönsö. Brandliljan har aldrig setts i parken eller i dokumentation av Grönsö.

mål ”planera, sanda och plantera Caragana häcken”. Detta tolkas som att han planade ut, rensade och sandade den plana terrassytan och planterade den häck av häckkaragan (sibirisk ärtbuske, *Caragana arborescens* Lam.) som än idag växer och blommar i terrassens södra kortända.

Mela Anderberg, född 1860, tillsammans med unge Pehr von Ehrenheim på översta terrassen. Fotot är troligen taget sommaren 1891, året innan balustraden uppfördes. Grönsöo gårdsarkiv.

Balustraden med palmer i järnurnor. Foto omkring sekelskiftet 1900. Grönsöo gårdsarkiv.

De kontanta utgifterna för detta anordnande var ca 100 kronor, men därtill kom många dagsverken och stor arbetsinsats. Att göra i ordning denna terrass var ett exempel på de projekt som slog väl ut. Liksom vid anordnandet av murgrönslådan påpekade Erik von Ehrenheim att detta ”var helt och hållet min idé”.³⁹⁰ Långt senare, år 1892, tillkom balustraden av trä kring översta terrassen. Den rumsbildning som då uppkom var påtaglig. Det är inte klarlagt vems idé denna balustrad var. Den är noterad i ”Hofmarskalkens reparationsjournal” vid uppförandet, och återkommer senare vid flera tillfällen under 1900-talet i samband med restaurering och ommålning.

Övriga åtgärder, omkring 1883-1884

Under rubriken *1884. 29 år.* i levnadsminnena finns uppgiften att Erik von Ehrenheim satte upp ett duvslag åt de duvor han fått i present av flickorna Maria och Sifia Tamm. Duvslaget omnämns med en kostnadsuppgift (65.12) samma år i ”Hovmarskalkens reparationsjournal”. Detta placerades i det område nära den då igenfyllda stora dammen, som tidigare hade gjorts till promenadpark. Själva gångsystemet hade sannolikt lagts ut efter förslaget från Sven Lindh som gjorts 1869.

Bild av promenadparken med prydnadsväxter och duvslaget till vänster. Foto omkring sekelskiftet.

---

³⁹⁰ Se *Eriks minnen. II*, opaginerade sidor.

Duvslaget togs bort vid okänt tillfälle, men syns på fotografier från tiden omkring sekelskiftet 1900. Detta var en del av parken som inte träder fram i levnadsminnesskildringarna. Där anknyter Erik von Ehrenheim i stället till terrasserna. Duvslaget utgjorde ett undantag, kanske mest för att det var förknippat med flickorna Tamm och därför värt att notera som en social händelse och ett minne.

I övrigt var skogskultur i hans fokus vid denna tid. Detta år, eller året dessförinnan, hade han efter mycket motstånd lyckats övertala sin far om att anställa en skogsvaktare. I samband med detta rann Erik von Ehrenheims alla adverb nästan över av entusiasm. Han ägnade sig med *lifligt* intresse åt skogsfrågan, fadern gav honom *envist* motstånd i fråga om skogsvaktaren, och han var *ofantligt* road av själva skogsarbetet. Intresset närdes också av att driften inte alls rörde försäljningsfrågor utan att bygga upp nya bestånd. Fyra stora plantskolor skulle anläggas, sådd skulle ombesörjas och utplantering av de plantor som köpts skulle göras.³⁹¹

Ett projekt med förhinder

Ett av Erik von Ehrenheims projekt blev liggande för fåfot därför att fadern, statsrådet, motsatte sig idén. Sonen ville uppföra milstolpar av sten som skulle visa hur långt bort från Grönsöö man befann sig. Detta befanns i faderns ögon vara alltför pretentiöst, och stolparna blev med ett undantag liggande.³⁹² Det här var ett tydligt exempel på att Erik von Ehrenheim knappast var herre i sitt eget hus. Ägarens makt stod klar.

Ett fullt ut genomfört projekt i sten vid denna tid var däremot tre par grindstolpar, som var ämnade för grindarna vid Stångnäs, vid Färgsund och vid rågången [var?]. Senare flyttade Alice von Ehrenheim två par av de sammanlagt tre paren till trädgården.³⁹³ Möjligen är två av dessa de grindstolpar som idag står kvar strax utanför stora trädgårdens hörn mot Djurgården.

Ärlighet framför prestige i skildringarna

Åtgärderna som Erik von Ehrenheim vidtog i parken kan sammanfattas som ambitiösa men enligt honom själv aldrig grundade i någon djupare kunskap. Hans kommentarer kring resultaten visar nästan förvåning över att arrangemangen blev bra, och han visade tydligt hur stort värde han satte på andras positiva omdömen. Deras dom blev helt avgörande för hans egen inställning.

---

³⁹¹ XI, s. 23.

³⁹² *Eriks minnen. II*, opaginerade sidor.

³⁹³ *Eriks minnen. II*, opaginerade sidor.

I något fall gav han upp då han stötte på problem. Förnyelsen i fruktodlingen stannade av, eftersom hararna var mera kraftfulla än hans eget tålamod. Att han på detta sätt lät sig styras av några skadedjur indikerar, att han egentligen aldrig var särskilt intresserad av fruktodling, utan bara intresserad av att hålla stället i stånd. Här finns också förklaringen till att han efter giftermålet noterade Alice von Ehrenheims insats i fruktträdgården med ljus och tacksam blick.

För oss som vill veta något om Grönsöös utveckling är Erik von Ehrenheims beskrivningar av stort värde. Alla källor kan ifrågasättas, men Erik von Ehrenheims tydlighet och beskrivningar av både misslyckanden och lyckosamma projekt skiljer sig tydligt mot exempelvis David von Schulzenheim, som i de källor han efterlämnat om parkanläggningen aldrig uttalar sig i jag-form. Man står undrande inför det som von Schulzenheim beskriver i anläggningen, eftersom han är så knapphändig med information kring aktörerna. Erik von Ehrenheims mission var att ta varje tillfälle i akt att berätta om Grönsöö och bevara minnet; därför hänvisade han till och med läsaren i fråga om murgröneväggen till det särskilda fotografi han lät ta till systemns bröllop; detta för den som ville bilda sig en uppfattning om hur det hela tog sig ut.

Erik von Ehrenheim tycks helt ha saknat behovet av att dölja sina misslyckanden eller ens förstora sina egna positiva insatser. Han blottade utan tvekan tillkortakommanden och riktade gärna uppmärksamheten på den bättre lämpade hustrun i fråga om fruktodlingarna. Men tillfredsställelsen när han genomfört ett lyckat grepp på Grönsöö var också påtaglig. Arrangemangen och planteringarna på terrassen blev genom åren mycket omtyckta, och att på detta sätt ha förbättrat och bidragit till navet i Grönsöös sommarliv och umgänge var viktigt för honom. Här hade han motverkat den tidigare utveckling som han sört.

5.11 Förändring: reformer och "frivilliga" åtgärder under tvång

När Erik von Ehrenheims syster Ulla flyttade till Norge i samband med sitt giftermål i januari 1885, fattade Erik omedelbart beslutet att bryta upp från Grönsöö. Godset hade undergått stora förändringar, och nu skulle även själva tillvaron förändras. Erik hade sökt och också fått tjänst vid Nationalmuseum direkt efter bröllopet, och han skulle därmed bo huvudsakligen i Stockholm.

Uppgiften att finna en ny inspektör blev inte lätt. Under Eriks fem år som förvaltare vid Grönsöö hade en genomgripande omorganisation genomförts av egendomen, allt enligt Eriks plan och under hans ledning. I

detta avseende hade Erik haft den verkställande makten på sin fars gods. Alla gårdar på fastlandet som tillhörde Grönsö hade fått nya byggnader och gjorts till arrendegårdar. De hade förut varit del i hoveriet. Arrendena betalades uteslutande, och punktligt, i pengar. En arbetslättnad var det. "För alla dessa gårdar har man nu endast att skriva kvitton på arrendebeloppen", skrev Erik i ett brev till Patron C. Christiansen på Söderfors, för att få hjälp att finna den nye inspektorn.³⁹⁴

Men själva huvudgården Grönsö, omfattande ungefär 270 tunnland öppen åkerjord, var ännu inte nämnvärt förändrad. Erik beskrev hur en stor del av Grönsös ägor ännu var jungfrueliga, i den meningen att de aldrig varit satta under plog. Där fanns Katsviken, Ladugårdsviken, Trädgårdsängen, Maj- eller Mariahagen, Storängen, Lillängen och Helsingboängen. Alla var de hagbeten eller "naturliga ängar", belägna utmed Mälaren.³⁹⁵

Erik menade, att han med flit inte velat bryta marken eftersom han tyckte sig se ett värde i att ha dem som de var. Vari värdet bestod utvecklade inte Erik i brevet, men liksom en lockelse för en förnyelseinriktad inspektor presenterade han i sin ärlighet även dessa oförändrade marker. Inspektorns stora uppgift nu, påpekade Erik, skulle bli att få ekonomi och inkomstgivande skötsel vid huvudgården.³⁹⁶

De tre milen mellan Enköpings järnväg och Grönsö var kännbara som transportkostnad för mjölken, så Erik rekommenderade gödning och uppfödning av ungdjur som en framtida väg. Redan nu kunde Erik rapportera om åkrarnas goda avkastning, särskilt vete. Varje år hade de gödslats mycket rikligt med dels konstgödsel såsom superfosfat, dels så kallad "Stockholmsgödsel". Hagarna och ängarna var särskilt lämpade för kvigor och ungdjur, även fölungars, uppfödning.³⁹⁷

Här var alltså ett nytt system och en moderniseringsprocess, som den tilltänkte inspektorn förväntades fullfölja och verka i, och då med avseende på själva huvudgården Grönsö. Med tanke på de goda förutsättningar som fanns vid Grönsö borde det inte, menade Erik, bli svårt att få ekonomi på gården. Men den rätte mannen för uppgiften saknades alltså. Själv angav han två förklaringsgrunder till att han nu "tröttnat upp" och sökte ny inspektor.

Den ena var ju att hans syster och värdinna gift sig; den andra var, att han inte hade fria händer under sin fars ägo- och bestämmanderätt. I slutänden var han helt bunden till fadern.³⁹⁸

---

³⁹⁴ XXI:2. s. 13, 17.

³⁹⁵ XXI:2. s. 15.

³⁹⁶ XXI:2. s. 15.

³⁹⁷ XXI:2. s. 17.

³⁹⁸ XXI:2. s. 19.

Erik von Ehrenheim, som alltid brukade betona det gamla invanda - Grönsöös gamla trojänares inbegripna - som värdefullt, uttryckte sig i stressen och obehaget med en ovanlig och kritisk ton. Nu måste nya tag införas för att Grönsö alls skulle kunna drivas. Inga uppoffringar eller åtgärder skulle sparas i detta syfte, för vare sig folket eller familjen.³⁹⁹

Han hade andra gårdars hårdare modernisering för ögonen, och menade att den nye inspektorn borde vara erfaren och lugn för att klara det den förväntade uppgiften ute på Grönsö, ett "rensningsarbete med stadig, men ej hetsig hand!" För arbetet skulle han få 1500 kronor i årslön, fri bostad, fri ved och fritt fotogenlyse:⁴⁰⁰

Under årens lopp, min Farfars och Fars tid, hafva såsom på många gamla Herregårdar en del sjelfsväld och extra privilegier insmugit sig, så att arbetspersonalen, kanske nu dubbelt så stor, äter upp inkomsterna af de vackra hveteskördarne. Den gamla stammen, i många afseenden präktig, sträfvat dock att göra så litet som möjligt. Ett verkl. intensivt arbete sådant jag under min elev-tid sett såväl i WesterGötland (Gudhem), som i Skåne (Trolleholm) kan icke åstadkommas med denna arbetsstyrka. Ännu mindre ett så beundransvärdt arbete som jag sett allmänt i Danmark! Det är nu detta som måste ändras! Men dertill måste jag ha' en dansk eller åtminstone en skåning! För att nu friare kunna genomdrifva och omordna detta, kommer jag att nu upplösa mitt hushåll; intet Herrskapshushåll kommer att under 2 à 3 år nu vara på Grönsö. Mina Föräldrar synas t.o.m. vara beredda på att ej längre ha' gården till sommarnöje. Jag kommer endast att ha tvänne rum i Inspektorsflygeln till min disposition och önskar äta hos den nye Inspektorn. Jag har tagit mig plats såsom e. o. Amanuens vid NationalMuseum i Stockholm! Hitintills har jag haft Grönsö utan någon Inspektor; endast med en gammal envis och oduglig Rättare, som aldrig varit från gården, utan alltid "ätit Familjens bröd." Nu vill jag härifrån och önskar en genomgripande reform här värkställd af en fast och fullt erfaren dansk eller skåning. En person som kan vara fullt fri och oberoende både, så att säga; uppåt och nedåt. Jag är beroende af min Fader och måste ta' hänsyn till folket här som sett mig innan jag kunde "stå lull". En sådan ställning är svår och pinsam.

Erik uppmanade slutligen Patron Christiansen att föreslå och skriva till en person han ansåg var lämplig för uppdraget, och be denne komma ut till Grönsö. Om han och Erik kunde komma överens, skulle de tillsammans uppvakta Eriks far i Stockholm, och där lägga fram den gemensamma

---

³⁹⁹ XXI:2, s. 19ff.

⁴⁰⁰ XXI:2, s. 25, utdrag ur brevet s. 19ff.

planen. Patron Christiansen hörsammade Eriks bestämda förfrågan, och skickade en dansk tilltänkt inspektör till Enköping, där Erik mötte med släde. De for till Hugo Tamm på Fånöö för att diskutera upplägget.⁴⁰¹

Därefter presenterades följaktlig dansken och dennes idéer om metoderna för lantbruksdriften för statsrådet, som dock ogillade vad han hörde och såg. Statsrådet, som ytterst var den som bestämde och också hade bestämt lönesumman, ansåg enligt Eriks anteckningar att ”danskens reformer och uppträdande var hänsynslöst”.⁴⁰²

Det slutade med att mannen fick pengar för resa och besvär, men ingen tjänst. Statsrådet, biträdd av sin hustru Augusta, hade särskilt reagerat mot danskens våldsamhet i reformernas effekt mot det gamla folket vid Grönsöö. Nödlösningen blev att Erik, efter sin fars begäran, kvarstod som Grönsöös förvaltare fram till och med hösten 1885. Erik vantrivdes; i systemens ställe hade en släkting – Moster Amélie – inställt sig som värdinna. Men Erik ville annat. Statsrådet vände sig till samme Hugo Tamm, som då medverkade till att en inspektör Bergman tillträdde.⁴⁰³

Fruktodlingens välgörande inverkan

Erik von Ehrenheim hade noterat fruktodlingens välgörande inverkan på hustrun Alice:⁴⁰⁴

Med våren och ”vårbruket” börjar Alice också att arbeta i trädgården; hon gräfver och krattar och hon ”binder upp” med bast de unga fruktträderna. Hon leder och styr och regerar och ”grejar”. Det är fart i henne!

I går höll Alice ännu Kl. 8 på aftonen på med att själv arbeta i trädgården; hon gjorde själv sitt rosenland i ordning. Det är bra! Det håller hennes lifliga humör uppe och håller henne ungdomlig.

Alice von Ehrenheim framställs både till kroppen och själen som en i grunden stark människa i Eriks levnadsminnen. I skarp kontrast framstod därför den långa perioden efter sonen Gustafs födelse 8 mars 1893, då Alice varit mycket nära att dö. Hennes vanliga styrka hade varit borta i flera år, vilket påverkade familjen och hela tillvaron vid Grönsöö. När den värsta faran blåst över översköldes Erik av tacksamhet, främst för att deras barn inte stod moderlösa. På Grönsöös terrasser satt han och skrev brev den 28 maj 1895, medan alla fyra barnen lekte i sanden. Exakt ett år tidigare, och över ett år efter Gustafs födelse, hade han suttit i en trappa utanför Alices sjukrum

---

⁴⁰¹ XXI:2, s. 27, 29.

⁴⁰² XXI:2, s. 27, 29.

⁴⁰³ XXI:2, s. 27, 29.

⁴⁰⁴ VI Pehrs Saga. s. 49.

och inväntat dödsbeskedet som trots allt aldrig kom. Han önskade nu att barnen skulle ärva något av det som åtminstone förr hade karaktäriserat hustrun:⁴⁰⁵

Huru djupt och innerligt tacksam har jag ej känt mig denna eftermiddag ensam här på Grönsö med mina fyra småtingar i känslan av att de icke stå utan mor, äro moderlösa! – Hur innerligt ber jag ej Gud, att allt det allvarliga och sällsynt dugande och sunda hos Alice måtte få slå rot och växa till hos barnen; att dessa små måtte lära sig att själfva förtjena sitt bröd ”i sitt anlete svett”, och att jag må ega kraften som erfordras att dertill uppfostra dem och att gifva dem möjligheten att förtjena sitt bröd.

Erik syn på Alice som en allvarlig, sällsynt dugande och sund hustru och mor är vackert formulerad. Vad ansåg Alice å sin sida om sin make? Det berättar inga källor.

Alice hade mitt i den tunga perioden på något sätt upprätthållit sitt intresse för fruktodlingarna. Hon hade rönt stor framgång, och ryktet hade spridit sig i allt vidare kretsar. Säsongen 1897⁴⁰⁶ hade hon fått brev med en förfrågan från en Fru Bolin, som undrade om Alice vid Grönsö kunde ta emot kvinnliga elever, som följde en trädgårdsmästareutbildning och ”förut varit” hos Direktör Abelin. Detta skulle ske inom Fredrika Bremerförbundets ram. Erik von Ehrenheim menade, att anbudet var mycket smickrande, eftersom ”man ju känner hvilket stort anseende Abelin länge åtnjutit”. Ännu mera smickrande var anbudet, med tanke på att Fru Bolin mycket väl kände till att Alice skötte Grönsöös trädgårdar själf med hjälp av drängar, utan någon utexaminerad trädgårdsmästare.⁴⁰⁷

Alice hade alltså ensam och på ganska kort tid, som kvinna, fru och fyrabarnsmor, jämställts med direktör Abelin i tilltron till att kunna lära ut fruktodlingskonsten. Erik fortsatte i brevet: ”Alice förtjenar i sanning denna stora uppmuntran och Silfvermedaljen på Sthlms utställningen. Alice har en otrolig arbetsförmåga och arbets-lust!”

Hur det gick med de kvinnliga eleverna är dock okänt, i brevet nämnde Erik att projektet skulle vara svårt att genomföra med tanke på elevernas boende.

---

⁴⁰⁵ XXIII 1, 3, 5. Brev skrivet 28 maj 1895 till föräldrarna, avskrivet i levnadsminnena.

⁴⁰⁶ EvE anger att brevet som han skrivit av, saknade datum och årtal, men av innehållet slöt han sig till, att det borde ha varit skrivet 1897.

⁴⁰⁷ Brev, ursprungligen skrivet av EvE till föräldrarna, troligen 1897. Återgivet i XXIII BREV M.M. s. 37, 39.

5.12 Upplevelsen av det vanliga på en unik plats

I Erik von Ehrenheims minnen framträder landskapet och parken med vattnet, öarna, terrasserna och snäckhuset som ett sceneri. Parkanläggningen blev en underbar plats att utöva umgänge, lekar, spektakel och högläsning på. Samtidigt fanns en annan och lika påtaglig och uppskattad typ av användning. När Erik von Ehrenheim i sina levnadsminnen beskrev uteliv och den rekreativa användningen av parkanläggningen kretsade det ofta kring utpräglat enkla nöjen med minimal utrustning eller förberedelse. Det som gavs av terrängen, årstiden och naturens eget material var då det styrande. Ibland var det i stället de gamla och givna delarna av anläggningen såsom gårdens staket och dammar som barnen roade sig med. I följande avsnitt visas och diskuteras hur platsens utformning styrde och uppmuntrade till ytterst enkla nöjen för den ensamme eller för mindre sällskap, där barn i två generationer är framträdande användare.

Flera avsnitt i detta kapitel behandlar upplevelser vid Grönsö som är starkt platsanknutna i den bemärkelsen att unika delar av anläggningen står i fokus. Upplevelsen skulle inte gå att upprepa eller förnimmas någon annanstans. Ofta handlar det om den fysiska utformningen, särskilda vyer eller anlagda delar av parken. En del av dem har till och med fått särskilda namn, såsom Suckarnas gång och Drottning Christinas Lind. Andra förknippas med enskilda familjemedlemmar, såsom "Mammas holme" och "Farfars bänk". I denna rika och personligt associerade anläggning fanns också sådant som var ytterst allmänt förekommande och snarare årstidsbundet än platsbundet. Ändå är Erik von Ehrenheims skildringar av sådana inslag vid Grönsö lika levande och betydelseladdade som det specifika och platsanknutna. Det handlade om naturens vilda flora och fåglar, som försatte honom i en särskild stämning, ett slags jublande tacksamhet inför livet och inför Gud. När han gående vid Grönsö upplevde dessa naturens tecken tillsammans med sin äldste son förstärktes denna känsla ytterligare. Naturens enkla skönhet, förankrad och upplevd just vid Grönsö, slog an euforiska känslor. I kombinationen av hemmets närvaro och vårens tecken snuddade han vid själva Skapelsen, som annars kunde vara så svår att nå och förstå.

Erik von Ehrenheim var periodvis hårt ansatt av bekymmer, oro och nedsatt fysisk hälsa. Hans varma förhållande till naturens skönhet beskrevs inte i första hand som en läkande kraft vid sådana perioder. I stället försvann förmågan att njuta av omgivningen och stillheten. Förmågan att förnimma av Skapelsen rycktes undan. Det blev då en dubbel förlust, där njutning, skönhetsupplevelser och tacksamhetskänslor tonade bort. När bekymren började vika blev effekten den motsatta; när kropp, skäl och humör sakta

återhämtade sig, öppnades sinnena igen. Det blev dubbel läkning, när förmågan att glädjas över små botaniska fynd och andra årstidsmarkörer vidrörde ett stelnat sinne igen.⁴⁰⁸ Förhållandet till naturen och Gud var inte okomplicerat. Erik von Ehrenheim insåg att hans förhållande till Gud var olika i nöd och i glädje. Denna ojämnhet, eller brist på fasthet i tron, bekymrade honom. Han menade att hans sinnelag alltid varit sådant, att han i lyckliga stunder aldrig försummade att tacka och prisa Gud. Däremot avlägsnade sig Gud i hans nedstämda och förtvivlade stunder. Han undrade varför det var så svårt för honom att förlita sig på Gud, att åkalla honom, i nöd.⁴⁰⁹ I hans funderingar framträder tre delar som alla hade stor betydelse för hans sinnestämning. Dels var det vardagslivet med ekonomi, hälsa och familjeliv, dels upplevelsen av naturen, dels upplevelsen av Gud. Dessa tre var intimt förbundna med varandra. När han läste sina egna dagböcker, noterade han hur de innehöll religiösa betraktelser, trosbekännelser och vittnesmål om en "varm känsla för Gud i Naturen". Erik von Ehrenheim menade, att för den som enbart ville bygga sitt liv och världsuppfattning utifrån vad den rent yttre erfarenheter lär, återstod bara att erkänna livets meningslöshet. Utifrån den synen visade sig livet behärskat "af den mäst brutala Tillfällighet".

För Erik von Ehrenheim var tron på en personlig Gud, en personlig odödlighet och domen grundläggande. I sitt långa sökande efter en slags världsåskådning hade han tyckt sig stå nära vad som kanske skulle kunna kallas romantisk-platonsk idealism. Han hade påverkats starkt av Viktor Rydbergs dikter och religionshistoriska arbeten. I sitt sökande efter en religiös hållning hade han också alltid tagit del av framstående naturforskare och vetenskapsmäns världsåskådning. Carl von Linné var en av dem. Ett annat arbete, som intresserat honom mycket som pojke, var den danske naturforskaren Hans Kristian Ørstedes verk *Aanden i Naturen*. Där presenterade Ørsted sin syn på världen. Den som hade satt detta arbete i Erik von Ehrenheims händer var "Mormor Kjerstin", hon som också hade introducerat honom i botanikens hemligheter. De ord som hade inverkat allra mest på Erik von Ehrenheim kom dock vare sig från Linné eller Ørsted, utan från Pasteur som av Erik von Ehrenheim beskrevs som den tidens "störste". Erik von Ehrenheim citerade Pasteurs ord som handlade om varje människas två sfärer, den ena byggd på kritiskt tänkande, den andra byggd på känslor. Nedan återges Erik von Ehrenheims citat. Det är vid en

---

⁴⁰⁸ "Pehrs Saga" II, s. 17 och 22f.

⁴⁰⁹ "Pysens Saga" s. 55.

genomläsning lätt att inse, varför han kände sig så personligen träffad och tagen av dessa ord:⁴¹⁰

”I en hvar af oss finnes det två människor, forskaren, som kritiskt har gjort rent bord, och på erfarenhetens, experimentens, väg vill lyfta sig till kunskap om naturen; och känslomänniskan, hjärtemänniskan, som begråter sitt barns död och tyvärr icke kan bevisa, att han skall få återse det, men som tror och hoppas, och icke vill dö bort och – multna. Detta är två alldeles olika sphaerer, ve den, som i det mänskliga vetandets så ofullkomliga tillstånd vill låta dessa sphaerer influera på varandra”.

Pasteur.

Erik von Ehrenheim djupa tro medförde att hans levnadsminnen ofta cirklade kring frågor relaterade till ansvar, allvar och tro.⁴¹¹ I sökandet efter en djupare livskänsla närmade han sig ibland det mera bildliga och snuddade vid idén om paradiset. Här var naturen, sådan den uppträdde på Grönsö, bryggan. Den tid på året som var honom kärast var gullviveblomningens tid, där gullvivorna följdes av häggblom, liljekonvaljer och fruktträdsblom. När sinneslugnet lagt sig efter en bekymmersam period, och kontakten med omgivningens skönhet återupprättats, infann sig en känsla från forna dagar. När det sköna ur livet och ur Skapelsen liksom möttes och rusade genom ådrorna anade han hur skön själva Källan – Det evigt klara! – måste vara!⁴¹²

Vårtecknen

I sina beskrivningar av Grönsöös vilda vårflor berättade Erik von Ehrenheim ibland om den betydelse de hade. Den 24 april 1897 noterades blåsippor i ängsallén och mängder av vitsippor i Djurgården. Förutom de blå blåsipporna uppträdde en rödaktig form av arten – ”de vanliga starkt röda blåsipporna”⁴¹³ – i ”tegelbackarna vid groparna innan man kommer till Tegelsundet”.

---

⁴¹⁰ ”*Pysens Saga*” s. 181-191.

⁴¹¹ Ett av många exempel i ett brev skrivet 28 maj 1895 till föräldrarna, avskrivet i *XXIII*. s. 1, 3, 5.

⁴¹² ”*Pehrs Saga*” II, s. 17 och 22f.

⁴¹³ En promenad företagen på dagen 110 år senare, den 23 april 2007, förbi de ännu synliga tegelgroparna ner till Tegelsundet, visade en viss diversitet i blåsippornas färger. Bland annat påträffades exemplar som slog i rött; dessa torde kallas rödlila. Denna färgspridning är dock ej anmärkningsvärd i jämförelse med den diversitet som påträffas vid andra ställen; exempelvis uppvisar blåsipporna vid Ultunaåsen utanför Uppsala en stor naturlig

Gagea lutea (*Gagea lutea* (L.) Ker Gawl, vårlök) växte på ängarna i stora diket och vid "källan" vid Barnens Holme. Bakom Tettas stuga noterade Erik von Ehrenheim "*Corydalis fabacea*" (smånunneört, numera med namnet *Corydalis intermedia* (L.) Mérat).⁴¹⁴

På höjden i Bytomten förväntades enligt Erik von Ehrenheims noteringar "Pulsatillan" (*Pulsatilla vulgaris* Mill., backsippa) komma lite senare, men än (den 24 april) var det för tidigt.⁴¹⁵ "Pulsatillan" var statsrådets egen favorit – Erik von Ehrenheim uttryckte denna privata lilla förtjusning i familjära ordalag: "Pappas älsklingsblomma" var det, medan hans egen favorit alltid varit gullvivan.⁴¹⁶ Stararna boade i de gamla hästkastanjerna och i Skogsdjurgården kuttrade duvorna.⁴¹⁷

Vi kan notera att både statsrådet och sonen skall ha haft så anspråkslösa växter som favoriter. De levde i en värld där exotiska växter inte var dem främmande, och möjligheter saknades inte för avancerad odling och sköna rariteter. Ändå var statsrådets preferenser i florans värld, så som de framträder i sonens levnadsminnen, av verkligt robust slag. Den håriga backsippan nämndes här ovan, och i ett annat avsnitt berördes hur han älskat liguster, som i själva verket sannolikt klasespiréa, en art som är så anspråkslös att den uppträder i massor om den inte hejdas.⁴¹⁸ Erik von Ehrenheims gullvivor fick möjligen konkurrens av en annan och ännu tidigare vårbloommande art, tibasten, som han sett i Helsingborg och ville plantera vid Grönsö.⁴¹⁹ Tibasten är den enda växt som omnämns i levnadsminnena så som tydligt initierad av Erik von Ehrenheim utan påverkan av andra eller av vad som tidigare funnits vid Grönsö.⁴²⁰

---

färgdiversitet med blåsippor i färger från mörkt blå till rent rosa. Alldeles intill Grönsös tegelgropar påträffades denna gång inga blåsippor alls, antagligen till följd av ändrade mark- och ljusförhållanden. Vad EvE avsåg med ängsallén är oklart, sannolikt var det allén mellan Stora fruktträdgården och Stallängen. Där växer idag inga mängder av blåsippor, vilket det då skall ha gjort 1897.

⁴¹⁴ Smånunneört har inte återfunnits vid Grönsö. Idag växer däremot sloknunneört *Corydalis pumila* (Host) Rchb. Spridd i parken, bland annat nära platsen för Tettas stuga. Sloknunneört är generellt inte vanlig i Sverige, men i trakterna kring Grönsö förekommer den förhållandevis ofta. Möjligen förväxlades denna art med smånunneörten.

⁴¹⁵ Backsippan växer enligt familjen von Ehrenheim ännu på platsen.

⁴¹⁶ Gullvivor växer i stora delar av Grönsö park idag, främst i det nordvästra området av terrasserna, som endast klipps extensivt.

⁴¹⁷ VI. Pehrs Saga. s. 49.

⁴¹⁸ Se avsnittet "Odlingar vid det äldre Grönsö".

⁴¹⁹ I XVII., s. 97 beskrev E.v.E mötet med tibasten, som sannolikt avsåg vildarten: *Jag har hittat Daphnisbusken här, som jag aldrig sett förut. Den skall nu inplanteras vid Grönsö på min begäran!*

⁴²⁰ Tibast har inte påträffats i parken eller i dess närhet. Möjligen tänkte sig EvE att den skulle ingå i vildfloran i Grönsös ytterkant.

Kring påsktid hade både fåglar, vilda och odlade växter anlant. I ett brev till föräldrarna avlade han en rapport från Grönsö, en ögonblicksbild av vad som pågick just vid denna tid, skrivet påsken 1908. Brevet är särskilt positivt färgat av att utarrenderingstiden 1903–1908 på Grönsö var till ända. Erik von Ehrenheim var tillbaka på Grönsös mark, hörde kyrkklockors klang över nejden och insöp våren. Åkerns späda grönska liknades vid en engelsk gräsmatta. Han vandrade i naturens och jordbrukets park, och sonen hade han med sig. Nu fattades ingenting.⁴²¹

Älskade föräldrar!

Flera vårblommor äro utslagna. Blåsippor i stora buketter i Djurgården och Hönsbacken; hvitsippor vid gamla Iskällaren; Tussilago Farfara på dikesrenarna å stall och mellanängen; Bellis⁴²² i Parterren och rätt ymnigt bakom Flygeln; stora massor af Snödroppar,⁴²³ gula och blåa knippor af Crocus⁴²⁴ utmed stora huset; perlhyacinter⁴²⁵ på gafveln utanför Flygeln; Pulmonaria officinalis⁴²⁶ vid Tettas stuga och massor af dessa solvarma Guldvifvor vid ”Tegelgroparna” vid Tegelsundet o. s. v. Isen är landlös. Pehr kastade stenar fran Lusthusbryggan långt ut på isen och gick det öfverallt hål, så att vattnet blef klart och plumsade upp. Vid ”Sanct Gotthard”, grundet, är det öppet och vid Gamla Hvarfvet i Tegelsundet. De kära, kära Stararna hvisslar i de gamla kastanjerna; sädesärlorna hvippade här och hvar i åkrarna;

---

⁴²¹ (Ur odaterat brev, skrivet i anslutning till påskhelgen, sannolikt 1908. Avskrivet av E.v.E i XXII. s. 242.

⁴²² Bellis (tusensköna) har inte återfunnits på parterren eller terrasserna 2008 men skall fram till nyligen enligt Carl Gustaf von Ehrenheim ha funnits i enkelblommande form i gräsmatta.

⁴²³ Snödroppar växer fortfarande vid huvudbyggnaden men det är osäkert om dessa är ättlingar av 1908 års lökar. På andra ställen i parken, särskilt i sjönära lägen, växer både den enkla och den fyllda varianten av snödroppe i massor. Deras blommor kan räknas i tusental.

⁴²⁴ Krokusar har planterats under 1900-talet i olika omgångar och deras historia är inte möjlig att reda ut, se inventeringen i bilaga.

⁴²⁵ Pärhyacinter av flera slag växer sedan gammalt utanför flygelns gavel, bland annat *Muscari botryoides*.

⁴²⁶ Den av E.v.E nämnda ’Pulmonaria officinalis’ avsåg sannolikt inte den sydliga arten *Pulmonaria officinalis* L. (fläcklungört), utan *Pulmonaria obscura* Dumort. (lungört). Fläcklungörten upptäcktes inte i Sverige förrän i slutet av 1800-talet. I äldre svensk litteratur används namnet ’Pulmonaria officinalis’ för arten lungört, alltså *P. obscura* Dumort., vilken idag växer sparsamt i Grönsö park, bland annat i närheten av platsen för Tettas stuga.

massor af de "lätsinniga" lärkorna "drillade i skyn". Svanorna ha "ruggat" och kvarlämnat stora glänsande hvita fjädrar, som glänsa i solen, men icke såg jag till svanor; höstsåden lyser så vackert grönt, som en Engelsk gräsmatta i en park.

På Långfredagens morgon lyssnade jag till kyrkklockorna från alla de 3 kyrkorna: Arnön, KungsHusby och Thorsvy. Detta är för den ljufvaste musik jag vet; den allra käraste och härligaste musik som finnes! stämmande mitt sinne till lof och pris, tacksägelse och bön, och af ett underbart rent lugnande inflytande på mig. "Jordens oro viker".

Erik von Ehrenheim hade en stor personlig tillgång i sin förmåga att uppfatta och uppskatta årstidstecken och den vilda florans symbolik och skönhet. Erik uttryckte sig ofta i starkt värderande termer och sorterade mycket av sitt liv i lyckliga och olyckliga perioder. Han klär sitt liv i ord som "sorgligt" och "lycklig". I naturupplevelserna på Grönsö blandas upprymd glädje med ödmjukhet och tacksamhet i en sällsamt skön förening.

En person som så hängivet har förmågan att glädjas åt det som kommer upp ur marken utan hans eller hennes egen påverkan saknar möjligen behovet av att själv skapa. Varför skulle han kämpa med svårodlade liljor eller kinkiga irisar när marken kring Grönsö gav i överflöd? Både hans estetiska uppfattning och hans botaniska kunskaper kanaliserades effektivt hos den vilda floran. Aldrig ens skymtar i levnadsminnena någon idé att pröva en ovanlig växt för nyhetsvärdets eller exklusivitets skull. Någon nyfikenhet på att själv pröva svårodlade exklusiviteter låg antagligen inte för honom. Om den gjorde det, måste han i så fall ha förbigått detta helt i levnadsminnena.

De vilda växternas starka budbäraregenskaper under våren och den annalkande sommaren påverkade Erik von Ehrenheim på ett sätt som de odlade växterna inte kunde. De vilda växterna kom vare sig man såg dem eller inte, oberoende av insats, uppskattning och odlingskunskap. I detta bar de en symbolism, en väckelse och påminnelse om Livet, som var så mycket mera betydelsefull än bara blomman i sig självt.

Räckvidden större än den geografiska gränsen

En annan stark upplevelse hos den vuxne Erik von Ehrenheim var kyrkklockors klang som hördes ända till Grönsö. Kyrkorna sände sin särskilda och bekanta hälsning. Igenkänningen av dessa förefaller ha varit en lika stark och platsrelaterad upplevelse som någonsin parkens egen

utformning och innehåll.⁴²⁷ Det visar, att upplevelserna och den geografiska räckvidden hos Grönsöös park och trädgård inte bara bestämdes av vyerna över vatten och horisont, utan också av klockklang som ljud från kilometers avstånd.

5.13 Kunskap som grund för användning och upplevelse

I avsnittet ”Det enkla och det av naturen givna” presenteras upplevelser vid Grönsöö som baserades på den vilda floran och andra naturfenomen. Vare sig fåglarna eller växterna som nämns där var rariteter eller märkliga på något sätt, tvärt om var det deras pålitliga återkomst och tydliga roll som årstidmarkörer som var viktigt. Grönsöös park och omgivning var med sina gamla träd och olika terrängförhållanden en reservoar för en mängd olika små invånare och örter. Det okomplicerade hade en bra grogrund vid Grönsöö och fanns att uppleva för alla som hade ett någorlunda öppet sinne.

Utöver detta användes parken och de närmaste omgivningarna också för mera avancerade sysselsättningar som krävde en viss grundläggande kunskap för att utövas. Ett exempel är de otaliga teaterstycken och deklamationer som uppfördes vid terrasserna, och som presenteras i avsnittet ”Utflykter, sällskap och umgänge i det fria”. Men även dessa sällskapsformer spände över en bredare grupp av människor, där i princip alla åldrar utom de alla minsta förväntades bidra och delta. Den kunskapen var utbredd i denna samhällsklass och förvånande knappast någon. Personligen hade Erik von Ehrenheim högt uppskattade intressen där han ensam stod för specialkunskap utöver det vanliga. Bägge intressena utövades med fördel vid Grönsöö, men också långt bort från hemmet. Det var dels botaniska iakttagelser, dels skicklighet i sadeln och framför allt på kuskbocken.

Invigaren i botanik

För Erik von Ehrenheim och hans syster Ulla fanns i släkten en person som särskilt invigde dem i botanikens sfär. Det var ”Mormor Kerstin” (1793–1877), som inte var deras mormor utan deras mors faster. Hon hade läshuvud och ansågs, liksom hennes goda vän Fredrika Bremer, vara före sin tid. Med värme skildras Mormor Kerstin och hennes äldre syster, ”Mormor Eva” (1787–1862) i Erik von Ehrenheims levnadsminnen.

Systrarna var bäge ogifta, men var i övrigt varandras motsatser i nästan allt. Mormor Eva var skicklig hushållerska och ”gammaldags”. Hon ogillade

---

⁴²⁷ Ur brev, odaterat men skrivet i anslutning till påskhelgen, sannolikt 1908, skrivet av Erik till föräldrarna och avskrivet av Erik i XXII, s. 242, 244, 246.

moderna uppfinningar såsom åskledare och ångbåtar, och menade att "Vår Herre kunde väl få ha någonting för sig"! Esaias Tegnér var hennes favoritskald. Mormor Evas minne vårdades i familjen med stor tacksamhet och beundran. Hennes syster Kerstin var av en annan natur. Hon beskrivs som helt opraktisk i hushållet, hon bara "läste och läste". Hennes bildningstörst var stor, och för sitt nöjes skull studerade hon bland annat historia, botanik och kemi. Kerstin hade till och med laborerat under en sommar på greve (Hans Gabriel) Trolle Wachtmeisters Ågerup, tillsammans med honom och (Jöns Jacob) Berzelius.⁴²⁸

Botaniken roade Mormor Kjerstin mycket, och hon kunde mycket mera än de 200 växter som Erik von Ehrenheims egna döttrar sedermera fick lära sig i Brummerska skolan. När hon om somrarna gick ut på sin vanliga middagspromenad vid Grönsöo brukade hon ta Erik och Ulla von Ehrenheim med sig för att lära dem namnen på blommor de passerade. Dessutom försökte hon inviga dem i blommornas kärleksliv. "Det var ganska underbart", mindes Erik von Ehrenheim.⁴²⁹

Noggrann beskrivning utanför hemmets gränser

Botanikintresset höll i sig som en del av Erik von Ehrenheims allmänbildning. Studiet av växter roade honom, men det finns en skillnad i det sätt han beskriver växterna på, beroende på var dessa, eller snarare var han själv, befann sig. De botaniska närstudierna av vilda växter är flyktigt beskrivna i levnadsminnena så länge växterna noterades på Grönsöo. Det berodde anser jag, inte på att Erik von Ehrenheim inte skulle ha fäst stor vikt vid dem; snarare var det just på grund av deras stora betydelse som han i stället nämnde dem som ett sätt att känna tacksamhet, närhet till naturen, Gud och till hemmet. När han rörde sig utanför hemmet fäste han däremot registrerande ögon på de enskilda växtindividerna och observerade deras karaktärer. Kungsängsliljorna på Kungsängen i Uppsala var en given botanisk attraktion. Hans farfar, hovmarskalken, köpte enligt växtlistorna lökar av kungsängsliljor till Grönsöo, men deras fortlevnad vet vi inget om. Det är vid Kungsängen som Erik von Ehrenheim bekantade sig med den underliga, rutiga blomman:⁴³⁰

Kungs-ängs-liljorna förekommo på min student- och Ultuna-tid allmännare än nu. Rikast vid Kungsängstull utmed ån, på båda sidor om ån, ända till bortom Kungsängens, utgård under Ultuna. Att de förekommo ända bortåt Danmark kan väl synas öfverdrifvet, men jag har tagit enstaka exemplar ända

---

⁴²⁸ V. s. 264.

⁴²⁹ V. s. 264.

⁴³⁰ IX. s. 79f

bortåt Danmarks kyrka och Linnés Hammarby. Hvad färg som uppgifves i Floran är mig obekant; rödbruna eller – gredelina?

I Erik von Ehrenheims sätt att registrera och skildra växter kan följande noteras. Som nämnts är beskrivningarna som flyktigast när växterna betyder som mest. Dessutom är de vilda växterna överlag mera detaljerat beskrivna än kulturväxter. Men även när det gäller kulturväxterna finns en skillnad i detaljeringsgrad. Med några undantag beskrevs alla de odlade växterna vid Grönsö tämligen flyktigt och ofta uppräddade efter varandra i uppräknningar, medan landskap och kulturväxter i Italien gavs en rikare beskrivning. Undantagen vid Grönsö gäller ett par fall där växternas arttillhörighet fått Erik von Ehrenheim att fundera kring deras utseende för att om möjligt reda ut artbegreppen. Se exempelvis ”Frangula”-träden avsnittet om de äldre odlingarna vid Grönsö.

Sportens tjusning och glädje

Även om Erik von Ehrenheim själv menade att bokläsning var hans mest omtyckta sysselsättning, så fick han i kamratkretsen ett rykte om sig att vara skicklig i flera fysiska aktiviteter.⁴³¹ Detta står i kontrast till hans vanligtvis så reflekterande och akademiska person.

I sina levnadsminnen var Erik nästan aldrig skrytsam; tvärtom är tillkortakommanden och tvivel väl synliga i dem. Men den omtalade glädjen som han eftersträvade var tydligt kopplad till tjusningen av att behärska teknik och kraft i olika sportsliga sammanhang. Han beskrev utan omsvep sin skicklighet i simning, dykning, spannkörning och ridning. Intresset för hästar hade börjat tidigt, och i simningen och dykningen var han ”urstyf”.⁴³²

Grönsö erbjöd oändliga utmaningar i simning; långsim till ön Kråkan var ett exempel. Hästsport utövades såväl vid Grönsö med omnejd som i Stockholm. Redan säsongen 1867, då han var 12 år, kunde han köra parhästar och tandemekipage, men ännu så länge inte fyrspann. Detta började han med efter sin studentexamen 1874, och det blev en stor passion. Förutom i Stockholm och vid Grönsö, körde han spannhästar vid godsens Forsmark och Fånö.

Bland sina kamrater räknades han också som en uthållig fotvandrare. I Norge utövades vid denna tid, 1870-talets början, fotvandringar men Erik kände inte till någon i sitt umgänge hemma i Sverige som utövade sporten.⁴³³

---

⁴³¹ XXIII, s. 119.

⁴³² XXIII, s. 119

⁴³³ III. *Efter inflyttningen* s. 192, 194 samt XXII, s. 196, uppgift i avskrivet brev från 1910; XXIII, s. 119, VIII s. 188, 193-195.

På planare mark hade han dessutom i juli 1867, vid åtta års ålder, fotvandrat i Sörmland tillsammans med sin informator Carl von Friesen i Sverige. De hade då vandrat mellan ett flertal gods, Gripsholm, Eriksberg, Ådö, Tärnö, Säfstaholm, Wibyholm, Eskilstuna och Strängnäs.⁴³⁴

Att använda Grönsöö från kuskbock och hästrygg

Grönsöös park är inte väl lämpad för spannkörning. Få grusade ytor, tämligen smala promenadvägar, kraftiga höjdskillnader, murar och däremellan kuperad terräng omöjliggjorde några längre utflykter. Därför gjorde Erik von Ehrenheim den trånga borggården och stallgården till övningsplats för spannkörning. Hans största utmaning var att köra spannhästar uppför borggårdsrampen på Grönsöö, och sedan vända dem innanför lindhäckarna.⁴³⁵

Ett stort nöje var att köra upp för backen till ”stora huset” och vända på ”öfre gården”. Att vända på denna lilla fläck mellan de täta höga häckarne, som dolde afgrunder af ett betydande djup, var mitt största konststycke i körning.

Dertill kom att i en timmes tid köra ”åttor” eller ”öglor” på den nedre gården; äfvensom på den trånga stallplanen.

Erik von Ehrenheim var vid denna tid långt ifrån ensam om sitt intresse för spannkörning och ridning, men han tillhörde ändå en mindre skara. Han nöjde sig inte med att hjälpligt behärska konsten, utan ville utvecklas. Denna vilja att alltid driva saker till sin spets, utan att släppa fokus, karaktäriserade honom och var känd bland kamraterna. ”Du är så exklusif”, menade de. ”Du går så helt upp i en sak”, var ett annat omdöme. Deras utlåtande om honom triggade hans funderingar över det egna jaget; många gånger hade han i tanken uppehållit sig vid kamraternas karaktärisering av honom.⁴³⁶

Spannkörningen var tillsammans med ridningen hans stolthet och största nöje på landet.⁴³⁷ I en kanariegul gammal vagn – enligt Erik en konstig pjäs – körde han och kusken Lundin varje dag med de fyra svarta spannhästarna.⁴³⁸ Ett lika stort nöje som att köra fyrspann var enligt Erik ridningen. Till detta

---

⁴³⁴ XIII. s. 77

⁴³⁵ *Eriks minnen. II. 1/11 79 – 27/1 85.* opaginerad.

⁴³⁶ ”*Pysens Saga*” V, s. 157.

⁴³⁷ Se *Eriks minnen. II. 1/11 79 – 27/1 85.* opaginerad.

⁴³⁸ Vad Erik menar med ”varje dag” är oklart, men det gällde rimligen sommarhalvåret, huvudsakligen under den femårsperioden 1879–1885 som den aktuella anteckningsboken behandlar.

hyrdes dragonhästar.⁴³⁹ Som lantjunkare vid Grönsöo tog Erik långa ridturer. På morgonen, före frukost, gick turen nästan varje dag från Grönsöo till Segla och Börsta. Han red vid dessa tillfällen alltid ensam. De här morgonrittena beskrevs som det härligaste på hela dagen, och långt senare då han skrev anteckningsboken mindes han ännu en oemotståndlig och ”jubblande” glädje som kommit vid ritten över Färjsundsbacken och ”broarna”. Här hade han sjungit och skrikit av ren lycka.⁴⁴⁰

5.14 Gästernas uttalanden om Grönsöo park och trädgård

Ett flertal författare med olika profession och utgångspunkt har genom åren beskrivit Grönsöo. De har alla haft en särskild publikation för ögonen då de skriftligt bedömt och berättat om parkanläggningen. Under århundraden har även tusentals enskilda gäster kommit och gått vid Grönsöo. De flesta vet vi inget om, men några av dem har lämnat avtryck i form av uttalanden eller anteckningar. Källvärdet varierar från fall till fall. Anekdotvärde har de med säkerhet. I några fall har deras uttalanden citerats och traderats av familjen von Ehrenheim, men i andra fall är det gästerna själva som vidarebefordrat vad de upplevt och fäst sig vid i Grönsöo park. Även om detta bara är brottstycken ur allt det som gästerna en gång upplevde, så ger det färg och detaljer åt den samlade bilden av Grönsöo som gästfritt hem, och det är i den rollen de presenteras här.

Grönsöös mäktiga träd

Hästkastanjeallén, som generellt omnämns ganska sparsamt i källmaterialet, är kopplad till ett positivt uttalande av ärkebiskop [Henrik] Reuterdaahl (1795–1870), som skall ha liknat Grönsöös kastanjeallé vid en treskeppig kyrka, därtill den vackraste treskeppiga kyrka han sett.⁴⁴¹ Detta förefaller ha varit en muntlig tradition, som Erik von Ehrenheim bevarat i minnet. Citatet förefaller rimligt eftersom formuleringen är exakt och personligt hållen. Tidpunkten för Reuterdahls Grönsööbesök, och därmed alléns mäktighet, är inte angiven. Så vitt ärkebiskopen gästade Grönsöo i egenskap av ärkebiskop måste det ha infallit tidigast 1856. I alla händelser bör mäktigheten ha varit

---

⁴³⁹ Den knapphändig uppgiften om att fadern *lät* honom hyra hästarna ger intrycket att Erik skulle ha varit mycket ung vid dessa tillfällen. Den aktuella anteckningsboken *Eriks minnen II. 1/11 79 – 27/1 85*. (opaginerad) rör inte enbart perioden 1879–1885, utan även barndomen, bland annat med avseende på hästarna.

⁴⁴⁰ *Eriks minnen. II.* opaginerad.

⁴⁴¹ Ärkebiskopen citeras i *III Efter inflyttningen* s. 15f.

påfallande vid 1800-talets mitt, vilket förstärker intrycket att allén uppnått anseelig ålder vid denna tid.

Den stora linden, ”Drottning Christinas Lind”, har fått mycket uppmärksamhet genom åren i olika sammanhang. Även här har en biskops uttalande kommit på pränt. Biskop Fahlcrantz (Christian Erik Fahlcrantz 1790–1866, professor i Uppsala, biskop i Västerås) skall under ett besök hos hovmarskalken Reinhold Fredrik von Ehrenheim ha sagt ”Mot denna lind äro alla andra lindar, lindebarn”.⁴⁴²

En annan del av trädgården som rönt allmän uppmärksamhet var ”den storartade, höga, allmänt beundrade” aprikosspaljén på redskapslidrets ena sida.⁴⁴³

Grönsöös kuriösa lusthus

Inte oväntat fick det kinesiska lusthuset/snäckhuset eller paviljongen mycket uppmärksamhet bland gästerna. Både svenska och utländska gäster beundrade det lilla huset; något liknande hade de sällan eller aldrig sett. Av de familjer som familjen von Ehrenheim umgicks med under statsrådets tid, tillhörde Ekolsund de oftast sedda gästerna. Baron Adlercreutz brukade komma i fyrspann till Grönsöö, och hade då alltid med sig engelsmän och skottar, bland annat från släkten Seton, som ytterligare gäster. Erik von Ehrenheim påminner sig att det som fängade engelsmännens och skottarnas intresse allra mest var lusthuset. De bedyrade att de aldrig sett något liknande fastän de rest mycket; det enda undantaget var lustslottet Nymfenburg utanför München”.⁴⁴⁴

Ett populärt nöje för Grönsöös gäster var att rista in sitt namn på en glastruta i lusthuset. Rutan fanns länge kvar, men är nu borta. Till dem som ristat sina namn hör Baron Carl Edvard Taubes döttrar Maria, Ulrika och Beata Juliana och Erik von Ehrenheims farmor Ulrika Eleonora von Engeström som var kusin till systrarna Taube.⁴⁴⁵ De ristade namnen har tyvärr inte gett någon ledning i sökandet efter det kinesiska lusthusets byggår.

En av få personliga uppgifter som gäster lämnat angående Grönsöö är Carl Zetterströms dagboksanteckning från 1795.⁴⁴⁶ Den beskriver bland annat det kinesiska lusthuset som han kallar *en grotta innan till beklädd med*

---

⁴⁴² Yttrandet återges i flera skrifter, bland annat i notisen ”Gammal lind” i *Tidning För Trädgårdsodlare* Augusti 1880, årg. 19, s. 64.

⁴⁴³ *III Efter inflyttningen* s. 20.

⁴⁴⁴ Se *Några Minnen. I.* s. 92ff.

⁴⁴⁵ *XIV.* s. 121.

⁴⁴⁶ *Carl Zetterströms dagbok 1793-1829.* Original. Uppdelad i sex band. Jämtlands läns bibliotek, Östersund.

*snäckor och Coraller. Zetterström nämner också Flere Batalj stycken och andra målningar och kallar Grönsö som helhet för ett ganska vackert ställe.*⁴⁴⁷ I detta korta omdöme av Zetterström blir ordet *ganska* avgörande, och det skall i detta sammanhang med all säkerhet tolkas i den äldre betydelsen ”mycket, högligen, i hög grad, övermåttan, ytterst, synnerligen”.⁴⁴⁸ Intrycket var Grönsö är alltså synnerligen positivt. Målningar och det kinesiska snäckhuset var bland de bestående intrycken från besöket.

Grönsös läge, skönhet och behag

Även en enkel sak som en bänk med vackert läge kunde få en gäst att utbrista i lovord. I ett brev till föräldrarna, skrivet från Svenska Akademiens Nobelbibliotek i Stockholm 16 juni 1902, refererar Erik von Ehrenheim ett besök av gäster ute på Grönsö. Besöket hade kantats av kraftig blåst och ihärdigt regn. Efter en utfärd till Utö gick man på promenad till Tegelsundet. Där skall en av gästerna – Alfred Jensen – starkt ha tilltalats av ”Farfars Bänk” [hovmarskalkens bänk], och fastän att regnet tidigare på dagen hade blött ned gräset kastade sig Jensen ned på marken och sa att just där – med den utsikten och barrskogen – ville han ha sin stuga.⁴⁴⁹

En person som stod familjen nära under en längre tid var fransyskan Selma Trost, barnens guvernant i franska språket. Erik von Ehrenheim läste i sitt sökande efter Grönsömaterial bland mycket annat fem brev som en gång skrivits och avsänts från Grönsö från Selma Trost till familjens släkting Moster Amélie i Örebro. Breven hade bevarats genom att de tagits om hand av ytterligare en släkting, Carl Leijonhufvud, och lagts till dennes arkivsamling. I breven talades om både upplevelser, djur och personer från hans barndoms Grönsö.

Eftersom Erik von Ehrenheim fann breven intressanta skrev han av dem i utdrag, översatta från franskan, i sina levnadsminnen. Selma Trost gav i breven, varav ett var skrivet 31 juli 1866, en inblick i Grönsö från en tidpunkt då Erik von Ehrenheim ännu inte var fyllda 13 år. Det var därmed statsrådet Pehr von Ehrenheims och friherrinnan Augusta Leijonhufvuds tid, men också farfar hovmarskalkens blomstrande arv. Efter att ha varit i Paris och i Stockholm i samband med den sommarens stora industriutställning, skrev Selma Trost: *Omsider är jag nu här tillbaka på detta så kära Grönsö; jag blev glad och röd att återse det. Här blommar nu massor af rosor och hvita liljor.*⁴⁵⁰ I

⁴⁴⁷ Carl Zetterströms dagbok, delen 1793–1800, beteckning MsZ1. s.117.

⁴⁴⁸ SAOB, web-version 070308, se betydelsen av *ganska* II:2.

⁴⁴⁹ Brevet återgivet i XXII. s. 30.

⁴⁵⁰ XX s. 66–67.

ett annat brev, från 7 juni 1868, andas beskrivningen samma ljusa stämning från Grönsö:⁴⁵¹

Jag är öfverlycklig att vara här på Grönsö, här är så vackert, så muntert, en sådan blomsterrikedom hvart jag går här på terrasserna och i de båda trädgårdarne! ”Toute cette nature vous donne plus d’âme, plus de gaieté!”⁴⁵² Friherrinnan är glad och vänlig, och jag är här som fisken i vattnet. Hela familjen med gäster gör(a) långa promenader ”à travers bois”⁴⁵³ hvarje dag, och vi återkommer med högre färg!

Selma Trost var ytterst välbekant med Grönsö men hade som anställd i familjen ändå litet distans till platsen. På grund av denna kombination var hon kanske den person, som på sitt modersmål, bäst lyckades fånga en 1800-talets stämning som motsvarade 1700-talets behag vid Grönsö.

Åtminstone två författare har beskrivit Grönsö med berömmande ord. Den tidigare av dem, Axel Gabriel Silfverstolpe, har vi endast knapphändig information om. Erik von Ehrenheim har noterat att en Axel Silfverstolpe – som av honom förmodas vara skalden Axel Gabriel Silfverstolpe – författade verser till Grönsös tidigare ägare Eva Eleonora von Schulzenheim, f. Salvius, med anledning av hennes namnsdag 1802. Trots att Erik von Ehrenheim lämnade ifrån sig verserna efter att ha fått låna dem från Strängnäs, kom han ihåg att ”deri förekom åtskilligt om Grönsö ”behag””⁴⁵⁴. Här hade således ett helhetsintryck kommit på pränt.

Dråpligheter och utfärder

Den andre författaren, Pelle Ödman, har beskrivit en dråplig båtfärd till Grönsö 1860, där han och andra studentkamrater oinbjudna valde att gå i land, dyblöta efter ett skyfall. De smög en omväg genom parken och trädgården, tills de nådde trädgårdsmästarens bostad, där de blev väl omhändertagna.

De hade då inte haft en tanke på att besvåra värdfolket – Pehr och Augusta Ehrenheim uppe i stenhuset, utan tänkte bara obemärkta göra sorti efter att ha tagit på sig reservkläderna i nattsäckarna. Dessa kläder visade sig dock också blöta, och i den situationen uppenbarade sig värden Pehr

---

⁴⁵¹ XX s. 72–73.

⁴⁵² Ungefär: ”All denna natur gör dig mera själfvull, muntrare!” Ordet *gaieté* i EvE:s avskrift bör vara *gaieté* (glädje, munterhet).

⁴⁵³ Ungefär: ”tvärs igenom skogen alt. parken”

⁴⁵⁴ E. v. E.:s notering i ”Anteckningar om Grönsö Tillägg till ”Grönsö-boken”, i brun kartong märkt Grönsö arkiv avskrifter. Grönsö gårdsarkiv. Jag har tyvärr inte inom ramen för denna avhandling återfunnit dikterna.

Ehrenheim själv och undrade om inte studenterna skulle vilja göra honom sällskap vid en enkel middag i herrgården.

Efter att ha lånat allehanda reservkläder av trädgårdsmästaren avnjöt studenterna en synnerligen trevlig middag i sällskap med värdparet och ett dussintal fröknar, som befann sig på Grönsöö. Sång i parken, god mat, torra kläder och dessutom medskickad proviant för hemfärden till Uppsala blev bestående minnen, men det mest utmärkande av allt var den gästfrihet och generositet som visades dem, och för detta tackar Pelle Ödman i sina senare tillkomna minnesberättelser.⁴⁵⁵

Episoden då Pelle Ödman och hans kamrater kom till Grönsöö talades det om efteråt, men en del mindes Erik von Ehrenheim direkt från själva tillfället; som då studenterna kom tågade upp till stenhuset efter trädgårdsmästare Manheij, och därefter avnjöt häpnadsväckande stora mängder jordgubbar efter middagen.⁴⁵⁶

---

⁴⁵⁵ Ödman 1923, s. 296–301.

⁴⁵⁶ *Några Minnen I*, s. 274.